

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В. Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГУЖВА ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 811.111'27'42:821.111'06-31 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ІСТОРИЧНЕ ВАРІЮВАННЯ
ДИСКУРСИВНИХ СТРАТЕГІЙ УВІЧЛИВОСТІ ЧОЛОВІКІВ
В АНГЛОМОВНИХ ЖІНОЧИХ РОМАНАХ XVIII – XXI СТ.**

Спеціальність 10.02.04 – «Германські мови»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. О. Гужва

Науковий керівник: Морозова Ірина Ігорівна, кандидат філологічних наук,
доцент

Харків – 2020

АНОТАЦІЯ

Гужва О. О. Історичне варіювання дискурсивних стратегій увічливості чоловіків в англомовних жіночих романах XVIII – XXI ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України. – Харків, 2020.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню стратегій увічливості чоловіка як екзостереотипної дискурсивної особистості та виявленню тенденцій їх історичного варіювання в дискурсі британських жіночих романів XVIII – XXI століть.

Актуальність роботи полягає у застосуванні панівного в науці когнітивно-дискурсивного підходу у поєднанні з ідеями новітньої культурної лінгвістики та соціопрагматики, зокрема, у її гендерному ракурсі, до аналізу важливого регулятиву повсякденного спілкування – дискурсивної категорії ввічливості. Нагальною необхідністю є визначити стратегії ввічливості маскулінного екзостереотипу дискурсивної особистості, поданого в англомовній художній прозі британських письменниць-жінок, і встановити діяхронічний інваріант і варіанти його стратегій в англомовному дискурсі XVIII – XXI століть, закорінених в історичних змінах соціально-культурних норм і зумовлених розвитком вербальних засобів актуалізації ввічливості.

Об'єкт дослідження становлять стратегії ввічливості мовців-чоловіків, вербально втілені в англомовному дискурсі британських романісток XVIII – XXI століть. Предметом дослідження виступають когнітивно-прагматичні характеристики та історична динаміка стратегій увічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу.

У роботі висунуто гіпотезу, що діяхронічний інваріант і варіативні засоби актуалізації ввічливості чоловіком як дискурсивною особистістю закорінені в

історично змінних соціально-культурних нормах і зумовлені розвитком мовної і немовної семіотичних систем реалізації ввічливості в художньому дискурсі.

Матеріал дослідження становлять 1741 висловлень, що реалізують стратегії ввічливості дискурсивної особистості – чоловіка у ситуаціях спілкування з жінками та чоловіками, дібрані шляхом суцільної вибірки з англomовних художніх творів (переважно романів) британських жінок-письменниць XVIII, XIX і XX – XXI століть загальним обсягом 10362 сторінок (465,6 друк.арк).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що стратегії ввічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу вперше потрактовано у когнітивно-прагматичному вимірі як дискурсивну сутність, що змінюється у діяхронії. Зокрема, вперше ввічливість схарактеризовано як культурно закорінену неонтологічну регулятивну комунікативну категорію, реалізовану у стратегіях зближення й дистанціювання, що є соціально й культурно зумовленими та історично змінними; встановлено історичний інваріант стратегій увічливості англomовних чоловіків і окреслено діяхронічні вектори їх варіювання; виявлено специфіку ситуативного варіювання стратегій увічливості мовців-чоловіків за гендерною роллю адресата; розроблено і втілено методику дослідження ввічливості з урахуванням набутків культурної лінгвістики, соціопрагматики і теорії гендерної стереотипізації.

Теоретична значущість роботи полягає у тому, що її результати роблять внесок у дискурсологію, лінгвопрагматику, лінгвоперсонологію, культурну лінгвістику, зокрема: розкрито ментальне підґрунтя культурної концептуалізації ввічливості; схарактеризовано дискурсивні стратегії ввічливості, зумовлені гендерною специфікою мовців; виявлено діяхронічно сталі стратегії ввічливості у дискурсі чоловіків та тенденції їх історичного варіювання; поглиблено розуміння екзостереотипу дискурсивної особистості.

Практична цінність результатів та висновків полягає в тому, що вони можуть бути використані в лекційних курсах лексикології англійської мови

(розділ «Лексична семантика»), теоретичної граматики (розділ «Прагматика англійського речення»), історії мови (розділ «Лексичний склад новоанглійської мови»), загального мовознавства (розділ «Мова і мислення», «Мова і гендер»), у спеціальних курсах з теорії мовної комунікації, дискурсології, гендерної лінгвістики та лінгвопрагматики, у подальших наукових розвідках аспірантів і магістрантів.

У першому розділі «Принципи діяхронічного дослідження стратегій увічливості дискурсивної особистості» викладено теоретико-методологічні засади дослідження когнітивно-прагматичних принципів увічливості як соціально-культурної категорії в діяхронії; надане власне розуміння маскулінного екзостереотипу дискурсивної особистості; окреслено алгоритм дослідження діяхронічного варіювання стратегій увічливості, зокрема, соціокультурного, соціопрагматичного, когнітивно-прагматичного аспектів реалізації англійських стратегій увічливості у дискурсі чоловіка у XVIII – XXI століттях.

У другому розділі «Стратегії ввічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу у дискурсі XVIII – XXI століть: історичний інваріант» репертуар стратегій увічливості у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть та виокремлено історично сталі стратегії ввічливості і засоби їх реалізації у спілкуванні чоловіків з чоловіками та чоловіків з жінками.

Дискурсивна особистість увічливого чоловіка як екзостереотип в британських жіночих романах XVIII – XXI століть має у своєму репертуарі історично сталі стратегії ввічливості у спілкуванні за параметром гендеру адресата, соціокультурної компетенції, з урахуванням соціальної ролі і ступеня формальності комунікативної ситуації та за історичним критерієм. Соціальна роль є значущою, оскільки вона впливає на комунікативну поведінку і продиктована досліджуваній особистості його соціальним (віковим, посадовим тощо) статусом, або його приналежністю до чоловічої статі. На початку конкретного комунікативного акту від адресанта потрібне розуміння власної

соціальної ролі і ролі співрозмовника, аби орієнтуватися в ситуації і у виборі відповідної манери поведінки, у т.ч. мовленнєвої.

У британському суспільстві певного періоду (соціокультурний аспект) використання релевантних засобів дистанціювання дискурсивною особистістю – чоловіком залежить від домінуючих правил моралі й етикету, прийнятих владних позицій мовця і слухача висловлення та від гендерного стереотипу мовця (соціопрагматичний аспект) та від інтенції адресанта у конкретній ситуації спілкування, що регулюється стереотипними уявленнями про необхідність і достатність ступеню ввічливості, знанням когнітивних моделей увічливої поведінки та комунікативною компетенцією мовця (когнітивно-прагматичний аспект). Проаналізовано особливості функціонування і взаємодії вербальних і невербальних компонентів увічливого дискурсу.

За нашими даними, в досліджуваний історичний період увічливий чоловік у своєму спілкуванні користується стратегіями зближення і дистанціювання, які зазнають історичних коливань в ситуаціях спілкування з жінками і з чоловіками. За історичним параметром сталою стратегією ввічливості екзостереотипу дискурсивної особистості – чоловіка у ситуаціях спілкування з адресатами чоловічої та жіночої виявляється лише одна стратегія дистанціювання – «Запитуй, ухиляйся».

При реалізації стратегії хеджингу мовець – чоловік має можливість використовувати непрямі мовленнєві акти, зменшувати категоричність висловлень, уникати прямих прохань; також адресант за допомогою приниження свого власного статусу і піднесення відповідного положення адресата демонструє повагу до його соціального обличчя та надає свободу дій слухачеві. Використовуючи стратегію хеджингу, адресант не несе відповідальність за його власне висловлення перед адресатом. Реалізація стратегії хеджингу полягає в цілеспрямованому ослабленні ілюкативної сили висловлювання, без якого воно може звучати неввічливо, надмірно емоційно або навіть агресивно.

У третьому розділі «Стратегії ввічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу в дискурсі XVIII – XXI століть: історичне варіювання» деталізовано засоби реалізації стратегій зближення і дистанціювання і встановлено вектори їх розвитку у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть; змодельовано історичний екзостереотип увічливої дискурсивної особистості чоловіка в жіночих романах XVIII – XXI століть. У спілкуванні з адресатами обох статей у вікторіанський період екзостереотип характеризує незначна перевага стратегій дистанціювання, а у XVIII і XX – XXI ст. – стабільне домінування ввічливості зближення, яка історично розвивається за різко висхідним вектором.

Історичне варіювання мають наступні стратегії дистанціювання і зближення: експресивні мовленнєві акти, прояв поваги, уживання переважно номінативних форм, використання маркерів приналежності до групи (звертання до знайомих і незнайомих людей з урахуванням їх соціальних ролей і ступеня формальності комунікативної ситуації), залучення в діяльність і мовця, і слухача, комплімент та перебільшення (інтересу, схвалення, співчуття до слухача).

У цій роботі розкрито механізм функціонування принципу ввічливості в дискурсі представника різних періодів в історії британської лінгвокультурної спільноти, що сприяє кращому розумінню відповідних комунікативних стилів, а результати відкривають нові перспективи подальших досліджень побудови кооперативно спрямованого типу спілкування, стратегій увічливості та інших комунікативних категорій, для розробки когнітивно-прагматичного напрямку лінгвістичних студій у плані діяльності, для поглиблення розвідок гендерної стереотипізації комунікативної поведінки на матеріалі англійської та інших мов і культур.

Ключові слова: дискурс, дискурсивна особистість, жіночий роман, історичне варіювання, маскуліний екзостереотип, стратегія, увічливість дистанціювання, увічливість зближення.

ABSTRACT

Guzhva O. O. Historical variation of male discourse strategies of politeness in English women's novels of the 18th – 21st centuries. – Thesis. Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology, Speciality 10.02.04 – Germanic Languages. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2020.

This thesis focuses on investigating politeness strategies of a discursive personality of man viewed as an exostereotype in the discourse of British women's novels and on revealing the tendencies of historical variation of politeness strategies in the 18th – 21st centuries.

The relevance of this study lies in the use of the cognitive-discursive framework that currently dominates linguistics integrated with cultural linguistics and sociopragmatics (with their reference to gender studies) in the analysis of the discourse category of politeness, an important regulator of everyday communication. It is of vital importance to single out politeness strategies used by the male exostereotype of the discursive personality presented in the fiction of British female novelists and to establish the diachronic invariant and variable means of male politeness in the English discourse of the 18th – 21st centuries. The abovementioned variations are rooted in historical changes of socio-cultural standards and stipulated by the development of verbal means of politeness foregrounding.

The object of this research is male speakers' politeness strategies verbally realized and presented in the discourse of British female novelists of the 18th – 21st centuries, and its subject comprises cognitive-pragmatic features and historical dynamics of politeness strategies in the discourse of the discursive personality of the male exostereotype.

I argue that the diachronic invariant and variable means of politeness used by the male discursive personality are rooted in social and cultural norms subject to

historical changes and are stipulated by the development of verbal and non-verbal semiotic systems of politeness in the fictional discourse.

The data analyzed comprise 1,741 utterances that explicate strategies of politeness of the discursive male personality in his communicative situations with women and men, selected by continuous sampling from the English-language fiction (mainly novels) by British female authors of the 18th, 19th, 20th – 21st centuries, the overall amount of pages being 10,362 (or 465.6 printed pages).

The scientific novelty of the study is asserted by the fact that politeness strategies used by the discursive personality of the male exostereotype are for the first time interpreted in the cognitive-pragmatic space as a discursive entity that changes diachronically. Thus, politeness is characterized as a culturally rooted non-ontological regulatory communicative category realized via positive and negative strategies that are socially and culturally stipulated and historically variable. Besides, the historical invariant of male speakers' politeness strategies is determined and diachronic vectors of their variation are outlined; depending on the addressee' gender role the situational variation of male speakers' politeness strategies is shown. Finally, a methodology of investigating politeness is developed and implemented taking into account theoretical developments of cultural linguistics, sociopragmatics and gender stereotypes theory.

The theoretical value of the paper is presented by its results that contribute to discourse studies, linguistic pragmatics, linguistic personality studies, cultural linguistics, namely: the mental basis of cultural conceptualization of politeness is underpinned; discourse strategies of politeness are characterized, the latter are stipulated by speakers' genders; the diachronically invariable strategies of politeness in male discourse and their historical variation tendencies are revealed; understanding of the stereotypical discursive personality is extended.

The applied value of the obtained results and conclusions is determined by the prospects of their application in lecture courses on Lexicology ("Lexical Semantics"), Theoretical Grammar ("Pragmatics of the English Sentence"), History of the English

Language (“Lexical Structure of New English”), General Linguistics (“Language and Mentality”, “Language and Gender”), in special courses on the theory of communication, discourse studies, and linguistic pragmatics, as well as in postgraduate and undergraduate students’ research work.

In the first chapter “Principles of Diachronic Investigation of the Discursive Personality’s Politeness Strategies”, the theoretical and methodological underpinnings for the research of cognitive and pragmatic principles of politeness as a socio-cultural category in diachrony are formulated; the author’s own understanding of the stereotyped male discursive personality is given; the politeness strategies diachronic variation investigation algorithm is outlined, namely socio-cultural, socio-pragmatic, cognitive-pragmatic aspects of English politeness strategies implemented in the discourse of the male exostereotypical discursive personality of 18th – 21st centuries.

The second chapter “Politeness Strategies of the Male Exostereotype of Discursive Personality in the 18th – 21st Centuries Discourse: The Historical Invariant” presents the repertoire of politeness strategies found in the 18th – 21st centuries men’s discourse; it also outlines the historically invariant politeness strategies and the ways of their implementation in men’s conversations with women and representatives of their own gender.

The exostereotype of the discursive personality of a polite man in British women’s novels written in the 18th – 21st centuries has historically invariant communicative politeness strategies in his repertoire; those depend on the gender of his addressee, his socio-cultural competence as well as his social role and the level of formality of a communicative situation and are also stipulated by a historical criterion. The social role is vital as it influences the communicative behaviour and is prescribed to the investigated personality by his social (age, official position, etc.) status or his belonging to the male sex. At the beginning of a certain communicative act the addresser needs to understand his own social role and the role of his

interlocutor in order to be guided in the situation and to choose the proper manner of behavior, including speech.

In the British society of a certain period (a sociocultural aspect), the exostereotypical discursive male personality uses relevant means of distancing depending on the dominant rules of morality and etiquette, the accepted power positions of the speaker and the hearer and the speaker's gender stereotype (a sociopragmatic aspect) as well as on the intention of the addresser in a particular communicative situation, which is regulated by stereotypical concepts of the necessity and sufficiency of the degree of politeness, knowledge of cognitive models of polite behavior and communicative competence of the speaker (a cognitive-pragmatic aspect). Specific features of verbal and nonverbal components functioning and interaction in the polite discourse are analysed.

According to our data, the polite man uses positive and negative politeness strategies in his communication; these strategies sustain historical variations in the communicative situations with women and men during the investigated time span. By the historical criterion, there is only one invariable strategy of politeness found in the communicative situations of an exostereotypical discursive male personality with male and female addressees; it is the distancing strategy of "Question, Hedge".

When using the negative hedging strategy, the male speaker can apply indirect speech acts, decrease categoricity of his utterances, and avoid direct requests. Moreover, by humiliating his own status and correspondingly raising the addressee's status the addresser shows his respect to the hearer's social face and allows him/her freedom of action. By applying the hedging strategy, the speaker appears not to be responsible for his own words in the eyes of his addressee. Implementation of this strategy consists in the purposeful weakening of the illocutionary force of an utterance; without this strategy a phrase may sound impolite, too emotional or even offensive.

The third chapter "Politeness Strategies of the Male Exostereotype of Discursive Personality in the 18th – 21st Centuries Discourse: The Historical

Variation” elaborates on the ways of positive and negative politeness strategies implementation and establishes vectors of their development in the discourse of the 18th – 21st centuries male speakers. A historical exostereotype of the polite male discursive personality is produced on the basis of female novels written in the 18th – 21st centuries. When communicating with addressees of both genders, the Victorian exostereotype is characterized by a slight predominance of negative politeness while the 18th-century exostereotype and the modern one are steadily guided by positive politeness predominance which historically develops by a sharply ascending vector.

The following positive and negative politeness strategies show historical variation: expressive speech acts, giving deference, nominalizing, using in-group identity markers, i.e. addressing acquaintances and strangers with regard to their social roles and a degree of formality of a communicative situation, including both the speaker and the hearer in the activity, attending to the hearer (his/her interests, wants, needs, goods), exaggerating (interest, approval, sympathy with the hearer).

This thesis reveals the mechanism of the politeness principle functioning in the discourse of a male representative of the British linguistic and cultural community of different historic periods which contributes to better understanding of corresponding communicative styles. The research results offer new prospects for further investigation of the cooperative type of interaction, politeness strategies and other communicative categories; for the development of the cognitive and pragmatic direction of linguistic studies conducted diachronically; for extended studies of gender stereotypes of communicative behaviour on the basis of the English language as well as other languages and cultures.

Key words: discourse, discursive personality, historical variation, male exostereotype, negative politeness, positive politeness, strategy, women’s novel.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Гужва, О. О. (2015а). Ідеальна мовна особистість чоловіка (на матеріалі романів Дж. Остін). *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Вінниченка]. Серія «Філологічні науки (мовознавство)», 138, 173-176.*

2. Гужва, О. О. (2016b). Комунікативні стратегії в дискурсі мовної особистості «ідеальний чоловік». *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. «Філологія», 61, 242-244.*

3. Гужва, О. О. (2017b). Британський жіночий роман як царина дослідження особистості ідеального чоловіка. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики, 1(14), 129-132.*

4. Гужва, О. О. (2017с). Мовленнєва поведінка ідеалізованого чоловіка в романах британських письменниць: основні зміни у діахронії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов», 86, 41–47.*

Стаття у закордонному спеціалізованому виданні

5. Guzhva, O. O. (2019). Superverbal component in the study of the ideal British man's personality of the 19th-21st centuries. *The European Journal of Humanities and Social Sciences, 3, 52-55.* (видання входить до наукометричної бази Index Copernicus). <https://doi.org/10.29013/EJHSS-19-3-52-55>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Гужва, О. О. (2013). *Ввічливість як концепт та категорія культури спілкування*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XII міжнар. наук. конф. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна.

7. Гужва, О. О. (2014). *Дослідження мовної особистості в літературних творах*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XIII наук. конф. з міжнар. участю. Харків: ФОП Сверделов М.О.

8. Гужва, О. О. (2015b). *Стереотипні уявлення про мовну особистість*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XIV міжнар. наук. конф. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна.

9. Гужва, О. О. (2015c). *Тактики та ходи в дискурсі мовної особистості «ідеальний чоловік»*, Сучасна англістика: до 85-річчя кафедри англійської філології: матеріали VI міжнар. наук. форуму. Харків: Діса плюс.

10. Гужва, О. О. (2016a). *Позитивна ввічливість в мовленні «ідеального чоловіка»*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XV наук. конф. з міжнар. участю. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.

11. Гужва, О. О. (2016c). *Художній дискурс як комунікативний простір для ідеалізованої особистості*, Сучасна іноземна філологія: дослідницький потенціал: матеріали VII міжнар. наук. форуму. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.

12. Гужва, О. О. (2017a). *Підходи до вивчення художнього дискурсу*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XVI наук. конф. з міжнар. участю. Харків: ФОП Сверделов М. О.

13. Гужва, О. О. (2018a). *Жіночий роман як жанр масової літератури*. Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XVII наук. конф. з міжнар. участю. Харків: ФОП Сверделов М. О.

14. Гужва, О. О. (2018b). *Надвербальна складова комунікативної поведінки особистості*, Сучасна германістика: наукові дискусії: матеріали VIII міжнар. наук. форуму. Харків: ХНУ В. Н. Каразіна.

15. Гужва, О. О. (2019). *Головний герой жіночого роману*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XVIII наук. конф. з міжнар. участю. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.

16. Гужва, О. О. (2020). *Історичне варіювання стратегій компліменту у просторі британських жіночих романів*, Когнітивно-прагматичні дослідження професійних дискурсів: матеріали VII всеукраїнської наук. конф. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ПРИНЦИПИ ДІАХРОНІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЙ УВІЧЛИВОСТІ ДИСКУРСИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ	27
1.1. Категорія ввічливості як соціокультурний регулятив дискурсу	27
1.2. Параметри аналізу ввічливої дискурсивної особистості	42
1.2.1. Поняття мовця у гуманітарних студіях: від мовної до дискурсивної особистості	42
1.2.2. Психологічні і соціокультурні засади гендерної стереотипізації дискурсивної особистості	52
1.2.3. Вербальні й невербальні засоби конструювання (екзо)стереотипу ввічливої дискурсивної особистості.....	59
1.3. Матеріал, методи і алгоритм дослідження діахронічного варіювання стратегій увічливості	62
Висновки до розділу 1	66
РОЗДІЛ 2. СТРАТЕГІЇ ВВІЧЛИВОСТІ ДИСКУРСИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ – МАСКУЛІННОГО ЕКЗОСТЕРЕОТИПУ В ДИСКУРСІ XVIII – XXI СТОЛІТЬ: ІСТОРИЧНИЙ ІНВАРІАНТ	69
2.1. Репертуар стратегій увічливості у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть	69
2.2. Історично стала стратегія ввічливості дистанціювання у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть	76
2.2.1. Засоби реалізації стратегії ввічливості «Запитуй, ухиляйся»....	77
2.2.2. Стратегія ввічливості «Запитуй, ухиляйся» у спілкуванні чоловіків з чоловіками.....	82
2.2.3. Стратегія ввічливості «Запитуй, ухиляйся» у спілкуванні чоловіків з жінками	91
Висновки до розділу 2	107

РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЇ ВВІЧЛИВОСТІ ДИСКУРСИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ – МАСКУЛІННОГО ЕКЗОСТЕРЕОТИПУ В ДИСКУРСІ XVIII – XXI СТОЛІТЬ: ІСТОРИЧНЕ ВАРІЮВАННЯ ...	110
3.1. Діахронічне варіювання категорії ввічливості у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть	110
3.2. Діахронічне варіювання засобів реалізації стратегій дистанціювання у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть	115
3.2.1. Варіювання стратегії «Виявляй повагу».....	115
3.2.2. Варіювання стратегії «Вживай переважно номінативні форми»	120
3.3. Діахронічне варіювання засобів реалізації стратегій зближення у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть	125
3.3.1. Варіювання стратегії «Використовуй маркери приналежності до групи»	125
3.3.2. Варіювання стратегії «Залучай у діяльність і мовця, і слухача»..	131
3.3.3. Варіювання стратегії «Звертай увагу на слухача (на його інтереси, бажання, потреби та речі)»	137
3.3.4. Варіювання стратегії «Перебільшуй (інтерес, схвалення, співчуття до слухача)»	141
3.3.5. Варіювання стратегії «Пропонуй, обіцяй».....	144
3.4. Історичні варіанти маскулінного екзостереотипу ввічливої дискурсивної особистості в жіночих романах XVIII – XXI століть	148
3.4.1. Екзостереотип увічливого чоловіка у дискурсі XVII століття...	151
3.4.2. Екзостереотип увічливого чоловіка у дискурсі XIX століття....	156
3.4.3. Екзостереотип увічливого чоловіка у дискурсі XX – початку XXI століття	159
Висновки до розділу 3	162
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	171
ДОДАТКИ	194

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

D – відносна соціальна (горизонтальна) дистанція

FTA – акт загрози обличчю (face threatening act)

S – адресант (speaker)

H – адресат (hearer)

N – стратегія дистанціювання (negative politeness strategy)

P – стратегія зближення (positive politeness strategy)

Power – відносна влада (вертикальна дистанція)

R – ступінь імпозиції / важливість ушкодження обличчя

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Дисертацію присвячено вивченню стратегій увічливості дискурсивної особистості чоловіка в дискурсі британських жіночих романів та встановленню тенденцій їх історичного варіювання XVIII – XXI ст.

Теорія ввічливості П. Браун та С. Левінсона (Brown, Levinson, 1987), закорінена у понятті соціального іміджу (face) людини (Goffman, 1967), широко вживається у дослідженнях прагматики спілкування (Brown, & Gillman, 1989; Корутко, 1993). Донедавна дослідження у царині ввічливості не були пов’язані з виходом цієї теорії за межі висловлення / мовленнєвого акту (Морозова, 2004; Шевченко, 1998; Eelen, 2001; Mills, 2003), але цей стан речей навряд чи є виправданим. По-перше, цей рівень не забезпечує розуміння механізмів концептуалізації ввічливості, які лежать в основі відповідної інтенції мовця, у різних соціально-культурних умовах спілкування (Grainger, 2011; Blitvich, & Sifianou, 2019). По-друге, погляд на категорію ввічливості, обмежений точкою зору мовця, не дозволяє визначити, чи слухач приймає комунікативну поведінку як увічливу. По-третє, окремо взяті ідеї П. Браун і С. Левінсона не розкривають культурних відмінностей актуалізації ввічливості у мовленнєвій поведінці носіїв різних мов та/або культур, а також переважно залишаються в межах синхронічних студій.

Із становленням когнітивно-дискурсивної парадигми розширюється предметна область дослідження ввічливості і розвивається відповідна теорія. З одного боку, об’єкт аналізу ввічливості розширюється від окремих висловлень до стратегій і тактик увічливості, взятих у їх контекстах і ситуаціях, де ввічливий смисл розглядається як результат взаємного конструювання мовцем і слухачем. З іншого боку, акцентування культурної основи мовленнєвої поведінки зосереджує увагу на культурній специфічності ввічливості у різних ситуаціях спілкування (зокрема, під час запитування, висловлення вибачень, при отриманні компліментів та відповідях на них (Sifianou, & Blitvich 2017,

р. 584), з точки зору міжкультурної прагматики (Naugh, & Kádár, 2017) тощо. Становлення новітнього підходу «культурної лінгвістики» (Shariffian, 2017) пояснює, як культурна концептуалізація проявляється у культурних схемах і культурних категоріях, до яких належить і ввічливість. Нарешті, мінливість і варіативність у вираженні ставлення до особи, про які свідчать діахронічні дослідження, стимулюють інтерес вчених до діахронічного вивчення (не)ввічливості, її історичних форм і розвитку (Морозова, 2004; Петренко, 2018; Шевченко, 1998; Culpeper, & Kádár, 2010; Jucker, & Koraczuk, 2017; Paternoster, & Fitzmaurice, 2019 та ін.). Ці дослідження розкривають плинність етичних норм лінгвокультурної спільноти і те, як стратегії ввічливості з часом трансформуються і вбудовуються в культурний контекст і моделі поведінки, мотивовані культурою певного історичного періоду.

Нового ракурсу дослідженням увічливості надає сплеск уваги лінгвістики, соціології, психології та інших гуманітарних наук до проблем гендеру і гендерної стереотипізації (Мартинюк, 2003, 2004; Марчишина, 2018; Яценко, 2008; Bourdieu, 2001; Chalupnik, Christie, & Mullany, 2017). Гендерні стереотипи конструюють символічні границі між окремими групами, виконують функції упорядкування картини світу певної лінгвокультурної спільноти; вони носять нормативний характер, фіксують соціальні очікування щодо комунікативної поведінки представників певної гендерної групи і тим самим слугують формуванню і водночас є продуктом усієї системи соціальних відношень у суспільстві (Рябова, 2003). Втім ще чекають вирішення проблеми стереотипізації мовленнєвої поведінки ввічливої дискурсивної особистості, її гендерної специфічності, історичних домінант увічливості / неввічливості і засобів їх утілення в дискурсі. З точки зору гендерної стереотипізації можливо розглядати гендерну поведінку як ендо- та екзостереотип, розуміючи під останнім уявлення, які формуються у представників однієї соціальної групи, культури тощо про іншу (Леонтович, 2002).

В останню декаду становлення нового мультидисциплінарного напрямку у межах когнітивної і, ширше, антропологічної лінгвістики – культурної лінгвістики (cultural linguistics), що вивчає інтерфейс мови – культури – концептуалізації (Sharifian, 2017, p. 34) висунуло на перший план аналіз мови і притаманного певній культурній групі культурно закоріненого пізнання (cultural cognition), до якого належать і норми ввічливої комунікативної поведінки у різних соціокультурних контекстах (Sharifian, 2017, pp. 36-37). Культурна лінгвістика і когнітивно-дискурсивний науковий підходи XXI століття дозволяють по-новому поставити і вирішити питання соціокультурної сутності ввічливості та історичного варіювання її стратегій з урахуванням гендеру комунікантів, їх соціальних відносин, культурної закоріненості уявлень про ввічливість.

Актуальність роботи зумовлена застосуванням панівного в науці когнітивно-дискурсивного підходу у поєднанні з ідеями новітньої культурної лінгвістики та соціопрагматики, зокрема, у її гендерному ракурсі, до аналізу важливого регулятиву повсякденного спілкування – дискурсивної категорії ввічливості. Нагальною необхідністю є визначити стратегії ввічливості для маскулінного екзостереотипу дискурсивної особистості, поданого в англomовній художній прозі британських письменниць-жінок, і встановити діахронічний інваріант і варіанти його стратегій в англomовному дискурсі XVIII – XXI століть, закоріненіх в історичних змінах соціально-культурних норм і зумовлених розвитком вербальних засобів актуалізації ввічливості.

Зв'язок роботи з науковими темами. Проблематика дисертації відповідає профілю досліджень, що проводяться на факультеті іноземних мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в межах тем “Когнітивно-дискурсивні дослідження мови та перекладу” (номер державної реєстрації 0114U004320) та «Проблеми іноземної філології, перекладознавства і методики у когнітивно-дискурсивній парадигмі» (номер державної реєстрації 0109U007962) та розроблюваної кафедрою англійської філології теми «Лінгвокогнітивні, функціонально-комунікативні та соціолінгвістичні аспекти

дослідження англомовного дискурсу», затверджених Вченою радою факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, протокол № 3 від 27 лютого 2019 р.

Метою роботи є визначення когнітивно-прагматичних характеристик стратегій увічливості дискурсивної особистості – чоловіка та їх історичної динаміки в англомовних жіночих романах XVIII – XXI ст.

Реалізація обраної мети потребує розв’язання таких **завдань**:

- уточнити принципи когнітивно-прагматичного дослідження соціально-культурної категорії ввічливості в діяхронії;
- виокремити потенційний репертуар стратегій увічливості чоловіків у дискурсі жіночих романів XVIII – XXI ст.;
- установити історичний інваріант дискурсивних стратегій увічливості чоловіків в англомовних жіночих романах XVIII – XXI ст.;
- виявити тенденції історичного варіювання дискурсивних стратегій увічливості чоловіків в англомовних жіночих романах XVIII – XXI ст.;
- змодельовати маскулінний екзостереотип увічливої дискурсивної особистості в жіночих романах в його історичній динаміці протягом XVIII – XXI ст.

Об’єктом дослідження є стратегії ввічливості мовців-чоловіків, вербально втілені в англомовному дискурсі британських жінок-романісток XVIII – XXI століть, а **предметом** – когнітивно-прагматичні характеристики та історична динаміка стратегій увічливості дискурсивної особистості – маскуліного екзостереотипу.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що діяхронічний інваріант і варіативні засоби актуалізації ввічливості чоловіком, як дискурсивною особистістю, закорінені в історично змінних соціально-культурних нормах і зумовлені розвитком мовної і немовної семіотичних систем реалізації ввічливості, відтвореної у художньому дискурсі. Гендерна стереотипізація ввічливого чоловіка очима представниць протилежної статі відображає історично змінне узагальнене уявлення про комунікативну

поведінку стереотипного чоловіка у картині світу британців і водночас виступає регулятором поведінки, впроваджуючи стандарти ввічливості в англомовному соціумі.

Матеріалом дослідження слугують дискурсивні фрагменти, що містять 1741 висловлення, які реалізують стратегії ввічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу у ситуаціях спілкування з жінками і чоловіками, дібрані шляхом суцільної вибірки з англомовних художніх творів (переважно романів) британських жінок-письменниць XVIII, XIX і XX – XXI століть загальним обсягом 10362 сторінок (465,6 друк.арк).

Дослідження ґрунтується на **методологічних набутках** і базових положеннях окремих лінгвістичних підходів і теорій:

- антропоцентричної, зокрема, когнітивно-дискурсивної, парадигми науки (Кубрякова, 2004; Бондаренко, 2017; Мартинюк, 2015; Морозова, 2014);

- когнітивної прагмалінгвістики і дискурсології (Безугла, 2020; Карасик, 2004; Іссерс, 2003; Приходько, 2018; Серякова, 2012; Солощук, 2006; Тараненко, 2015; Фролова, 2017; Шевченко, & Морозова, 2003; Foolen, 2019; Kalyta, & Klymenyuk, 2017; Holmes, 1995; Holmes, & Stubbe 2003; Senft, 2014; Spencer-Oatey, 1996; Watts, 2003);

- теорії (не)ввічливості (Ларина, 2009; Малая, 2020; Морозова, 2004; Петренко, 2018; Стернин, 2003; Brown, & Levinson, 1987; Culpeper, Bousfield, & Witchman, 2003; Leech, 1983; Holmes, & Stubbe, 2003; Haugh, 2004; R. Lakoff, 1973; Locher, & Watts, 2005; Terkorafi, 2001).

Відмінністю роботи є аналіз увічливої комунікативної поведінки дискурсивної особистості чоловіків у когнітивно-прагматичному вимірі із залученням доробку:

- історичної прагмалінгвістики (Буренко, 2008; Матюхина, 2004; Шевченко, 2016; Brown, & Gilman, 1989; Jucker, & Taavitsainen, 2013; Копытко, 1993; Traugott, 2019);

- лінгвістичної гендерології і теорії гендерних стереотипів (Марчишина, 2018; Рябова, 2003; Chalupnik, Christie, & Mullany, 2017; Ellemers, 2018; Holmes, 1995);

- культурної лінгвістики, зокрема теорії культурної категоризації, і міжкультурної прагматики (Glushko, 2008; Kecskes, 2014; Sharifian, 2017).

Синтез цих теорій уможливорює витлумачення дискурсивних стратегій увічливості як способу актуалізації відповідної інтенції, закоріненої в категоризації ввічливості, яка зазнає історичного варіювання відповідно до етичних норм спілкування британської етнокультури певної доби.

Методами дослідження є *метод суцільної вибірки* (для формування дослідницького корпусу); *елементи методу когнітивно-прагматичного опису* (для встановлення змісту знань лінгвокультурної спільноти про норми ввічливої комунікативної поведінки і виділення комунікативної категорії ввічливості), *контекстуально-інтенціональний аналіз ситуацій дискурсу* (для виокремлення стратегій увічливості), *соціопрагматична параметризація ситуацій дискурсу* (для встановлення параметрів відносної дистанції, влади, ступеню імпозиції), *діахронічне зіставлення* (для виявлення векторів варіювання стратегій в різні історичні періоди), *моделювання комунікативної поведінки гендерного стереотипу* (для з'ясування історичних варіантів увічливого екзостереотипу-чоловіка), *елементи методу статистичного аналізу* (Головин, 1970) та *кількісних підрахунків* (Гмурман, 2003).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що стратегії ввічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу вперше потрактовано у когнітивно-прагматичному вимірі як дискурсивну сутність, що змінюється у діахронії. Зокрема, *вперше* ввічливість схарактеризовано як культурно закорінену неонтологічну регулятивну комунікативну категорію, реалізовану у стратегіях зближення й дистанціювання, що є соціально й культурно зумовленими та історично змінними; встановлено історичний інваріант стратегій увічливості англomовних чоловіків і окреслено діахронічні вектори їх варіювання; виявлено специфіку ситуативного варіювання стратегій

увічливості мовців-чоловіків за гендерною роллю адресата; розроблено і втілено методику дослідження ввічливості з урахуванням набутків культурної лінгвістики, соціопрагматики і теорії гендерної стереотипізації.

Новизна дослідження може бути узагальнена у таких **положеннях, що виносяться на захист:**

1. Увічливість – культурно закорінена неонтологічна регулятивна комунікативна категорія, сукупність знань культурних норм комунікативної поведінки у суспільстві і результат їх ситуативного конструювання, яка забезпечує гармонійне безконфліктне спілкування залежно від історичної, етнокультурної та гендерної специфіки і реалізується у стратегіях зближення й дистанціювання набором вербальних і невербальних засобів, які є соціально й культурно зумовленими та історично змінними.

2. Дискурсивні стратегії ввічливості, що вирізняються за соціокультурними (відносна дистанція і влада) та лінгвопрагматичними (ступінь імпозиції) характеристиками, є різними для комунікантів різних статей, а механізми реалізації цих стратегій закорінені в ментальній категоризації досвіду ввічливої комунікативної поведінки лінгвокультурної спільноти певного історичного періоду.

3. Дискурсивна особистість ввічливого чоловіка в британських жіночих романах є екзостереотипом; у спілкуванні з адресатами обох статей у вікторіанський період його характеризує незначна перевага стратегій дистанціювання, а у XVIII і XX – XXI ст. – стабільне домінування ввічливості зближення, яка історично розвивається за різко висхідним вектором.

4. Протягом XVIII – XXI ст. історично сталою стратегією ввічливості у ситуаціях спілкування з адресатами обох статей є стратегія дистанціювання «Запитуй, ухиляйся». Історичного варіювання зазнають стратегії ввічливості дистанціювання – «Виявляй повагу», «Вживай переважно номінативні форми» та ввічливості зближення «Звертай увагу на слухача», «Перебільшуй схвалення слухача», «Використовуй маркери приналежності до групи», «Залучай у

діяльність і мовця, і слухача», які супроводжуються коливаннями за гендерною роллю адресата.

5. Історичне варіювання маскулінного екзостереотипу британської ввічливої дискурсивної особистості в XVIII – XXI ст. залежно від гендерної ролі адресата виявляє діахронічні варіанти для кожного з періодів:

- у спілкуванні з жінками історичні варіанти маскулінного екзостереотипу ввічливої комунікативної поведінки трансформуються від домінування ввічливості зближення (переважно стратегія «Використовуй маркери приналежності до групи») у XVIII ст., ввічливості віддалення (стратегія «Запитуй, ухиляйся») у XIX ст. до суттєвої переваги ввічливості зближення (стратегія «Використовуй маркери приналежності до групи») у XX – XXI ст.;

- у спілкуванні з чоловіками маскулінний екзостереотип увічливості варіює від стратегій зближення («Використовуй маркери приналежності до групи») у XVIII ст. до дистанціювання (стратегії «Виявляй повагу», «Запитуй, ухиляйся», «Вживай переважно номінативні форми») у XIX ст. й до різкого зростання ввічливості зближення (стратегії («Використовуй маркери приналежності до групи» та «Залучай у діяльність і мовця, і слухача») у XX – XXI ст.

Теоретичне значення роботи визначається її внеском у дискурсологію (схарактеризовано дискурсивні стратегії ввічливості, зумовлені гендерною специфікою мовця і слухача), лінгвопрагматику (виявлено діахронічно сталі стратегії ввічливості у дискурсі чоловіків та тенденції їх історичного варіювання), лінгвоперсонологію (поглиблено розуміння екзостереотипу дискурсивної особистості), культурну лінгвістику (розкрито ментальне підґрунтя культурної концептуалізації ввічливості).

Практична цінність результатів та висновків полягає в тому, що вони можуть бути використані в лекційних курсах лексикології англійської мови (розділ «Лексична семантика»), теоретичної граматики (розділ «Прагматика англійського речення»), історії мови (розділ «Лексичний склад новоанглійської

мови)), загального мовознавства (розділ «Мова і мислення», «Мова і гендер»), у спеціальних курсах з теорії мовної комунікації, дискурсології, гендерної лінгвістики та лінгвопрагматики, у подальших наукових розвідках аспірантів і магістрантів.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні положення та практичні результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри англійської філології ХНУ імені В.Н. Каразіна і представлені на 13 наукових і науково-практичних конференціях: XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII і XVIII наукових конференціях з міжнародною участю «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2013 р., 2014 р., 2015 р., 2016 р., 2017 р., 2018 р., 2019 р.); VI Міжнародному науковому форумі «Сучасна англістика: до 85-річчя кафедри англійської філології» (Харків, 2015 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острог, 2016); VII Міжнародному науковому форумі «Сучасна іноземна філологія: дослідницький потенціал» (Харків, 2016 р.); X Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми германської філології та перекладу» (Чернівці, 2017 р.); VIII Міжнародному науковому форумі «Сучасна германістика: наукові дискусії» (Харків, 2018 р.); VII Всеукраїнській науковій конференції когнітивно-прагматичні дослідження професійних дискурсів (Харків, 2020 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації викладено у 16 публікаціях автора (загальний обсяг 3,4 авт. арк.). Основні положення дослідження відбито у 5 одноосібних статтях автора (з них 4 статті надруковано у фахових наукових виданнях України, 1 – за кордоном), а також у 11 тезах доповідей на наукових конференціях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного, загальних висновків, списку використаних наукових джерел (233 позиції, з них 105 позицій – іноземними мовами), довідкових джерел (5 позицій) та списку джерел ілюстративного матеріалу (26 позицій) і 2 додатків. Робота містить 5 таблиць і 3 рисунки. Загальний обсяг

роботи становить 200 сторінок (8,9 авт. арк.), обсяг основного тексту – 155 сторінок (7,1 авт. арк.).

У **вступі** розкрито актуальність теми і наукову новизну, визначено мету і завдання роботи, методи дослідження, теоретичне і практичне значення дослідження, подано відомості про апробацію його результатів.

У **першому розділі** «Принципи діяхронічного дослідження стратегій увічливості дискурсивної особистості» критично узагальнено теоретичні засади аналізу, а саме: подано розуміння мовця як дискурсивної особистості; уточнено розуміння категорії ввічливості як соціокультурного регулятиву дискурсу; виопрацьовано параметри аналізу ввічливої дискурсивної особистості і психологічні, соціокультурні й гендерні засади її стереотипізації; описано вербальні, невербальні і надвербальні засоби конструювання (екзо)стереотипу ввічливої дискурсивної особистості; схарактеризовано матеріал і методи, запропоновано алгоритм дослідження діяхронічного варіювання стратегій увічливості.

Другий розділ «Стратегії ввічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу у дискурсі XVIII – XXI століть: історичний інваріант» присвячено встановленню репертуару стратегій увічливості в дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть та виокремленню історично сталих стратегій увічливості і засобів їх реалізації у спілкуванні чоловіків з чоловіками та чоловіків з жінками.

У **третьому розділі** «Стратегії ввічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу в дискурсі XVIII – XXI століть: історичне варіювання» деталізовано засоби реалізації стратегій зближення і дистанціювання і встановлено вектори їх розвитку у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть; змодельовано історичний екзостереотип увічливої дискурсивної особистості – чоловіка, представленого в жіночих романах XVIII – XXI ст.

У **загальних висновках** підведено підсумки проведеного дослідження та окреслено перспективи подальших студій.

РОЗДІЛ 1.

ПРИНЦИПИ ДІАХРОНІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЙ УВІЧЛИВОСТІ ДИСКУРСИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Цей розділ присвячено виопрацюванню евристичних засад дослідження діахронічного варіювання англомовних стратегій увічливості, зокрема, соціокультурного, когнітивно-прагматичного і соціопрагматичного аспектів їх реалізації мовцем – чоловіком у XVIII – XXI століттях. У когнітивно-дискурсивному вимірі із залученням новітніх ідей культурної лінгвістики (Palmer, 1996; Sharifian, 2011) категорія ввічливості постає як універсальна культурна і комунікативна категорія, продукт культурного пізнання (cultural cognition), що упорядковує культурні знання – результат інтеракції членів культурної спільноти у певному часі й просторі (Sharifian, 2017, p. 38). Закорінена в етичних нормах культури, вона реалізується в комунікації через дискурсивні стратегії ввічливості і трансформується з плином часу.

1.1. Категорія ввічливості як соціокультурний регулятив дискурсу

Увічливість традиційно визначають як універсальну комунікативну категорію, складну систему національно-специфічних стратегій, спрямованих на гармонійне, безконфліктне спілкування, яке відповідає очікуванням партнера (Ларина, 2009, с. 27). Ця категорія є впливовим регулятором мовної поведінки (Земська, 2004, с. 597), вона виступає як соціокультурний регулятив, який зкерує поведінку комунікантів залежно від конкретної лінгвокультури та соціально-історичних умов. Увічливість є виявом прагнення зберегти оптимальний рівень спілкування, рівновагу між формальністю та фамільярністю тощо, і варіюється залежно від ситуації та культурної приналежності мовця і слухача.

Дослідники ввічливості зазначають, що відомі дефініції цієї категорії залежать від провідних підходів: кроскультурних, соціально-когнітивних, дискурсивних (Al-Hindawi F. H., & Alkhazaali, 2016, pp. 1537-1538; Naugh, 2003, p. 12). У лінгвопрагматичному плані до принципу ввічливості, що разом з принципом кооперації Г.П. Грайса належить до максимально широких регулятивів комунікації, однією з перших звернулась Р. Лакофф. Вона сформулювала свій принцип «Будь ввічливим!» як додатковий до принципу кооперації (у її трактовці це правила прагматичної компетенції: «Висловлюйся ясно / зрозуміло!»), низка правил увічливої поведінки комунікантів («Politeness Rules», що у більш пізніх роботах автора названі «Правила взаєморозуміння» – “Rules of Rapport”) (R. Lakoff, 1973). Максиму «Будь ввічливим!» Р. Лакоф конкретизує як три правила:

(1) Не нав'язуй свої думки! (“Do not impose. Remain aloof.” “Do not intrude into other people's business.”);

(2) Надавай співрозмовнику можливість вибору! (“Give options.” “Let the addressee make his own decisions – leave his options to him.”);

(3) Дай співрозмовникові відчувати себе добре – будь доброзичливий! (“Make the addressee feel good – be friendly!”) (R. Lakoff, 1973, p. 298).

Виходячи з грайсових комунікативних принципів і гофманівського поняття обличчя, Фрейзер будує свою конwersaційно-контактну (the conversational-contract view) теорію ввічливості (Fraser, 1990). За цією теорією, кожний учасник вносить у взаємодію власне уявлення про певний початковий набір прав та обов'язків, який визначатиме, чого учасники можуть очікувати від інших (Fraser, 1990, p. 232). Ці права або обов'язки накладаються умовами і традиціями спілкування. Серед них є традиції, що зумовлені інституційним характером взаємодії і не підлягають узгодженням, а також умови, які активуються з урахуванням конкретних вимог поточної ситуації (статусу, влади та ролі кожного мовця, характеру обставин тощо). Теорія Б. Фрейзера моделює

принципи конверсаційного аналізу, зокрема, міни ролей, і закладає основи витлумачення інтерактивності спілкування.

Дж. Ліч пропонує більш широке соціально-психологічне і прагматичне трактування принципу ввічливості, виходячи з мінімізації неввічливості в повсякденній комунікації. Принцип увічливості, за Дж. Лічем, націлений домогтися максимальної ефективності соціальної взаємодії за рахунок «дотримання соціальної рівноваги і дружніх відносин» (Leech, 1983, pp. 81-82). Вимагаючи від мовця враховувати інтереси слухача, ввічливість, перш за все, виходить з моральних і етичних вимог до комунікантів (Leech, 1983, p. 80). За Дж. Лічем, максими ввічливості мають на меті:

1. Максима такта (tact maxim): а) мінімізувати можливий моральний збиток для співрозмовника; б) зробити максимальною користь для співрозмовника. Ця максима визначає межі «особистого простору», акцентує важливість збереження дистанції між співрозмовниками, не ушкодження чужих інтересів.

2. Максима великодушності / щедрості або максима необтяження співрозмовника (generosity): а) мовець має мінімізувати власну мораль та / або естетичну вигоду; б) мовець повинен взяти на себе максимальний комунікативний «збиток».

3. Максима схвалення (approbation): а) можливе несхвалення дій (реплік) співрозмовника має бути мінімальним; б) схвалення і похвала співрозмовника повинні бути максимальними.

4. Максима скромності (modesty): а) похвала на свою адресу повинна бути мінімальною; б) самокритика повинна бути максимальною.

5. Максима згоди (agreement): а) незгода зі співрозмовником має бути мінімальною; б) згода зі співрозмовником має бути максимальною. При виникненні суперечності її слід усувати спільними зусиллями.

6. Максима симпатії (sympathy): а) можлива антипатія до особистості співрозмовника повинна бути зведена до мінімуму; б) симпатія до

співрозмовника повинна бути максимальною (Leech, 1983, р. 132), що підкреслює важливість доброзичливого ставлення комунікантів один до одного, не дозволяє виникнення конфліктних ситуацій.

Дж. Ліч також підкреслює соціально-культурну природу ввічливості і її асиметричність: зумовленість статусним вектором спілкування мовець – слухач (висловлення, чимне по відношенню до людини одного соціального статусу, може бути нечемним по відношенню до іншого), та ситуативну залежність ввічливості.

Серед принципів увічливості та кооперації перевагу здебільш віддають першому. Увічливість, на думку Р. Лакоффа, більш важлива, ніж обмін інформацією, тому що «передача важливої інформації вторинна по відношенню до утвердження і зміцнення взаємин» (R. Lakoff, 1973, р. 298). За Дж. Лічем, принцип увічливості в більшій мірі регулює спілкування, ніж принцип кооперації: він підтримує соціальну рівновагу і дружні відносини між співрозмовниками і дає зрозуміти, що перш за все вони зацікавлені у співпраці один з одним (Leech, 1983, р. 82). Увічливість – це сукупність соціально зумовлених, специфічних для культури норм поведінки (Schlund, 2014, р. 273); це вираження поваги до іншої людини, хоча вона не зводиться тільки до цього (повага – це «що», а ввічливість – «як»). (Карасик, 2002, с. 78-79).

У соціально-когнітивному вимірі ввічливість визначають як зусилля людини, щоб зробити спілкування більш успішним та сердечним. За Г. Каспер, ввічливість утілюється через стратегії, доступні для співрозмовників для усунення небезпеки та мінімізації антагонізму (Kasper 1990, р. 194). Ґрунтуючись на когнітивних здібностях мовців, М. Сіфіану витлумачує ввічливість як «сукупність соціальних цінностей, яка вимагає, аби інтерактанти поважали один одного, задовольняючи спільні очікування» (Sifianou 1992, р. 86).

Увічливість відносять до комунікативних категорій, що базуються на комунікативній свідомості народу, тобто сукупності ментальних механізмів і

концептів, що забезпечують комунікативну діяльність особи (Стернін, 2003). Увічливість – центральна комунікативна категорія, регулятор мовленнєвої поведінки (Земская, 2004, с. 597). За Т. В. Ларіною, категорія ввічливості, заснована на відповідному комунікативному концепті, є системоутвірним стрижнем, який регулює поведінку представників певних лінгвокультур (Ларина, 2009, с. 129).

Дискурсивний підхід до ввічливості визначає її через позитивну оцінку комунікативної поведінки мовця з боку слухача: бути ввічливим – це завжди діяти належним чином, відповідно до очікувань слухача (Terkourafi, 2001, р. 127; Mills, 2003, р. 21). Дискурсивний підхід акцентує ввічливість як засіб уникнення конфлікту та сприяння безперервному спілкуванню (Naugh, 2004, р. 89), адже ввічливість по своїй суті є проявом поваги до іншої людини.

«Поєднання лінгвістичної прагматики з дискурсивним аналізом уможливило подальше розширення розуміння антропоцентричності – лінгвістику цікавить не тільки людина-індивід, але, насамперед, зв'язки людини і іншими індивідами, які спілкуються, людські групи, об'єднані соціальними чинниками, відносинами, процесами...» (Безугла, 2020, с. 72). Тож розуміння ввічливості як хороших манер акцентує процесуальну, дискурсивну сторону (поведінковий, зовнішній план) цього явища. Зовнішня сторона ввічливості певною міру автономна, і тому хороші манери можуть поєднуватися з низькими цілями і відсутністю поваги до людини, пор.: *polite* – «ввічливий» і *courteous* – «ввічливий, чемний, поважний» розрізняються тим, що перше в більшій мірі позначає зовнішній аспект поведінки, а друге – гармонію зовнішнього прояву і внутрішнього доброго розташування до людини (Карасик, 2002, с. 85).

У дискурсивному вимірі ввічливість постає однією з категорій дискурсу. У класифікації категорій В. І. Карасика (конститутивні категорії дозволяють відрізнити текст від нетекста; жанрово-стилістичні характеризують тексти в плані їх відповідності функціональним різновидам мови; змістові (семантико-прагматичні) розкривають зміст тексту – інформативність, модальність,

інтертекстуальність; формально-структурні характеризують спосіб організації тексту (композиція, членимість, когезія) (Карасик, 1998)) ввічливість належить до формально-структурних категорій.

У когнітивно-дискурсивному вимірі, що є основою нашої розвідки, серед категорій дискурсу певною долею умовності вирізняють (1) когнітивні, (2) комунікативні, (3) метадискурсивні категорії, де перші дають уявлення про зміст, інформативний план дискурсу, другі охоплюють інтенційність, адресованість, ситуативність і характеризують соціально-прагматичні властивості окремих ситуацій спілкування, а треті дозволяють судити про план вираження – про структурування дискурсу за допомогою категорії міні ролей і про регулювання мовленнєвої взаємодії стратегіями ввічливості (Shevchenko, 2015). Слідом за І. С. Шевченко, ввічливість відносимо до метадискурсивних регулятивних категорій дискурсу. З одного боку, вона є супутньою (відповідник терміну meta-) до інформативного спілкування: за моделлю Г. Бейтсона, комунікація відбувається на комунікативному та метакомунікативному рівнях, де останній визначає режим передачі повідомлення (Bateson, 1972), у нашому випадку – ввічливе / неввічливе спілкування. (Пор.: у розмовному дискурсі збереження обличчя досягається метадискурсивними оцінними висловленнями-коментарями (Heisler et al., 2003)). Маючи супутній характер, метакомунікація служить для оптимізації, «полегшення» мовленнєвого обміну комунікантів шляхом збереження між ними достатнього ступеню ввічливості.

З іншого боку, регульовальні властивості категорії ввічливості закладені в її оцінній природі: як зазначає Г. І. Приходько, важливим компонентом механізму формування оцінки є когнітивний фактор, який допомагає концептуалізувати взаємозв'язки між ситуаціями екстралінгвальної реальності, що впливає на комунікативну поведінку мовця і слухача (Prikhodko, 2016, р. 299), який ситуативно обирає необхідну стратегію ввічливості. При цьому регулятивність категорії ввічливості носить виражений етно-культурний

характер, бо оцінювання висловлень як увічливих/неввічливих зумовлене етичними нормами певної лінгвокультурної спільноти.

У межах категорії ввічливості розрізняють два її типи «ввічливість зближення» і «ввічливість дистанціювання» (Стернин, 2003; Ларина, 2009; Шевченко, & Петренко, 2019) або ("positive and negative politeness" (Brown, & Levinson, 1987, p. 61)). Увічливість дистанціювання пов'язана з наданням свободи адресанту, ввічливість зближення — з демонстрацією єдності і солідарності з ним. Перша відповідає традиціям західної культури і максимі невтручання, а друга виходить з того, що при вступі в контакт необхідно «наблизитись» до співрозмовника, скоротити дистанцію за допомогою стратегій увічливості зближення. Проте, в англомовній лінгвокультурі для того, щоб залишитися ввічливим, зазвичай не скорочують дистанцію до мінімуму; для демонстрації поваги до співрозмовника використовують також і стратегії ввічливості дистанціювання (Стернин, 2003, с. 61).

Загальні положення теорії ввічливості представлені в роботі П. Браун і С. Левінсона. Основним поняттям цієї теорії є поняття «обличчя» ("public self-image or face"), під яким мається на увазі позитивна соціальна цінність, якою володіє кожен член суспільства (Goffman, 1967). Будь-яка дія відбувається з метою зберегти «обличчя» або уникнути «втрати обличчя» (Стернин, 2003). Використовуючи поняття «збереження / втрата обличчя», П. Браун і С. Левінсон розробляють загальну теорію, в якій обґрунтовують передбачуваність в реалізації категорії ввічливості, виходячи з оцінки «вагомості» – ступеню імпозиції (ушкодження) того чи іншого мовленнєвого акту для слухача. Ступінь імпозиції (потенційної загрози) *R* визначається чинниками відносної соціальної (горизонтальної) дистанції *B* і (вертикальної) дистанції влади *Power* між мовцем і слухачем (Brown, & Levinson, 1987, p. 75). Будучи культурно специфічні, ці чинники, на думку П. Браун і С. Левінсона, поєднують соціальні, когнітивні і психологічні властивості комунікантів: відносна влада *Power* може залежати не тільки від соціальних статусів, а і від

того, наскільки красномовним, впливовим є мовець і хто він за професією; а відносна соціальна дистанція B – від того, чи є мовець земляком, чи він користується однією мовою із слухачем, чи діалектом, наскільки часто вони спілкуються і в яких вони відношеннях тощо. Ці параметри деталізовано Д. Голдсмит і Е. Мак-Джордж як high closeness — високий ступінь близькості і low closeness — низький ступінь близькості комунікантів, а також high power — високий ступінь влади и low power — низький ступінь влади (Goldsmith, & MacGeorge, 2000, pp. 242-243).

Важливою закономірністю є залежність ввічливості від цих параметрів: соціальна близькість комунікантів (симетричні статуси) пов'язується із обопільною (reciprocal) ввічливістю зближення, а їх відносна віддаленість – з увічливістю дистанціювання, причому чим більше мовець створює загрозу втрати обличчя для слухача (Face Threatening Acts), тим більш увічливо він буде поводитись для її компенсації (Brown, & Levinson, 1987, p. 76).

Номенклатура стратегій увічливості, розробена П. Браун та С. Левінсоном, охоплює стратегії ввічливості зближення та дистанціювання. Серед них 15 стратегій увічливості зближення (positive politeness) (Brown & Levinson, 1987, pp. 103-129):

- P1 Звертай увагу на слухача (на його інтереси, бажання, потреби та речі) (Notice, attend to H (his interests, wants, needs, goods))
- P2 Перебільшуй (інтерес, схвалення, співчуття до слухача) (Exaggerate (interest, approval, sympathy with H))
- P3 Підсилюй інтерес до слухача (Intensify interest to H)
- P4 Використовуй маркери приналежності до групи (Use in-group identity markers)
- P5 Шукай згоди (Seek agreement)
- P6 Уникай незгоди (Avoid disagreement)
- P7 Припускай наявність / заявляй про спільні інтереси (Presuppose/ raise/ assert/ commonground)

P8 Жартуй (Joke)

P9 Стверджуй або припускай, що знаєш і піклуєшся про потреби слухача (Assert or presuppose S's knowledge of and concern for H's wants)

P10 Пропонуй, обіцяй (Offer, promise)

P11 Висловлюйся оптимістично щодо досягнення бажаного (Be optimistic)

P12 Залучай у діяльність і мовця, і слухача (Include both S and H in the activity)

P13 Пояснюй свої мотиви або запитуй про мотиви слухача (Give (or ask for) reasons)

P14 Припускай або стверджуй взаємність (Assume or assert reciprocity)

P15 Роби подарунки слухачеві (речі, співчуття, взаєморозуміння, співробітництво) (Give gifts to H (goods, sympathy, understanding, cooperation))

До стратегій увічливості дистанціювання (negative politeness) (Brown, & Levinson, 1987, pp. 132 - 210) належать:

N1 Висловлюйся конвенційно непрямо (Be conventionally indirect)

N2 Запитуй, ухиляйся (Question, hedge)

N3 Висловлюй песимізм / сумнів щодо доречності / можливості здійснення своїх намірів (Be pessimistic)

N4 Мінімізуй ступінь втручання (Minimize the imposition)

N5 Виявляй повагу (Give deference)

N6 Вибачайся (Apologize)

N7 Знеособлюй мовця та слухача (Impersonalize S and H)

N8 Описуй акт ушкодження обличчя як загальну практику (State the FTA as a general rule)

N9 Вживай переважно номінативні форми (Nominalize)

N10 Наголошуй, що ти в боргу перед слухачем, а не навпаки (Go on record as incurring a debt, or as not indebting H)

Наведена теорія П. Браун і С. Левінсона нерідко критикується за певну нелогічність, розмитість критеріїв класифікації і довільність у виділенні окремих стратегій (Карасик, 2002, с. 78-79), за звуженість широкої соціально-культурної категорії ввічливості до її англосаксонської версії (Cruz 2005). Зокрема, не існує консенсусу щодо трактування ролі вибачення як стратегії збереження обличчя: а саме, чиє обличчя – мовця або слухача – вони зберігають (Ogiermann, 2009). Тоді як одні дослідники визнають їх направленість на потреби слухача (Holmes, 1995), інші вбачають у стратегії вибачення засіб відновлення власного іміджу мовця, що звільняє його від почуття провини (Буренко, 2008).

Разом з тим, сильна сторона цієї концепції – у її повноті та емпіричній обґрунтованості, у тому, що вона розкриває різні сторони статусної оцінки людини (Карасик, 2002, с. 79-80). До того ж, у деталізованих стратегіях увічливості П. Браун і С. Левінсона простежуються відповідності з більш узагальненими правилами-рекомендаціями Р. Лакоффа та максимами Дж. Ліча. Зокрема, стратегіям дистанціювання, особливо N2, N4, N5, відповідають принципи Р. Лакоффа «Не нав'язуй свої думки!» і «Надавай співрозмовнику можливість вибору!»; а стратегіям зближення (P1, P2, P10 та ін.) – принцип «Будь доброзичливим!». Натомість максими Дж. Ліча, сформульовані як єдності протиставлень, звернені водночас до принципів увічливості зближення і віддалення.

Категоризація ввічливості виявляє її соціальні, когнітивні, комунікативні, культурні засади. Увічливість – одна із значущих соціальних категорій, яка свідчить про визнання гідності особистості, до якої звертається адресант. При цьому вона суттєво відрізняється від мовленнєвого етикету: «не все етикетне є ввічливим, але все, що не етикетне – неввічливе» (Стеріополо, 2008, с. 152). Перебільшення стратегій увічливості зближення, як і стратегій дистанціювання, може суперечити вимогам етикету через надмірну нав'язливість тощо (Малая, 2020).

Об'єктивована в спілкуванні ввічливість є віддзеркаленням, проявом увічливості як ментальної, когнітивної категорії, властивої комунікативній свідомості народу. Комунікативна категорія ввічливості, упорядковуючи ментальні/когнітивні уявлення про норми і правила ввічливого спілкування суспільства, виконує прескрипційну функцію: разом із готовим значенням комунікативної категорії ввічливості британській мовній особистості у певному сенсі «нав'язуються» правила здійснення процесу комунікації (Морозова І. І. канд. дис, с. 53).

Новітні розробки у галузі культурної категоризації (cultural categorization) зосереджені на формуванні у свідомості людини та використанні категорій, що закорінені в культурі та пов'язані з мовою (Glushko, 2008, р. 129). Запропоновані Дж. Палмером ідеї «культурної лінгвістики» (Palmer, 1996) в останнє десятиліття оформились в окремий дослідницький підхід. На думку його теоретика Ф. Шаріфіана, цей підхід бере початок у традиціях антропологічної лінгвістики, зокрема, у лінгвістичному доробку Боаса, в етносемантиці та етнографії мовлення; а через ці підходи – у когнітивній лінгвістиці, різновидом якої він є (Sharifian, 2017, р. 35). Від етнографії мовлення взято тлумачення соціокультурного контексту, комунікативної компетенції мовця і його обізнаності у доречності тих чи інших норм використання мови залежно від контексту; від когнітивної лінгвістики – розуміння окремих знань як схем / патернів сприйняття і продукування інформації, та принцип закоріненості знання у досвіді соціальної взаємодії. За останні роки у працях Ф. Шаріфіана та його послідовників розроблено підхід, що акумулює культурну когніцію і мову: «культурна когніція охоплює культурні знання, які впливають із взаємодій між членами культурної групи в часі та просторі» (Sharifian, 2017, р. 38). Таке розуміння підкреслює динамічний, змінний характер культурного пізнання і його конструювання з урахуванням специфіки знань соціальних і етнічних груп та цілих поколінь. Тож, за Ф. Шаріфіаном, історичні культурні практики залишають відбиток у

сучасній комунікативній практиці: «Іншими словами, мова виступає і як банк пам'яті, і як рухливий засіб для (повторної) передачі культурного пізнання та його складових частин чи культурних концептуалізацій» (Sharifian, 2017, p. 38). Такий підхід надає нового ракурсу розгляду ввічливості як культурної категорії дискурсу.

Культурні категорії – складники культурного знання у цілому – виділяються для предметів, подій, обставин, психічних станів, властивостей, стосунків та інших компонентів досвіду. Як правило, людина набуває цих категорій підсвідомо з культурного досвіду з невеликими експліцитними інструкціями. Стабільність культурних категорій полягає у соціальній закоріненості і забезпечується інтеракціями у сім'ї, ЗМІ тощо у ході соціалізації особи та підтримується розумінням суттєвих негативних наслідків від їх порушення, недотримання соціально-культурних очікувань (Glushko 2008, pp. 133-134).

Зміст категорії ввічливості розрізняється за історичними періодами і конкретними етнолінгвокультурами. У певній комунікативній ситуації культура і визначає, і обмежує комунікативну поведінку мовців: з одного боку, етнокультурні норми епохи обмежують вибір стратегій увічливості, а з іншого, конфігурації соціальних ролей, притаманних певному суспільству, лімітують вибір вербальних засобів увічливості у дискурсі (Marco, 2008, p. 758).

Культурні категорії утілюються в схемах – будівельних блоках когніції, вживаних для організації, зберігання і інтерпретації інформації (Rummelhart, 1980). Культурні схеми також можуть слугувати основою для прагматичних смислів, бо знання, що лежать в основі інтерпретації певних висловлень, часто знаходяться в культурних схемах (Sharifian, 2017, p. 42), наприклад, схеми привітання в різних культурах закорінені в різних спільних очікуваннях і ритуалах. Для ввічливості такими «схемами» є дискурсивні стратегії, які, слідом за І. Є. Фроловою, розуміємо як вербально реалізовану комунікативну інтенцію мовця, сформовану на базі знання про стереотипні моделі

комунікативної поведінки (Фролова, 2017). Будучи частиною колективного знання, стратегії ввічливості закорінені у когнітивній сфері людини (Мартинюк, 2015), вони «мають соціально-інтерактивну природу, це використання мовного ресурсу для конструювання соціальних практик у взаємодії суб'єктів» (Фролова, 2017, с. 157). Як вважає І. Голубовська, визнані у суспільстві культурні цінності створюють оцінне підґрунтя для вживання стратегій і тактик дискурсу, у тому числі, стратегій увічливості (Golubovska, 2019). Відповідно, залежність культурних категорій від етичних норм певної епохи, від колективного досвіду соціальної взаємодії зумовлює їх історичну мінливість разом із змінами соціуму.

Категорія ввічливості/неввічливості носить прагматичний, неонтологічний характер, вона не існує поза контекстом, а конструюється мовцем і слухачем у контексті (Петренко, 2018, с. 6). Конструювання ввічливості є інтерактивним і ситуативним: як і неввічливість вона залежить від того, наскільки конкретна інтенція мовця бути (не)ввічливим адекватно сприймається слухачем: за Дж. Калпепером, відповідний смисл виникає тільки за умови його ментального конструювання адресатом (“Impoliteness is very much in the eye of the beholder”) (Culpeper, 2011) (пор.: за І. Є. Фроловою, інтерактивний статус акцентований потребою осмислення вербалізованого наміру усіма суб'єктами взаємодії (Фролова, 2017, с. 157)).

Культурна зумовленість категорії ввічливості закорінена в понятті етосу – стилю життя, характеру, цінностей певного суспільства, поведінки індивідів / народу, що зумовлюють комунікативні відмінності ввічливості окремих періодів. «Етос – це характер культури спільноти або групи, що визначає систему моральних норм – етику» (Карасик, 2002, с. 80). Як зазначає Р. Копитко, у деяких суспільствах інтерактивний етос є «теплим» і доброзичливим: коли члени суспільства у своїй щоденній взаємодії приділяють увагу збереженню позитивного обличчя інших людей, стратегії негативної

ввічливості значно зменшуються. В інших суспільствах стиль взаємодії є шанобливим і формальним; члени такого суспільства приділяють увагу перш за все збереженню негативного обличчя один одного, а роль позитивної ввічливості може бути мінімізована (Корутко, 1993, р. 51).

Культурним категоріям притаманна як відносна історична стабільність, повільні зміни (Glushko, 2008, р. 134), так і етнокультурна специфічність. Як зазначає Д. Браво, категорія ввічливості у трактовці П. Браун і С. Левінсона демонструє високий ступінь контекстуальної варіативності, який засвідчує, що ввічливість є культурно релятивною, а не універсальною: «Ввічливість як така – це феномен, який слід вивчати у *соціокультурній прагматичній перспективі*, тобто прагматика сфокусована на взаємозв'язку між мовою і суспільством» (Bravo, 2008, pp. 586-587) (виділено в оригіналі – О. Г.). На практиці носій мови наділений інтерпретативними ресурсами згідно свого соціального походження і комунікативного досвіду; ці ресурси проєктуються на смисли, що утворюються у ситуаціях спілкування. Тож категорія ввічливості як соціально-культурний феномен підтверджує, оновлює (updates), модифікує або змінює сама себе у певній ситуації спілкування. Це стає можливим завдяки розподіленим знанням про соціокультурний зміст, що лежить в основі ввічливості (Bravo, 2004, pp. 8-9).

У нашому діяхронічному дослідженні ввічливості різниця у картинах світу і соціальній поведінці носіїв мови Великобританії різних історичних періодів, як і різних країн у міжкультурному вимірі, зумовлена наявністю у свідомості мовців певних закладених сім'єю і закріплених суспільними організаціями «ментальних програм» ціннісного оцінювання, які містять компоненти національної культури (Hofstede, 2001, р. xix). За типологією культурних змін Г. Хофстеде, цінність є універсальним параметром аналізу різних культур, які вимірюються за такими критеріями: (1) ставлення до влади, (2) ступінь індивідуалізму, (3) цілеспрямованість і наполегливість у досягненні цілей, (4) прийняття/неприйняття невизначеності, (5) стратегічне мислення, (6) ступінь задоволеності життям (Hofstede, 2001). Зокрема: (1) за ставленням

до влади британська культура заснована на повазі до особистості; (2) це індивідуалістична культура, яка визнає важливість власного «я» і захисту приватних інтересів; (3) за домінуванням конкуренції, цілеспрямованості, наполегливості у досягненні цілей за будь-яку ціну це культура «маскулінного» типу; (4) британська культура зорієнтована на чіткі правила поведінки, схильність до внутрішньогрупової згоди; (5) вона поціновує традиції та соціальні зобов'язання; (6) англійські соціальні норми вимагають опанування власних емоцій та стриманість (там само). У свою чергу, індивідуалізм в англосаксонських культурах асоціюється з увічливістю дистанціювання (Ogiermann, 2009, p. 36).

За Т. В. Лариною, ввічливість – це точка дискурсивної рівноваги, що зміщується в залежності від культури в цілому (Ларина, 2009, с. 27). Оцінка поведінки як ввічливої / неввічливої в різних культурах є різною і, відповідно, ввічливість має різні етнокультурні форми прояву. Британська лінгвокультурна категорія ввічливості, вербально реалізована в стратегіях дискурсу, має також невербальне і надвербальне втілення. Увічливість чоловіків-британців, серед інших проявів, включає: пропускати супутника вперед, вибачатись, вставати у розмові з жінкою (леді), не розмовляти голосно, обмежено жестикулювати, не проявляти запальності в суперечці і не загострювати її, вислуховувати співрозмовника і не перебивати (Любимов, 2004, с. 245).

Таким чином, узагальнення різних аспектів категорії ввічливості дозволяє сформулювати її визначення у нашій роботі. Увічливість – культурно закорінена регулятивна комунікативна категорія неонтологічної природи, сукупність знань культурних норм комунікативної поведінки у суспільстві і результат їх оцінювання, яка забезпечує гармонійне безконфліктне спілкування відповідно до історичної, етнокультурної та гендерної специфіки дискурсу і реалізується у стратегіях зближення й дистанціювання історично змінним набором вербальних і невербальних засобів.

1.2. Параметри аналізу ввічливої дискурсивної особистості

Сучасна лінгвоперсонологія пройшла значний шлях у становленні провідних понять: мовної особистості і дискурсивної особистості. Їх застосування відповідає конкретним цілям і парадигмам аналізу. Зокрема, для нашого дослідження необхідно встановити провідні параметри дискурсивної особистості і визначити сутність стереотипізації особи у процесі комунікації. Цій задачі слугує пропонований критичний огляд і узагальнення теоретичних набутків у галузі мовної/дискурсивної особистості, гендерної ідентичності і стереотипізації.

1.2.1. Поняття мовця у гуманітарних студіях: від мовної до дискурсивної особистості. У сучасній антропоцентричній лінгвістиці з її фокусом на особі, що продукує і сприймає мову, виопрацьовано декілька термінів на позначення *Homo Loquens* залежно від ракурсу її дослідження: мовна / дискурсивна / модельна особистість. За Ю. М. Карауловим, **мовна особистість** – це представник певного соціуму, який втілює норми суспільства у мовленні. Розглядаючи мовну особистість, вивчають питання розвитку особистості в мовному плані та її емоційні аспекти, тобто духовність у широкому розумінні; вирішуємо питання міжособистісного спілкування (Караулов, 2010, с. 3).

Поняття мовна особистість спирається на методологію антропологічного підходу до вивчення мовних феноменів, оскільки мова – засіб не лише означувати вже готову думку, а й створювати її, вона слугує не дискурсивно-логічним відображенням сформованого образу світу, а творчою діяльністю. Властивості і проблематика мовної особистості активно досліджуються в лінгвістиці, психолінгвістиці, лінгвокультурології та лінгводидактиці. Зокрема, сучасна лінгвістика уточнює розуміння мовної особистості як «поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до самовираження, вільного,

автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності» (Єрмоленко, 2001, с. 93-95).

У психолінгвістиці мовну особистість досліджують як суб'єкт діяльності комунікації й пізнання світу, оскільки будь-яка усвідомлена діяльність пов'язана з мовою (Куранова, 2016, с. 35).

У лінгводидактиці термін «мовна особистість» знаходить витлумачення як поглиблення поняття «особистість», його розвиток, збагачення і наповнення додатковим змістом (Черкаська, 2010, с. 65).

Лінгвокультурологія вирішує проблеми Homo Loquens на підставі зв'язку між мовою і культурою (Воркачев, 2001, с. 64). Вітчизняні та зарубіжні лінгвісти досліджують характеристики особистості, яка створює і сприймає мовленнєві повідомлення, та особливості її комунікації (Бацевич, 2004; Воркачов, 2001; Гавра, 2011; Карасик, 2003; Кашкін, 2007; Красних, 2003 та ін.). Пильну увагу приділяють мовцєві, досліджуючи дискурс певного типу мовної особистості – політика (Прокопенко, 2016; Славова, 2012; Шейгал, 2004), лідера-харизматика (Петлюченко, 2012), стереотипізацію особистості мовця, його мовленнєві дії (Карасик, 2002; Караулов, 2010; Красных, 2003). Зокрема, фахівцями харківської лінгвістичної школи виопрацьовані закономірності функціонування комунікативних стратегій у моногендерному жіночому дискурсі та у кросгендерному сімейному дискурсі (Зверєва, 2014; Козирєва, 2003; Козлова, 2012; Морозова, 2009).

Мовна особистість формується у своєрідній системі координат, заданій тими чи іншими цінностями, які існують у лінгвокультурній спільноті, зразками соціальної поведінки, особливостями сприйняття світу. З опорою на художній текст структуру мовної особистості змодельовано у складі трьох рівнів:

- *вербально-семантичний рівень* передбачає норматив неволодіння природною мовою. Це «власне» мовна компетенція;

- *когнітивний рівень* охоплює інтелектуальну сферу особистості, даючи досліднику вихід через мову, через процеси говоріння і розуміння – до знання, свідомості, процесів пізнання людини. Його одиницями є поняття, що виформовуються у кожної мовної особистості в більш чи менш упорядковану, систематизовану картину світу;
- *прагматичний рівень* охоплює мету, мотиви, інтереси, установки та інтенції мовної особистості (Караулов, 2010, с. 56).

У практичному плані перший рівень передбачає володіння одиницями (лексиконом), правилами (граматичними засобами) (Караулов, 2010, с. 101). До другого, когнітивного рівня належить «асоціативно-вербальний, суто семантичний рівень» або «гносеологічний рівень» організації мовної особистості, на якому її знання про світ утілені в її тезаурус. Третій рівень – мотиваційний, який виявляє мотиви і цілі людини, що відображають комунікативні та діяльнісні потреби особистості (Караулов, 2010, с. 175).

Мовна особистість вивчається у ракурсі синхронії та діяхронії (Караулов, 2010, с. 46). У діяхронічному плані для нашого дослідження релевантною є екстралінгвальна інформація про існуючі у певному суспільстві культурні стереотипи, важливіші поняття, ідеї, представлення, типові для лінгвокультурної спільноти окремих історичних періодів, а також про національний характер, за яким виявляються соціальні, соціолінгвістичні характеристики мовної особистості, її психологічні, ціннісно-установчі стрижні тощо (Караулов, 2010, с. 46). За Л. Л. Славою, мовна / дискурсивна особистість визначається через комплекс характеристик, типових для певної лінгвокультури (Славова, 2012, с. 31). Дослідження національно-культурних та діяхронічних ознак мовної особистості виявляє інваріантні і варіативні складники у діяхронічному плані, з одного боку, та співвідносність поняття мовної особистості і національного характеру, з іншого.

Різновидом і подальшою деталізацією поняття мовної особистості є поняття **модельної особистості**, яка витлумачується як типовий представник

певної соціальної групи, ідентифікований за специфічними характеристиками його вербальної та невербальної поведінки, пов'язаної з його ціннісними установками. За В. І. Карасиком, модельна особистість характеризується насамперед певним стереотипом поведінки, вона «суттєво впливає на культуру у цілому і служить певним символом даної культури для представників інших етнокультур.... Ми можемо говорити про специфіку епохи завдяки таким модельним особистостям» (Карасик, 2003, с. 30). Модельна особистість є феноменом більш високого рівня абстракції, ніж мовна особистість, це певний соціально-психологічний тип особистості, опосередкований цінностями своєї епохи; його вербальна іпостась виявляється у поведінці мовної особистості (И. Морозова, 2004, с. 22-23).

Модельна особистість – це стереотипний образ, що виділяє певні релевантні ознаки конкретного представника етносоціальної групи, легко впізнаного за специфічною поведінкою, вербальною та невербальною (Карасик, 2004, с. 10). Спроможність впливати на лінгвокультурну спільноту визнається найвизначнішою рисою модельної особистості (Карасик, 2003; Карасик, 2004, с. 11).

Модельну особистість описують через її ідіостиль та ідіолект. У комунікативно-стилістичному ракурсі В. О. Самохіна пропонує враховувати соціально-історичні, національні, індивідуально-психологічні, морально-етичні норми, особливості людини, її світосприйняття і знання про світ, усе, що зумовлює певний ідіостиль особи (Самохіна, 2008, с. 15). Під ідіостилом розуміють складну багатогранну систему, яка є «не просто системою засобів, якими користується автор для вираження своїх ідей, а способом відображення реальності такою, як її бачить автор, а ідіолект – це сукупність текстів, створених в певній хронологічній послідовності у відповідності до єдиної системи метатропів. Ідіостиль – поняття значно ширше, ніж ідіолект, який є лише його основним компонентом» (Линтвар, 2014, с. 8). За О. О. Селівановою, ідіолект є індивідуальним різновидом мови, що реалізується в сукупності

різних ознак мовлення її окремого носія, а в письмовому мовленні виявляє риси ідіостилю (Селіванова, 2006, с. 167).

З позицій діяльнісного підходу дискурс розуміють як інтерактивний процес, розумово-комунікативну взаємодію комунікантів, що здійснюється за допомогою природної мови та інших семіотичних систем: «дискурс є багатоаспектною когнітивно-комунікативно-мовною системою-гештальтом, яка визначається сукупністю трьох аспектів: формуванням ідей і переконань (когнітивний аспект), взаємодією комунікантів у певних соціально-культурних контекстах / ситуаціях (соціально-прагматичний аспект) і використанням знаків, вербальних і паравербальних (мовний аспект)» (Шевченко, 2017, с. 115-116). У фокусі уваги дослідників дискурсу – те, як люди створюють враження про себе в комунікації з іншими людьми (Ущина, 2015, с. 21), у тому числі, конструюють власний імідж увічливої людини.

Домінування когнітивно-комунікативного дискурсивно зорієнтованого підходу в сучасній лінгвістиці, а також залучення надвербальних складників до кола лінгвістичних досліджень зумовлюють розширення поняття мовної особистості і введення в науковий обіг поняття комунікативної або **дискурсивної особистості** (Карасик, 2002; Петлюченко, 2009; Солощук, 2009). Утім семіотичний вимір – не єдине, що вирізняє дискурсивну особистість від мовної. Зокрема, дискурсивній (в іншій термінології – комунікативній) особистості притаманні взаємодоповнювальні ціннісний, пізнавальний та поведінковий плани (Карасик, 2002).

У процесі комунікативної діяльності дискурсивна особистість вирізняється за певними ознаками, що є маркерами біологічної, індивідуальної, психологічної та соціальної специфіки її конструювання у дискурсі (Петлюченко, 2014, с. 191). У досліджуваному англomовному дискурсі суб'єкт дискурсивної діяльності характеризується за параметрами гендера (мовці-чоловіки), соціокультурної приналежності (до певного класу/групи, орієнтація на домінуючі етичні цінності, які визначають сутність ввічливості певного

історичного періоду за індивідуально сформованою інтенціональністю. Як стверджує В. А. Ущина, дискурсивна особистість знаходиться на рубежі між поняттями мовної особистості та суб'єкта дискурсивної діяльності, оскільки вона постає результатом конструювання суб'єкта дискурсивної діяльності, а її визначальними критеріями є інтеракція та інтерсуб'єктність. Остання зумовлена тим, що дискурсивна поведінка кожного окремого її учасника залежить від поведінки усіх його / її комунікативних партнерів (Ущина, 2015, с. 44).

Поняття дискурсивної особистості відображає індивідуальну здатність мовця гнучко реагувати на дискурсивне оточення, зважати на всі компоненти не тільки мовного, але й немовного характеру, з яких складається комунікативний процес і які впливають на його перебіг (Солощук, 2006, с. 127). Поняття дискурсивної особистості є більш ємним, ніж мовна особистість; воно не тільки бере до уваги її вміння ефективно декодувати невербальні та надвербальні компоненти дискурсу, а й виходить із здатності мовця конструювати дискурси. Відповідно, дискурсивна або комунікативна (інтерактивна) особистість наділена «комунікативним паспортом» – сукупністю індивідуальних комунікативних стратегій і тактик, когнітивних, семіотичних, мотиваційних переваг, що сформувалися в процесах комунікації (Стернин, 2012).

Згідно обраної у нашому дослідженні когнітивно-дискурсивної парадигми науки, комунікативну стратегію, слідом за І. Є. Фроловою, розуміємо як «комунікативний намір мовця, сформований на основі використання колективного досвіду для власних індивідуальних потреб і бажань, та мовну об'єктивацію цього наміру, що надає його інтерактивного статусу з урахуванням осмислення вербалізованого наміру усіма суб'єктами взаємодії» (Фролова, 2017, с. 157). Комунікативний намір дотримання правил увічливості ситуативно обмежений: він виникає під впливом нормативно-ціннісних вимог суспільства у ситуаціях кооперативного спілкування. Тож стратегії дискурсу розрізняються за рівнем реалізації на глобальні і локальні, де перші актуалізують намір до конфронтаційного або кооперативного

спілкування у цілому, а другі втілюють певні стратегії (не)ввічливості у конкретних ситуаціях дискурсу (пор.: усе, що впливає на дії комунікантів на глобальному (макро) або локальному (мікро) рівні, стає частиною ситуації спілкування, визначає її макро- і мікроконтексти (Dijk, 2009, p.96)).

Дискурсивна особистість реалізує себе у дискурсивному оточенні, що включає її комунікативних партнерів. Кількість комунікативних контактів залежить від соціальної та комунікативної активності дискурсивної особистості. Дискурсивне оточення не є однорідним з огляду на стосунки, що пов'язують дискурсивну особистість з її комунікативними партнерами (Солощук, 2006, с. 169). Дискурсивне оточення, центром якого є дискурсивна особистість, складається з трьох зон: ядерної, маргінальної та периферійної. За Л. В. Солощук, до ядерної зони належать постійні комунікативні партнери дискурсивної особистості (члени родини, близькі друзі, колеги, з якими дискурсивна особистість підтримує постійний соціальний і, як наслідок, комунікативний зв'язок, таким чином набуваючи дискурсивного досвіду стосовно них). У маргінальній зоні перебувають відносно постійні комунікативні партнери (далекі родичі, знайомі, колеги, контакти з якими є рідшими, менш регулярними й менш конфіденційними). До периферійної зони належать ті партнери, з якими відбуваються випадкові комунікативні контакти через різноманітність соціального життя індивіда. Межі цих зон не є усталеними, і комунікативний партнер може переходити з однієї зони до іншої. Найбільш динамічною в цьому плані є маргінальна зона, члени якої залежно від різних соціальних причин схильні до переміщення як до ядерної, так і до периферійної дискурсивної зони (Солощук, 2006, с. 127).

Дискурсивна особистість виступає у різних комунікативних ролях і може бути як адресантом повідомлення, так і його адресатом (Moulin, 1995, p. 89), Адресати, в свою чергу, диференціюються за своїми комунікативними правами та обов'язками, на підставі чого розрізняються, зокрема, слухачі із постійним та слухачі із перемінним статусом (Козирева, 2003, с. 77-80).

Дискурсивна особистість – комунікант в дискурсивному оточенні, який використовує відповідно до комунікативних подій засоби комунікації – лексичні, граматичні, стилістичні, а також включає в себе персоналізовані стратегії і тактики поведінки в окремих ситуаціях. До провідних параметрів ситуацій належать соціальні й ситуативні ролі комунікантів, зокрема, гендерна приналежність.

За визначенням А. П. Мартинюк (Мартинюк, 2004, с. 3), гендерна ідентичність – це самовизначення індивіда щодо соціальних, культурних, психологічних, емоційних та інших аспектів стереотипних комунікативних ролей, що нав'язуються йому лінгвокультурним соціумом. «Поняття «гендер» перш за все кореспондує з поняттям «соціальна стать особи». І зміст цього поняття полягає в ідеї соціального моделювання або конструювання статі» (Горошко, 2003, с. 106). Соціальна і культурна закоріненість гендеру, норми та очікування ввічливої поведінки представників різних гендерних груп, ментально узагальнені у свідомості народу, зберігаються у картині світу певної лінгвокультурної спільноти. «Гендерна ідентичність – це базова структура свідомості, що охоплює статеву, статеворольову й сексуальну ідентичність, ментальний конструкт, що формується в процесі соціалізації індивіда, окреслюючи його / її образ «Я» і дозволяючи йому функціонувати в суспільстві відповідно до соціокультурних норм того середовища, до якого він належить» (Марчишина, 2018, с. 32). У нашому дослідженні комунікативної поведінки мовців-чоловіків вибір ними стратегій увічливості зумовлює конфігурація гендерних ролей мовця і слухача у конкретних ситуаціях дискурсу за вектором чоловік – чоловік або чоловік – жінка. Будучи культурно конструйованою (Мартинюк, 2003; Butler, 1990, р. 6), гендерна ідентичність слухача накладає певні вимоги і обмеження на ввічливу комунікативну поведінку мовця-чоловіка, зокрема, за спостереженнями Р. Лакофф, жінкам притаманна «фемінна» мовна поведінка (частотні хеджі, формули увічливості, вибачення,

емфатичний наголос тощо), водночас і специфічна мовна поведінка вживається у спілкуванні з ними (R. Lakoff, 1973, p. 46).

Особливої важливості гендерні конфігурації ситуацій дискурсу набувають в діяхронічних студіях культурно-комунікативної категорії ввічливості. Разом з історичними трансформаціями суспільства змінюється стереотипна гендерна ідентичність. Вікторіанський ідеал фемінності накладав на жінку певні аксіологічні обмеження стосовно підкресленої скромності (граничної з ханжеством), моральної чистоти, доброчесності, жіночності суголосно моральним пріоритетам епохи (Турченко, 2014а; Шевченко, 2010; Bayley, 2008) і вимагав відповідного ставлення до неї представників протилежної статі. Водночас в англійській комунікативній поведінці допускались вияви маскулінної зверхності, емоційної стриманості, рішучості (Яценко, 2008), які закладали підвалини сучасного чоловічого стереотипу мужності та енергійності (Bradley, 2007).

У конкретних ситуаціях дискурсу мовець формує інтенцію бути ввічливим і вжити відповідну стратегію дистанціювання чи зближення в результаті оцінювання ступеня імпозиції своїх дій. Операція оцінювання залучає знання соціально-культурних етичних норм та співвіднесення імпозиції з такими параметрами ситуація, як соціальна дистанція між комунікантами у разі симетричних рольових позицій та відносна влада при рольовій асиметрії. Як вказують Р. Браун і А. Гілман, параметри дистанції (D), влади ($Power$) та ступеню імпозиції (R) є визначальними для вибору стратегії ввічливості: ввічливість зростає з ростом ступеню імпозиції, збільшенням дистанції та відносною влади мовця над слухачем (Brown, & Gilman, 1989).

Попри певну розмитість цих параметрів, вони залучаються до визначення рольових відносин комунікантів у дослідженнях увічливості. Зокрема, Р. Сколлон і С. Сколлон виділяють переважно симетричні й асиметричні системи ввічливості. Перші функціонують у ситуаціях дискурсу за відсутності вертикальної рольової різниці між співрозмовниками і включають «ввічливість

поваги» і «ввічливість солідарності» (deference / solidarity). Система ввічливості поваги має місце у контекстах, де комуніканти вважаються рівними або майже рівними, але поводяться один з одним «на відстані» (R.Scollon, & S.Scollon, 1995, p. 44), як от спілкування колег з однаковим професійним статусом, які не дуже добре знають один одного. Така система ввічливості має низьке значення *Power* і високе значення *B*, що може бути представлене формулою $(-Power, +B)$; збереження обличчя, як правило, досягається імпліцитно за допомогою стратегії ввічливості дистанціювання.

З іншого боку, система солідарної ввічливості притаманна ситуаціям із симетричними ролями співрозмовників, які не визнають соціальної дистанції між собою (низький рівень *B*), що може бути відображено у формулі $(-Power, -B)$, наприклад, спілкування двох інтимних друзів, які давно знають один одного і підтримують гарні стосунки. Солідарна ввічливість виявляється експліцитно через стратегії ввічливості зближення.

Асиметрична система ввічливості, яка функціонує в ситуаціях нерівності статусів співрозмовників, – це «ієрархічна» ввічливість. У таких ситуаціях значення *B* може бути як високим, так і низьким, що зображує формула $(+Power, +/- B)$. Для збереження обличчя слухача мовець з вищим статусом вживає стратегії ввічливості зближення, а індивід нижчого статусу аби пом'якшити акт ушкодження обличчя вдається до імпліцитного компенсування шкоди обличчю стратегіями ввічливості дистанціювання (R. Scollon, & S. Scollon, 1995).

Вибір певної стратегії ввічливості соціопрагматично зумовлений: він залежить від позиції суб'єкта дискурсивної взаємодії, яку той обирає відносно певних інтеракційних умов і соціального контексту. За В. А. Ущиною, «Суб'єкти дискурсивної взаємодії займають позиції стосовно об'єктів мовлення, які включають не лише ставлення мовця до своїх власних висловлювань <...>, а й ставлення до адресатів, з якими він / вона вступає у комунікацію (а також і до їх знань, емоцій і статусів). Інакше кажучи,

позиціонування за своєю суттю – інтерсуб’єктний процес, під час якого учасники комунікації конструюють свої власні позиції стосовно інших комунікантів, перебуваючи зазвичай у нерівних соціальних, психологічних й епістемічних умовах, і тому транслують власні оцінні, емоційні і епістемічні перспективи, фокусуючись на асиметрії комунікативних стосунків» (Ущина, 2015, с. 61)

Отже, дискурсивна особистість характеризується через усвідомлені нею цінності, опановані стратегії, тактики, типові для неї мовленнєві жанри. Вона є інтерактивною і володіє сукупністю індивідуальних комунікативних стратегій і тактик спілкування (Синельникова, 2011), серед яких суттєва роль належить стратегіям увічливості. Тож для дослідження стратегій увічливості дискурсивної особистості релевантними є ознаки: (1) її соціальні й ситуативні ролі, що зумовлюють параметри гендерної приналежності, ситуативного домінування і влади, а також (2) притаманна соціуму система цінностей, що зумовлює формування інтенцій мовців і ступінь ввічливості та (3) засоби реалізації ввічливості у дискурсі – вербальні, невербальні й надвербальні.

1.2.2. Психологічні і соціокультурні засади гендерної стереотипізації дискурсивної особистості. Дослідження стереотипів і стереотипізації привертає увагу дослідників лінгвістики, соціології та психології у XX – XXI ст. Незалежно від розбіжностей в трактуванні їх окремих аспектів, вони сходяться у визначенні стереотипізації як процесу приписування індивідам характеристик на підставі їх групової приналежності, а стереотипів – як набору уявлень про ці характеристики (Штомпка, 2005; Stroebe, & Insko, 1989).

У сучасній гуманітарній науці існують різні визначення поняття стереотипу. Люди сприймають один одного крізь призму стереотипів, що склалися. Поняття «стереотип» привертає велику увагу дослідників та вчених (Бартминьский, 1997; Кон, 1966; Красних, 2002; Липпман, 2004; Мартинюк, 2004; Сорокин, 1978; Quasthoff, 1973 та ін.). За У. Липпманом, який увів термін

«стереотип» у науковий обіг, це ментальні «картинки в голові» для позначення поширеної у суспільній думці упередженої уяви про членів етнічних, класових, політичних і професійних груп. Стереотипи відіграють важливу роль в оцінці людиною явищ навколишнього світу (Липпман, 2004).

Стереотип — це форма, в якій поведінка та думки людей зводяться до найпростіших схем і реакцій. Він ментально закріплює елементарні зв'язки поведінкових і когнітивних патернів, зберігає стійкість цих зв'язків у мінливих ситуаціях. У широкому розумінні стереотип — це форма, що визначає поведінку не тільки окремих людей, але й груп, культур, етносів, суспільств. У цьому плані стереотипи — це елементи соціальних зв'язків, які закріплюють у психіці людей певні суспільні форми і, у свою чергу, підтримують існуючу структуру соціальної взаємодії, яка їх породжує (Пундик, 1999).

За соціально-прагматичними характеристиками стереотип — це соціокультурно маркована форма поведінки представника певної етнокультури, яка реалізується в мовленнєвому спілкуванні у вигляді нормативного уявлення про доступні для нього ситуації (Прохоров, 2006). Соціальний стереотип (від грецького *stereos*— *відбиток*) — схематизована уява про певний соціальний об'єкт (людину, групу, явище) — володіє великою стійкістю, при цьому соціальний стереотип здатен складатися на основі обмеженого минулого досвіду або обмеженої інформації (Словник соціології, 1988, с. 389). Соціальний стереотип виникає на базі спонтанних почуттів та емоцій, але визначається природними умовами розвитку людей, закріпленими в колективній свідомості (Прохоров, 2006, с. 72).

Поняття стереотипу є семантично близьким до понять «зразок», «стандарт», «кліше», «патерн», «шаблон», тобто містить у собі ознаки повторюваності, незмінності, консервативності, стандартності (Блинова, 2015). Стереотип є фрагментом уявлень про світ, який існує у свідомості. Це стійке, зумовлене національно-культурною специфікою уявлення про предмет або ситуації (Красних, 2002, с. 177). В. В. Красних розглядає стереотип як

«фіксовану ментальну «картинку», що є результатом відображення у свідомості особистості «типового» фрагмента реального світу» (Красних, 2002, с. 178). Формами прояву соціального стереотипу є стереотипи мислення й поведінки.

Залежно від характеру узагальнених уявлень стереотипи поділяють на два різновиди: стереотипи поведінки і стереотипи уявлення про предмет або ситуації; відповідно, це стереотипи-ситуації і стереотипи-образи (Красних, 2002, с. 177-178). Стереотипні уявлення про ввічливу особу (стереотип-образ) формується через її комунікативну поведінку у стереотипних ситуаціях. Це **поведінкові стереотипи**, під якими розуміють «стійкі форми поведінки, що регулярно повторюються» (Маслова, 2001, с. 3), у тому числі, ввічливої / неввічливої комунікативної поведінки.

Як готова схема сприйняття, певний образ індивіда, групи осіб в соціумі або явища, стереотип дозволяє швидко реагувати на мінливі умови навколишнього світу, але, разом з тим, перешкоджає виникненню нових думок та ідей (Ілюхіна, 2013, с. 6-7). Використання стереотипного знання соціальних та психологічних стандартів полегшує і спрощує соціальну взаємодію: стосунки, спілкування та поведінку.

За лінгвокультурними характеристиками стереотип – певний фрагмент концептуальної картини світу – є стійким національним культурно-детермінованим уявленням щодо предмету, явища, ситуації (Маслова, 2001, с. 57). Як вказує Л. Л. Славова, у поведінкових стереотипах та нормах відображається культурний простір, в якому існує особистість (Славова, 2012, с. 40). Належність до конкретної культури визначається наявністю базового стереотипного ядра знань, яке повторюється в процесі соціалізації особистості в цьому суспільстві. Стереотип культури – своєрідний стабілізуючий фактор, який дає змогу зберігати і трансформувати певні домінантні складові даної культури і водночас виявляти себе «своїм» і бути здатним розпізнати «свого». Пор.: за Д. Мацумото, стереотип – «узагальнені уявлення про групи людей,

зокрема, про їх головні психологічні властивості або риси особистості» (Мацумото, 2003).

Стереотипи дозволяють отримати базові фонові знання про стереотипні уявлення і поведінку в різних культурах, що уможливило успішне здійснення процесу комунікації без конфліктів, непорозумінь і незручних ситуацій (Чеканова, 2017, с. 263-265). Відмінності в стереотипах різних культур стосуються багатьох аспектів. На рівні дискурсу в цілому етнокультурні стереотипи – типові риси, що характеризують увесь народ. Лінгвокультурні спільноти, які знаходяться на високому рівні економічного розвитку, вирізняються акцентуванням таких якостей, як розум, діловитість, підприємливість, а спільноти з більш відсталою економікою – доброта, щирість, гостинність. Зокрема, в англійському суспільстві більше цінують професіоналізм, працелюбність, відповідальність і т.ін. (Тер-Минасова, 2000, с. 255). На рівні окремих ситуацій дискурсу стереотипними стають теми розмов: про що можна, а про що не слід говорити з представниками інших культур; їхнє ставлення до часу; поведінка представників різних культур в громадських місцях і т.ін. (Чеканова, 2017).

Конкретизуючи ці трактування стереотипу, виділяють стереотипні уявлення мовців про самих себе – ендостереотипи та уявлення представників однієї групи, культури тощо про іншу – екзостереотипи (Илюхина, 2013, с. 6-7; Леонтович, 2002, с. 291). Слід зазначити, що в реальності ці різновиди стереотипу нерозривно пов'язані; роз'єднувати їх доцільно тільки для побудови наукової моделі опису (І. Морозова, 2018, с. 79).

Когнітивні підходи до стереотипізації акцентують її закоріненість у закономірностях процесу пізнання. З точки зору когнітивно-дискурсивної парадигми стереотип визначають як когнітивно-психологічне утворення, схематизований образ, явища, людини, речі, що ґрунтується на найбільш помітних рисах оцінного характеру (Бацевич, 2004, с. 339). У когнітивному

вимірі це спрощена (узагальнена) ментальна репрезентація певної категорії людей (Леонтович, 2007, с. 353).

У дискурсивному вимірі стереотип пов'язаний з певним національно, соціально та історично детермінованим вибором тієї чи іншої стратегії поведінки в певній ситуації (Красных, 2003, с. 233), у тому числі стратегій увічливого / неввічливого спілкування. Його визначають як «соціокультурні маркеровані одиниці ментально-лінгвального комплексу представника певної етнокультури, реалізовані в мовному спілкуванні у вигляді нормативної локальної асоціації до стандартної для даної культури ситуації спілкування» (Прохоров, 2006, с. 21). У нашому дослідженні дискурсивної особи – чоловіка спираємось на спостереження Л. Л. Славової, що «стереотипність уявлень щодо представників певної статі, віку, статусу відтворюється в просторі лінгвокультурної спільноти у процесі інституціоналізованої і ритуалізованої взаємодії. Здатність стереотипів вербалізуватися дозволяє дослідити особливості їхнього функціонування через аналіз мовних явищ» (Славова, 2012, с. 56). Основа категорії ввічливості – норми моралі та етики теж зберігаються як культурні стереотипи: виступаючи інваріантами діяльності, культурні стереотипи зумовлюють і визначають вербальні й невербальні дії та поведінку, певним чином формують самосвідомість (Годзь, 2004, с. 8).

Стереотип комунікативної поведінки інтерпретують як «комунікативну одиницю даного етносу, здатну за допомогою актуальної презентації соціально санкціонованих потреб надавати типізований вплив на свідомість особистості – соціалізованого індивіда, формуючи в ньому відповідні мотивації» (Рыжков, 1985, с. 16). Ці мотивації зумовлені численними стереотипами, до яких, за Бартмінським, належать поверхневі та глибинні (Бартми́нский, 1997).

Поверхневі стереотипи – це уявлення, які зумовлені історичною, міжнародною, внутрішньополітичною ситуацією або іншими тимчасовими факторами (як правило, це образи, пов'язані з конкретними історичними реаліями). Такі стереотипи змінюються залежно від ситуації у світі і

суспільстві, а тривалість їх побутування залежить від загальної стабільності суспільства (Бартми́нский, 1997).

Увічливість відносимо до глибинних стереотипів, які є більш стабільні, ніж поверхневі. Вони залишаються незмінними протягом тривалого часу і акумулюють особливості національного характеру тієї лінгвокультурної спільноти, яка є об'єктом стереотипізації (Бартми́нский, 1997). Дослідження історичного варіювання стереотипів (не)увічливості в англomовних культурах (Петренко, 2018; Шевченко, 1998; Brown, & Gilman, 1989; Кору́тко, 1993) свідчать, що зміни є поступовими й відносно повільними і закорінені у комплексі соціокультурних змін та у розвитку системи мови.

Комунікативна інтенція збереження увічливої тональності спілкування, породжена глибинними стереотипами, відповідає стандартам поведінки, заданим нормативною для певного періоду системою етикету, якої мовець набуває у ході соціалізації. Такі стереотипи мають багато спільного з традиціями, звичаями, міфами, ритуалами, але відрізняються тим, що традиції та звичаї характеризує їхня об'єктивована значущість, відкритість для інших, а стереотипи залишаються на рівні прихованих умонастроїв у середовищі «своїх» (Павловская, 1998).

Сплеск гуманітарних студій останніх років в області гендеру і гендерної стереотипізації (Civettini, 2016; Goldberg, 2013; Lampe, 2019) доводить, що гендерні стереотипи це соціально конструйовані категорії «маскулінність» і «фемінність», які відображаються у різній поведінці, різному розподілі соціальних ролей і статусів чоловіків і жінок, що закорінені у психологічних потребах людини отримувати схвалення своєї поведінки і відчувати свою цілісність і несуперечливість» (Рябова, 2003). На соціальне конструювання гендерних стереотипів вказують і дослідження психологів (Ellemers, 2018) та соціологів: «соціально побудовані та культурно зумовлені реалії тісно пов'язані з розвитком стереотипів – понять чи образів, що визначають різні сфери діяльності, включаючи гендер» (Hussain et al., 2015, p. 1).

Як зауважує П. Бурдьє, «гендерна дихотомія» полягає в тому, що чоловічість і жіночість не просто протилежні – вони витрактовуються одне через інше (Bourdieu, 2001); пор.: «маскулінність» існує лише в контрасті з «фемінністю» (Марчишина, 2018, с. 334). Тож фокус нашої розвідки на жіночому розумінні стереотипу ввічливого чоловіка (“male style” (Ladegaard, 2011), “male discourse strategy” (Watts, 1992)) набуває особливої значущості в сучасній науці, коли «все чоловіче розміщується в центрі і розглядається в якості позитивного і домінуючого; а жіноче – в якості периферійного та неповноцінного» (Рябова, 2003).

У пошуках терміну на позначення рис дискурсивної особистості однієї статі, що зазнає стереотипізації у свідомості осіб протилежної статі, залучаємо відомий в етнокультурних студіях принцип опису залежно від точки зору «із середини vs із зовні» і виділяємо ендо- і екзостереотипні уявлення. Відповідно, у британському жіночому романі стереотип увічливого чоловіка постає як екзостереотип, а ввічливої жінки – як ендостереотип. Тож, дискурсивну особистість ввічливого чоловіка у нашому дослідженні витрактовуємо як **екзостереотип** з тими ознаками ввічливого спілкування і – ширше – поведінки, якими його наділено в жіночих романах.

Гендерні стереотипи мають нормативний характер і приймають участь у формуванні системи соціальних відносин. «Стереотипні очікування не тільки відображають існуючу різницю, але й зумовлюють те, як чоловіки й жінки характеризують себе і як до них ставляться інші» (Ellemers, 2018, р. 275). Гендерні стереотипи упорядковують картину світу як представників окремих гендерних груп, так і суспільства в цілому (Рябова, 2003). Зокрема, у стереотипному образі чоловіків дослідники виявили якості, що корелюють з діяльністю й активністю; з позиціями влади та управління; у сфері мислення – логічність, раціональність, в емоціональній сфері — холоднокривність; у міжособистісній взаємодії чоловічому стереотипі притаманні прямота і

пов'язані з нею грубість, нетактовність, різкість (Марчишина, 2018, с. 93; Яценко, 2008; Bradley, 2007).

Відмічений нормативний характер гендерних стереотипів – узагальнених уявлень про те, яким повинний бути «справжній чоловік», є важливим регулювальним чинником, бо люди не можуть з ними не рахуватися. Як відмічає Т. Б. Рябова, гендерні уявлення є одними з потужних чинників, механізмів управління індивідами (Рябова, 2018). Тим самим створене жінкою стереотипне уявлення про ввічливого чоловіка не тільки є певним узагальненням реального стану речей, а й значною мірою «керівництвом» до утілення такої комунікативної поведінки дискурсивною особистістю – чоловіком, який змушений приймати це уявлення до уваги і певною мірою дотримуватись соціальних очікувань щодо ступеня ввічливості у дискурсі.

1.2.3. Вербальні й невербальні засоби конструювання (екзо)стереотипу ввічливої дискурсивної особистості. Ввічлива дискурсивна особистість діє в континуальному дискурсивному просторі і використовує разом із вербальними і невербальні семіотичні засоби залежно від типу дискурсивних відносин, у яких вона задіяна в певні моменти спілкування (Солощук, 2006, с. 127) і від специфіки спілкування (Петлюченко 2012, с. 392). Як зазначає Ф. С. Бацевич, «невербальні засоби спілкування – елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу і разом із засобами мовного коду служать для створення, передавання і сприйняття повідомлень» (Бацевич, 2004, с. 59). Термін «невербальні засоби комунікації» вживається в науковій літературі синонімічно з іншими поняттями такими як: невербальні, парамовні, немовні, екстралінгвальні засоби / характеристики / явища / компоненти, невербальна поведінка, паралінгвальні характеристики, паралінгвальна комунікація тощо (Горелов, 2009; Колшанский, 2005; Коццолино, 2009; Крейдлин, 2002; Наварро, 2012; Селіванова, 2008, с. 622; Серякова, 2012; Солощук, 2006; Солощук, 2009; Ю, 2009). Така кількість

термінів стосовно невербальної комунікації свідчить про існування великої кількості їх трактувань та класифікацій.

Всі значущі прояви немовної комунікації позначають як паралінгвістичні засоби комунікації (Колшанський, 2005 с. 9–10), які визнають складовою частиною невербальної поведінки в цілому, яка включає і звукові коди (Крейдлін, 2002 с. 26–27). Л. В. Солощук пропонує термін «невербальні компоненти комунікації» (Солощук, 2006 с. 14–15) на позначення засобів немовного характеру, які створює людина в результаті власної жестово-рухової та/або голосової взаємодії і використовує поряд із вербальними засобами через набуття ними комунікативного значущого характеру у процесі спілкування. Серед них виділяють кінесичні (жести, міміка тощо), проксемічні (зміни особистого простору) і просодичні (голосові) комунікативні компоненти. Також виділяють надвербальні компоненти комунікації, до яких відносять ситуативні компоненти статичного характеру, що мають можливість впливати на комунікативний процес і регулювати його, зокрема одяг, зачіску, коштовності, автомобілі тощо (Солощук, 2006, с. 33).

При цьому невербальні комунікативні компоненти, які використовує дискурсивна особистість, відрізняються за ступенем структурної складності, точності та глибини відображення дійсності, цілеспрямованістю та пов'язані з вербальними компонентами за певними принципами взаємодії вербальних і невербальних компонентів комунікації (Солощук, 2015).

Увічливість належить до стереотипів культури разом із вербальним і невербальним поведінням (міміка, жести, рухи), уявленням про національний характер, типові соціальні ситуації і поведінку в таких ситуаціях, особливості побуту та повсякденного життя нації, національну кухню, релігійні та національні обряди (Богданов, 2011, с. 151-155). Як і інші культурні стереотипи, увічливість втілюється на вербальному та невербальному рівнях комунікації через стереотипні моделі поведінки, які актуалізуються у дискурсі за допомогою певних стратегій (Скриннік, 2019, с. 65). Отже, з точки зору

дискурсології всі комунікативні компоненти/засоби у різній мірі конструюють стереотип увічливої дискурсивної особистості.

Вербальні засоби реалізації стратегій увічливості охоплюють переважно лексичні ресурси, серед яких – «індикатори ввічливості» (Малая, 2020, с. 290) частки, модальні прислівники, модальні дієслова, та синтаксичні – пасивні конструкції, безособові конструкції, дієслова умовного способу тощо. Для аналізу британського художнього дискурсу користуємось переліком вербальних індикаторів (маркерів) стратегій увічливості, наведених П. Браун і С. Левінсоном (Brown, & Levinson, 1987).

Система **невербальних засобів** актуалізації ввічливості охоплює низку знаків, серед яких виділяють: просодичні, мімічні, жестові, проксемічні, тактильні дії людини (Непп, & Холл, 2007). Як засоби впливу невербальні знаки (посмішка, скромно відведений погляд, рукостискання тощо) мають потужний прагматичний потенціал у реалізації стратегій увічливості. На їх специфічному кластерному характері, який поєднує невербальний і вербальний знак у ситуації дискурсу, наголошує І. І. Серякова: «невербальний знак – це компонент, який не віднімають від комунікативного акту як допоміжний засіб, а додають до нього на основі функціональної релевантності» (Серякова, 2012, с. 14).

Невербальні засоби ввічливості охоплюють конвенційні і неконвенційні практики. До перших належать такі, що конвенціонально слугують формами ввічливої поведінки: поклон, подання руки, пропуск людини вперед та ін. До других відносять такі знаки, як кивок, вздихання, обійми тощо, які набувають конкретного смислу лише у певних ситуаціях дискурсу (Серякова, 2012, с. 90–91).

Невербальні знаки входять до числа атрибутів культури. Як зазначає І. І. Серякова, невербальні компоненти пов'язані з культурою, їх вживання (жестів, поглядів тощо) засвідчує рівень культури мовця.

Регулятивна функція невербаліки здійснюється здебільш на метакомунікативному рівні (Шевченко, 2010), коли для підтримання ввічливого спілкування мовець вдається до встановлення, пролонгації або ввічливого

розмикання мовленнєвого контакту шляхом стискання рук, кивання головою, ввічливого вимовляння фраз, посмішок тощо (Серякова, 2012, с. 130).

Будучи культурно зумовленими, вербальні й невербальні засоби реалізації стратегій увічливості дискурсивної особистості – (статусних і ситуативних) ролей і гендерної приналежності адресата включають як перцептивно-реактивні індикатори емоцій і станів, що супроводжують ситуації ушкодження обличчя і необхідних компенсаторних стратегій увічливості.

1.3. Матеріал, методи і алгоритм дослідження діахронічного варіювання стратегій увічливості

У дослідженні стратегій увічливості в художньому дискурсі особливої ваги набуває поняття індивідуальний стиль письменника – сукупність мовно-виражальних засобів, що виконують естетичну функцію та вирізняють мову окремого автора з-поміж інших. Це феномен, що уособлює єдність змістових і формальних лінгвальних характеристик, притаманних творам певного автора, створює унікальний авторський спосіб мовної реалізації (Брославська, & Шевченко, 2012). Ідіостиль – явище синергетичне, людиноцентричне, глибоко особистісне, інтерактивне (Прокопенко, 2019, с. 69). Зокрема, ідіостилю британських письменниць, який обрано матеріалом дослідження, притаманні специфічні риси, що характеризують їх як представниць певних літературних течій, з одного боку, та як осіб, об'єднаних психологічними та соціально-культурними властивостями своєї гендерної групи. Вони в цілому адекватно передають вербальні і невербальні риси спілкування своїх персонажів у дискурсі.

Алгоритм дослідження діахронічного варіювання стратегій увічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу складається з послідовних етапів: (1) збір матеріалу та критичне узагальнення теоретичних засади дослідження; (2) встановлення репертуару стратегій увічливості у

дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть і виявлення серед них історичного інваріанту; (3) виявлення історично змінних стратегій увічливості чоловіків у ситуаціях спілкування з чоловіками і жінками; (4) моделювання різновекторних тенденцій варіювання стратегії ввічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу в дискурсі жіночих романів XVIII – XXI століть.

На першому етапі критично узагальнено теоретичні засади дослідження і поняття мовця як дискурсивної особистості; уточнено розуміння категорії ввічливості як соціокультурного регулятиву дискурсу; виопрацьовано параметри аналізу ввічливої дискурсивної особистості і психологічні, соціокультурні й гендерні засади її стереотипізації; описано вербальні і невербальні засоби конструювання (екзо)стереотипу ввічливої дискурсивної особистості; схарактеризовано матеріал і методи, запропоновано алгоритм дослідження діахронічного варіювання стратегій увічливості.

На другому етапі аналіз практичного матеріалу британських жіночих романів XVIII – XXI століть слугує встановленню репертуару стратегій увічливості у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть та виокремленню історично сталих стратегій увічливості і засобів їх реалізації у спілкуванні чоловіків з чоловіками та чоловіків з жінками.

Цьому сприяє проведений підрахунок частоти функціонування стратегій увічливості у різних ситуаціях дискурсу чоловіків. Для виявлення найбільш уживаних стратегій увічливості у роботі були проведені розрахунки вибіркової частоти використання стратегій, виражені у відсотках для більш зручного аналізу за формулою ймовірності використання стратегії:

$$P = \frac{n}{m} \cdot 100\%,$$

де *n* – кількість використання певної стратегії, а *m* – загальна кількість стратегій у виборці.

Проте для аналізу необхідно взяти лише стратегії з найбільш значущими частотами. Для цього у роботі були проведені додаткові розрахунки математичної значущості. У роботі значущими стратегіями вважаються стратегії, які відхиляються від норми більш ніж на 10% (у статистиці зазвичай використовують поріг у 5%, проте нами було виявлено, що такий поріг занадто малий для виявлення «лідерів» серед стратегій увічливості). Значущу долю було розраховано у кожному столітті та за гендером окремо за формулою:

$$SEM = s \cdot \alpha.$$

Тут α – це рівень значущості (двостороння критична область, тобто межа відхилення, що показує яка стратегія занадто відрізняється від інших стратегій вибірки). Його значення наведено у таблиці критичних точок розподілення Ст'юдента («Теория вероятности и математическая статистика» (Гмурман, 2003, с. 466)). Перша колонка показує кількість ступенів свободи, що дорівнює значенню на одиницю меншому ніж кількість елементів вибірки. А поріг, як зазначалося вище, було обрано десяти відсотковим, що у таблиці позначається як 90% надійності.

s – це вдосконалене середнє квадратичне відхилення значень вибірки, що виражається формулою (Головин, 1970, с. 26):

$$\sqrt{\frac{\sum(a_i - \bar{a})^2}{k - 1}},$$

де a_i – значення частоти вживання певної стратегії, \bar{a} – середня частота вживання стратегій, що виражається як середнє арифметичне значення усіх частот у вибірці, $(a_i - \bar{a})^2$ – квадрат відхилення від середнього значення вибірки, а k – кількість стратегій. Результати розрахунків можна побачити у Додатку Б. табл. Б.1. та Б.3.

На третьому етапі стратегії увічливості дискурсивної особистості – чоловіка в дискурсі XVIII – XXI століть розглядаються з точки зору їх історичного варіювання. Зокрема, методом діахронічного співставлення

деталізовано засоби реалізації стратегій зближення і дистанціювання і встановлено вектори їх розвитку у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть.

Цей етап дослідження засвідчує, що гендерний екзостереотип увічливої поведінки є діахронічно змінним, бо змінними є норми відношень між індивідами у суспільстві. Ці норми, на думку Л. С. Гумільова, в кожному конкретному випадку своєрідні, вони мають здатність змінюватися, швидко чи повільно, але існують у всіх сферах життя і побуту етнічної спільноти. Їх сприймає кожний етнос у певну епоху як єдино можливий спосіб спілкування (Гумилев, 1990, с. 346). При цьому слід взяти до уваги, що дослідники ввічливості підкреслюють, що з огляду на певну невизначеність обличчя, контексту та ін. понять неонтологічної дискурсивної категорії ввічливості, у теоретичному плані слід визнати, що результати її вивчення розкривають «імовірнісні тенденції» (probabilistic tendency) цього прагматичного феномену, особливо коли вивчаються властивості цілої групи, а не індивідуальних мовців (Корутко, 1993, р. 49).

На четвертому етапі змодельовано історичний екзостереотип увічливої дискурсивної особистості – чоловіка в жіночих романах XVIII – XXI століть. Співставлення окремих даних історичного варіювання стратегій увічливості у спілкуванні чоловіка з жінками і з чоловіками у кожному з періодів уможлиблює встановлення тенденції історичного розвитку стратегій увічливості. На їх базі простежуються вектори діахронічних змін для ситуацій спілкування з комунікантами – чоловіками і жінками і моделюються екзостереотипи ввічливого чоловіка кожного періоду, що унаочнюють історичну динаміку культурної категорії ввічливості і гендерних стереотипів британської лінгвокультурної спільноти Нового часу.

Висновки до розділу 1

1. Увічливість визначаємо як культурно закорінену регулятивну комунікативну категорію неонтологічної природи, сукупність знань культурних норм комунікативної поведінки у суспільстві і результат їх оцінювання, яка забезпечує гармонійне безконфліктне спілкування відповідно до історичної, етнокультурної та гендерної специфіки дискурсу і реалізується у стратегіях зближення й дистанціювання історично змінним набором вербальних і невербальних засобів.

Увічливість – центральна комунікативна категорія, регулятор мовленнєвої поведінки базуються на комунікативній свідомості народу, тобто сукупності ментальних механізмів і концептів, що забезпечують комунікативну діяльність.

У дискурсивному вимірі увічливість є різновидом метадискурсивних регулятивних категорій дискурсу. Вона є супутньою до інформативного спілкування і служить для оптимізації мовленнєвого обміну комунікантів шляхом збереження між ними достатнього ступеню увічливості.

У соціально-культурному вимірі увічливість належить до категорій культури, набутих з культурного досвіду. Стабільність культурних категорій полягає у їх соціальній закоріненості та підтримується розумінням негативних наслідків від недотримання соціально-культурних очікувань.

2. Категорія увічливості утілюється дискурсивними стратегіями, які реалізують комунікативну інтенцію мовця, сформовану на базі знання про стереотипні моделі комунікативної поведінки, що відповідають культурним цінностям. Увічливість актуалізують локальні дискурсивні стратегії у ситуаціях, зумовлених, як правило, глобальними стратегіями кооперативного спілкування.

Номенклатура стратегій увічливості, створена на базі теорії соціального обличчя, охоплює стратегії увічливості зближення та дистанціювання і містить

розроблені П. Браун та С. Левінсоном 15 стратегій увічливості зближення 10 стратегій дистанціювання.

3. Суб'єктом увічливої поведінки є дискурсивна особистість, що характеризується за критеріями (1) гендера, (2) соціальних і ситуативних ролей, які зумовлюють параметри комунікативної дистанції, відносної влади та ступеню імпозиції певного висловлення як потенційного ушкодження обличчя слухача, (3) притаманної соціуму система цінностей, що зумовлює формування інтенцій мовців і ступінь ввічливості та (4) засобів реалізації ввічливості у дискурсі – вербальних і невербальних.

4. Стійкі форми ввічливої комунікативної поведінки, що регулярно повторюються, – це поведінковий стереотип увічливості, що у спрощеному вигляді ментально закріплює зв'язки поведінкових і когнітивних патернів, зберігає стійкість цих зв'язків у мінливих ситуаціях, закріплюючи у психіці людей певні суспільні форми і тим підтримуючи існуючу структуру соціальної взаємодії, яка їх породжує. Увічливість належить до глибинних стереотипів, чий історичні зміни є поступовими й відносно повільними, вони закорінені у комплексі соціокультурних змін та у розвитку системи мови.

5. Дискурсивну особистість ввічливого чоловіка витрактовуємо як екзостереотип, відображені у художній прозі уявлення британських письменниць-жінок про стереотипну комунікативну поведінку представників іншої статі. Вони базуються на гендерній ідентичності – самовизначенні індивіда щодо соціальних, культурних, психологічних, емоційних та інших аспектів стереотипних комунікативних ролей, нав'язаних лінгвокультурним соціумом. Гендерні стереотипи упорядковують картину світу як представників окремих гендерних груп, так і суспільства в цілому; вони є соціально конструйованими і мають нормативний характер, приймаючи участь у формуванні системи соціальних відносин.

6. Алгоритм дослідження діахронічного варіювання стратегій увічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу складається з

послідовних етапів: (1) збір матеріалу та критичне узагальнення теоретичних засади дослідження; (2) встановлення репертуару стратегій увічливості у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть. Проведення кількісних підрахунків і виявлення історичного інваріанту; (3) виявлення історично змінних стратегій увічливості чоловіків у ситуаціях спілкування з чоловіками і жінками; (4) моделювання різновекторних тенденцій варіювання стратегії ввічливості дискурсивної особистості чоловіка як екзостереотипу в дискурсі жіночих романів XVIII – XXI століть.

Основні положення цього розділу відображено у публікаціях автора: (Гужва, 2013; Гужва, 2014; Гужва, 2015а; Гужва, 2016с; Гужва, 2017а; Гужва, 2017b; Гужва, 2017с; 2018а; Гужва, 2018b; Гужва, 2019; Guzhva, 2019)

РОЗДІЛ 2.

СТРАТЕГІЇ ВВІЧЛИВОСТІ ДИСКУРСИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ – МАСКУЛІННОГО ЕКЗОСТЕРЕОТИПУ В ДИСКУРСІ XVIII – XXI СТОЛІТЬ: ІСТОРИЧНИЙ ІНВАРІАНТ

Діахронічна варіативність ввічливості дистанціювання та зближення зумовлює необхідність з'ясування її історично сталих стратегій як основи для подальшого виявлення змінних на засадах нових підходів, що фокусують увагу на проблемах стереотипного функціонування стратегій увічливості, на їх соціокультурних і гендерних ознаках, зокрема, у ракурсі культурної лінгвістики (Blitvich, Sifianou, 2019, p. 93; Sharifian, 2017; Sifianou, 2019, p. 49-64). У цьому розділі з огляду на теорії лінгвоперсонології, соціопрагматики і гендерної стереотипізації (Карасик, 2004; Ellemers, 2018) виокремлюється інвентар стратегій увічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу і встановлюється їх історичний інваріант у художньому дискурсі XVIII – XXI століть.

2.1. Репертуар стратегій увічливості чоловіків у дискурсі XVIII – XXI століть

Комунікативна поведінка дискурсивної особистості у певній ситуації спілкування залежить від того, які соціально-культурні домінанти визначають категорію ввічливості суспільства того чи іншого історичного періоду. Наявність потенційної небезпеки ушкодження обличчя адресата у кооперативному дискурсі вимагає від адресанта оптимального вибору стратегій увічливості та вчасного її використання, аби уникнути неприємних наслідків. За нашими даними, в досліджуваний період мовець – чоловік користується стратегіями зближення і дистанціювання, які зазнають історичних коливань в

ситуаціях спілкування з жінками і з чоловіками (табл.Б.1, Б.3 Додатку Б). До відносно часто вживаних стратегій, чия релевантність для аналізу доведена математично (частота їх вживання переважає 5% вибірки як мінімум в одному з трьох періодів – XVIII, XIX чи XX – XXI ст.), належать вісім стратегій зближення (P1, P2, P4, P7, P10, P11, P12, P13) та п'ять стратегій дистанціювання (N1, N2, N3, N5, N9). Вони становлять інвентар найбільш часто вживаних стратегій увічливості, що функціонують у ситуаціях спілкування чоловіків з адресатами різних статей.

Серед часто вживаних **стратегій зближення**, що функціонують в дискурсі британського чоловіка як екзостереотипу, як його представлено у жіночих романах XVIII – XXI ст., виявлено такі:

➤ Стратегія ввічливості зближення P1 – Звертай увагу на слухача (на його інтереси, бажання, потреби). Наприклад, у розмові на балу зі своїм другом Бінглі містер Дарсі використовує тактику непрямого компліменту Бінглі у формі похвали його сестрам, відмовляючись танцювати з будь-ким, окрім цих дівчат:

*(1) I certainly shall not. You know how I detest it, unless I am particularly acquainted with my partner. At such an assembly as this it would be insupportable. Your sisters are engaged, and there is not another woman in the room whom it would not be a punishment to me to stand up with. (Austen J., *Pride and Prejudice*, p. 8)*

➤ Стратегія ввічливості зближення P2 – Перебільшуй (інтерес, схвалення, співчуття до слухача). Наприклад, містер Дарсі застосовує стратегію ввічливості зближення P2 до свого друга містера Бінглі. Адресант вживає сполучення прислівників міри та ступеню *too much*, щоб продемонструвати свою зацікавленість і схвалення думки адресата щодо дам та щодо інших спільних інтересів.

(2) ...Your list of the common extent of accomplishments," said Darcy, "has too much truth. The word is applied to many a woman who deserves it no

otherwise than by netting a purse or covering a screen. (Austen J., Pride and Prejudice, p. 24)

- Стратегія ввічливості зближення Р4 – Використовуй маркери приналежності до групи. Наприклад, король Генріх VIII вживає апелятив *sweeting*, звертаючись до своєї коханки та демонструючи своє доброзичливе до неї ставлення:

(3) Did you not sleep well, sweeting? (Gregory Ph., The Other Boleyn Girl, p. 39)

- Стратегія ввічливості зближення Р7 – Припускай наявність / заявляй про спільні інтереси. Наприклад, містер Джордж Найтлі розмовляє з місіс Вестон про те, що їх обох цікавить: про близькі та дружні стосунки Емми та міс Харрієт Сміт. Адресант чемно висловлює свою негативну думку щодо цієї дружби, одночасно намагаючись встановити думку місіс Вестон щодо цього.

(4) I do not know what your opinion may be, Mrs. Weston, said Mr. Knightley, of this great intimacy between Emma and Harriet Smith, but I think it a bad thing. (Austen J., Emma, p. 31)

- Стратегія ввічливості зближення Р10 – Пропонуй, обіцяй. Наприклад, Вінченцо ді Вівальді застосовує цю стратегію зближення у розмові з Еленою та обіцяє, що прийде той час, коли його батьки обов'язково оцінять її доброчесність. Щирість своїх почуттів чоловік підкреслює поєднанням стратегії Р10, вираженої модальним дієсловом *shall* (*they shall understand*) із стратегією Р2 перебільшення схвалення адресата, поданою проксемічно і лінгвально (*O! That I were an Emperor, shew to all the world*). Такою обіцянкою мовець намагається переконати дівчину у щирості своїх почуттів.

(5) The time shall come, my Ellena, he added with energy, when they shall understand your worth, and acknowledge your excellence. O! that I were an Emperor, that I might shew to all the world how much I love and honour you! (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 112)

➤ Стратегія ввічливості зближення P11 – Висловлюйся оптимістично щодо досягнення бажаного. Наприклад, Джордж Найтлі намагається своїм перебільшеним оптимізмом заспокоїти Емму і нівелювати ту шкоду, яку їй невдале втручання завдало стосункам Роберта і Харрієтт. Чоловік намагається вкрай делікатно пояснити Еммі (*I shall just hint*), що їй не слід займатися сватанням. Висловлюючи впевненість, що Роберт Мартін не надто засмучується через те, що втратив міс Харрієт та не стане жалкувати про це, Джордж Найтлі підкреслює своє дружнє ставлення до Емми (*as a friend*) і допомагає співрозмовниці зберегти її позитивне соціальне обличчя:

(6) *Robert Martin has no great loss — if he can but think so; and I hope it will not be long before he does. Your views for Harriet are best known to yourself; but as you make no secret of your love of match-making, it is fair to suppose that views, and plans, and projects you have; — and as a friend I shall just hint to you that if Elton is the man, I think it will be all labour in vain. (Austen J., Emma, pp. 57-58)*

➤ Стратегія ввічливості зближення P12 – Залучай в діяльність і мовця, і слухача. Наприклад, обговорюючи з дружиною, освіту їхнього сина, пан Туллівер застосовує маркер стратегії зближення P12 – особовий займенник *we* (називний відмінок), який сигналізує впевненість чоловіка у тому, що ця тема становить спільний інтерес із місис Туллівер.

(7) *“Well, well, we won’t send him out o’ reach o’ the carrier’s cart, if other things fit in,” said Mr. Tulliver. “But you mustn’t put a spoke i’ the wheel about the washin’, if we can’t get a school near enough. That’s the fault I have to find wi’ you, Bessy; if you see a stick i’ the road, you’re allays thinkin’ you can’t step over it. You’d want me not to hire a good wagoner, ’cause he’d got a mole on his face.” (Eliot G., The Mill on the Floss, p. 10)*

➤ Стратегія ввічливості зближення P13 – Пояснюй свої мотиви або запитуй про мотиви слухача. Наприклад, король Генріх VIII пояснює Джорджеві, що він не може дозволити йому провести увесь вечір за розмовами з сестрою тому, що

Джордж є предметом заздрощів всього двору. Мова короля є у край увічливою з огляду на те, що він дає пояснення своєму підданому:

(8) *George, I cannot allow you to spend the evening talking to your sister, you are the envy of the court. (Gregory Ph., *The Other Boleyn Girl*, p. 33)*

Не менш важливими в аналізованому дискурсі чоловіків є **стратегії дистанціювання**, серед яких часто вживані такі:

➤ Стратегія дистанціювання N1 – Висловлюйся конвенційно непрямо. Наприклад, Джордж Найтлі у розмові з Еммою про Френка Черчілля висловлюється у непрямий спосіб, аби донести їй свою думку, що він не виключає провини Черчіллів. У такий спосіб чоловік залишається увічливим, не посягаючи на особистий простір співрозмовниці, яка може мати іншу думку. Він підкріплює свої слова невербально – *coolly* / спокійним тоном (просодичний засіб), демонструючи нейтральність:

(9) *"The Churchills are very likely in fault," said Mr. Knightley, coolly; "but I dare say he might come if he would." (Austen J., *Emma*, p. 129)*

➤ Стратегія дистанціювання N2 – Запитуй, ухиляйся від відповіді. Наприклад, Джордж Найтлі в край обережно спілкується з місіс Вестон, щоб зберегти неушкодженим соціальне обличчя слухачки, якщо вона дотримується протилежної думки (маркером обережної поведінки є перформатив *I think*, який підкреслює некатегоричність ставлення до Харрієт Сміт і демонструє адресатові невпевненість у власній оцінці об'єкту розмови.

(10) *I have not a fault to find with her person, he replied. I think her all you describe. I love to look at her; and I will add this praise, that I do not think her personally vain. Considering how very handsome she is, she appears to be little occupied with it; her vanity lies another way. Mrs. Weston, I am not to be talked out of my dislike of Harriet Smith, or my dread of its doing them both harm. (Austen J., *Emma*, p. 34)*

➤ Стратегія дистанціювання N3 – Висловлюй песимізм / сумнів щодо доречності / можливості здійснення своїх намірів. Наприклад, у розмові зі

свою коханою Еленою Вінченцо ді Вівальді вдається до емоційно навантажених песимістичних висловів (*fear, hope*), втративши віру в те, що дівчина має такі ж почуття до Вінченцо, як і він до неї. Адресант досить емоціонально демонструє свої сумніви щодо їх відносин:

(11) You fear! alas! if you fear, it is too possible, and I have lost you already! Say, O! say but, that you hope it is not, and I, too, will hope again. (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 93)

➤ Стратегія дистанціювання N5 – Виявляй повагу. Наприклад, сер Вільям Лукас вважає, що танці – одне з досягнень цивілізованого суспільства. Всупереч йому містер Дарсі вважає, що вони досить поширені в кожному суспільстві, і танцювати вміє навіть дикун. Аби залишитись соціально коректним і пом'якшити акт ушкодження обличчя, Дарсі вживає гонорифічне звертання *sir*. Він нібито погоджується з Лукасом (маркер – прислівник *certainly*, як засіб реалізації стратегії N2) та описує танці як загальну практику *amongst the less polished societies* (мінімізація ушкодження соціального обличчя за допомогою стратегії N8):

(12) Certainly, sir; and it has the advantage also of being in vogue amongst the less polished societies of the world. Every savage can dance. (Austen J., Pride and Prejudice, p. 16)

➤ Стратегія дистанціювання N9 – Уживай переважно номінативні форми. У такий спосіб містер Дарсі пояснює полковнику Фіцвільяму, що він не володіє талантом світського спілкування з незнайомими людьми, бо воліє не нав'язувати себе іншим. Але оскільки таке прямолінійне висловлення суперечило б правилам коректної соціальної поведінки, прийнятним для британської лінгвокультурної спільноти XIX ст., Дарсі лише у непрямий спосіб може дозволити собі засуджувати показну увагу, яка панує у світському товаристві.

(13) I certainly have not the talent which some people possess, said Darcy, of conversing easily with those I have never seen before. I cannot catch their tone

of conversation, or appear interested in their concerns, as I often see done.
(Austen J., *Pride and Prejudice*, p. 97)

За нашими даними, якісне варіювання часто вживаних стратегій увічливості (табл. Б.1, Б.3 Додатку Б) спостерігається, з одного боку, у плані діяльності, а з іншого, за гендерною роллю адресата. Невипадковими і вірогідними коливаннями визнані величини, що задовольняють вимоги значущої частки – дорівнюють або перевищують розрахункову частку (табл. Б.2, Б.4 додатку Б) – хоча б в одному з історичних періодів. В узагальненому вигляді історична динаміка часто вживаних стратегій увічливості у ситуаціях спілкування адресанта – чоловіка з адресатом – жінкою та з адресантом – чоловіком підсумована в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

**Діахронічне і адресатно зумовлене варіювання
стратегій увічливості чоловіків у дискурсі XVIII – XXI століть**

Адресат \ Стратегії	Тип адресата	
	Адресат – чоловік	Адресат – жінка
Історично сталі	N 2	N 2
Історично змінні	N 5, N 9 P1, P2, P4, P12	P4, P10,

Як видно з табл. Б.1, Б.3 Додатку Б, за критерієм гендерної ролі адресата окремі діахронічно сталі стратегії увічливості демонструють суттєві й несуттєві коливання. З одного боку, невинновими, вірогідними змінними виявляються 3 стратегії у спілкуванні чоловіка з жінками і 7 – з чоловіками. З іншого боку, урахуванням несуттєвих коливань чоловік має ширший репертуар різноманітних стратегій увічливості у ситуаціях спілкування з жінками ніж з чоловіками (відповідно 13 :: 8 стратегій увічливості), яким його наділено у романах жінок-письменниць, і у спілкуванні з чоловіками дискурсивна

особистість – чоловік в окремі історичні періоди віддає перевагу стратегії P13, а з жінками – P1, P2, P4.

У плані діахронії табл. 2.1. унаочнює історично змінні стратегії, що мають суттєві коливання величин: у спілкуванні адресата-чоловіка з чоловіками це стратегії P1, P2, P4, P12 та N5, N9, у той час, як у комунікації з жінками історично змінними виявляються P4, P10.

У цілому, за історичним і ситуативним параметрами (за гендерною ознакою адресата) сталою стратегією ввічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу у XVIII, XIX та XX – XXI ст. виявляється лише одна стратегія дистанціювання N2 (відповідно, 17,63% – 12,90% – 13,73% у спілкуванні з чоловіками і 17,57% – 27,32% – 13,74% у спілкуванні з жінками – див. Додаток Б).

2.2. Історично стала стратегія ввічливості дистанціювання у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть

Ушкодження обличчя є потенційною небезпекою кооперативного спілкування чоловіків як з чоловіками, так і з жінками; і в обох ситуаціях історично незмінним засобом компенсації виявилась стратегія N2 «Запитуй, ухиляйся». Саме вибір адекватних засобів реалізації дискурсивної стратегії комунікантами, їх позиції у ситуаціях ризику ушкодження лиця, визначають результативність стратегій увічливості. Обрання релевантних засобів дистанціювання мовною особистістю – чоловіком залежить від домінуючих правил моралі й етикету, прийнятих в британському суспільстві певного періоду, від владних позицій адресанта і адресата висловлення та від інтенції мовця у конкретній ситуації спілкування, що регулюється стереотипними уявленнями про необхідність і достатність ступеню ввічливості, знанням когнітивних моделей увічливої поведінки, та комунікативною компетенцією мовця.

2.2.1. Засоби реалізації стратегії ввічливості «Запитуй, ухиляйся».

Комунікативні акти ушкодження соціального обличчя у спілкуванні дискурсивної особистості – чоловіка на протязі усього аналізованого періоду компенсуються за допомогою дистанціювання, демонстрації бажання не втручатися в особистий простір адресата, не приймати на себе відповідальності. Провідною комунікативною стратегією дистанціювання виявився хеджинг: функція хеджинга націлена на ухилення від відповідальності за власне висловлення, на збереження соціального обличчя адресата, прагнення триматися осторонь, на підтримання невизначеності. Вживаючи стратегію N2, адресант ухиляється від надання співрозмовникам небажаної в даній ситуації інформації, намагається пом'якшити акт ушкодження соціального обличчя співрозмовника. Поняття хеджинг / хеджування (від англ. *hedge* паркан, огорожа; *перешкода* (Великий тлумачний словник, (2005), с. 1559; Англо-російсько-український словник, (2003), с. 183)) запозичено в лінгвістику зі сфери економіки, де цей термін використовують у банківській, біржовій та комерційній практиці для позначення різних методів страхування валютного ризику (Великий тлумачний словник, (2005), с. 1559; Англо-російсько-український словник, (2003), с. 183).

Теорія хеджування створена Дж. Лакоффом, ґрунтуючись на вченні Л. Заде і представлена у роботі “*Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts*” (G. Lakoff, 1973, p. 471), завдяки чому його вважають її засновником. Вивчаючи такі слова або хедж-маркери, як *rather*, *largely*, *sort of*, *kind of*, *strictly speaking*, значення яких містить семи неясності або розпливчастості, Дж. Лакофф запропонував назву цього явища, яка відштовхується від семантики слова *hedge* — «жива огорожа» і метафорично переносить відповідні властивості і функції на лінгвальний феномен (G. Lakoff, 1973). За Дж. Лакоффом, хеджування – це уникання відповідальності й відсторонення (там само). Як лінгвістичне явище хеджинг пов'язаний із вибором певної комунікативної стратегії, націленої, як правило, на зниження

категоричності висловлення, на спробу уникнути прямого твердження, на те, щоб дистанціюватися від помилкової інтерпретації, а також обмежити або пом'якшити істинність власних висловлень у тому випадку, якщо співрозмовники не повністю упевнені у точності інформації (Марюхин, 2010, с. 17). У мовній комунікації хедж-маркери пом'якшують відповідальність адресанта за невірність інформації.

Хеджі – слова, чиє значення яких передбачає певну розмитість, а завдання полягає в тому, щоб назвати поняття більш або менш чітко (G. Lakoff, p. 471). Хеджі дистанціювання орієнтовані переважно на задоволення бажання адресата зберегти власний простір та самостійність; на уникання нав'язування (стратегії дистанціювання складаються із запевнень у тому, що мовець визнає та поважає прагнення адресата до автономії та не стане на заваді свободі його дій) (Петренко, 2018, с. 31). Таким чином хеджі – це лінгвальні елементи, які повністю або частково знімають з комуніканта відповідальність за його/її власне висловлення.

Використання стратегії хеджингу надає свободу дій слухачеві, мовець уникає прямих прохань і використовує непрямі мовленнєві акти, або за допомогою «приниження» власного статусу і «піднесення» статусу адресата демонструє повагу до його соціального обличчя.

Серед багатьох способів реалізації хеджингу, досліджуваних і лінгвістиці (Zadeh L.A. 1965, Weinreich U. 1963, Goffman E. 1999, Петренко, 2018; Ярхо, 2004; Brown, & Levinson, 1987; G. Lakoff, 1972; та ін.), способи реалізації негативної стратегії N2 – «Запитуй, говори ухильно» займають особливе місце. До них, за П. Браун і С. Левінсоном, належать прислівники міри і ступеню *really, quite, simply, precisely, certainly, surely*; хеджинг-цитати або дистанціювання мовця шляхом вказівки на джерело інформації, що реалізується фразами *I hear, they say, I am told*; «зменшувальний» прислівник *a little*, що слугує для пом'якшення різкості суджень; маркери-перформативи: *I (suppose/guess/think) that*; маркери: *to be sure; more or less; in fact, in a way, in a*

sense, as it were, it seems to me, тощо (Brown, & Levinson, 1987). Дослідники наголошують, що часте використання дієслів-перформативів робить адресанта ввічливим, бо демонструє низький рівень втручання в особистий простір адресата (Flores-Salgado, & Castineira-Benitez, 2018, p. 85).

Подальша деталізація англомовних засобів реалізації стратегії хеджування N2 дозволила А. В. Ярхо виділити їх окремі різновиди: фонетичні, лексичні, лексико-граматичні, синтаксичні, серед яких, в свою чергу, виявлено експліцитні й імпліцитні засоби (Ярхо, 2004, с. 9). Результатом критичного узагальнення існуючих класифікацій хеджів в нашій роботі є інвентаризація способів хеджування, притаманних британським чоловікам в художньому дискурсі XVIII – XXI століть:

- Фонетичні хеджі, а саме маркери – паузи, хезитативні сповільнення темпу мовлення та вигуки:

Yes," said Mark. "I think that's best. Just make sure you leave her alone. Or, um, I'll have to, you know, do it again." (Fielding H., *Bridget Jones's Diary*, p. 138)

"Good God," said Mark and grabbed the phone. An expression of pure panic spread across his face. "Giles. Christ. Steady on ... um ... A ... um, Giles, I think I'd better give you to Bridget." (Fielding H., *Bridget Jones's Diary: The Edge of Reason*, p. 9)

- Лексичні хеджі, а саме:

-конвенційні маркери впевненості / невпевненості:

indeed, perhaps, certainly /somewhat, unlikely,

- контекстуальні сполучники:

then, however, therefore, so, at all

- Синтаксичні хеджі – фрази-хезитації:

- конвенційні маркери-хеджі з модальними дієсловами (*dare, may*):

у формі перформативу *I dare say*;

у складі висловлень за моделлю (Smth / Smb may be ...X): *All that may be as you say; whatever those may be; my eyes may be unbound;*

у складі висловлень за моделлю (Smb may do smth): *I may know my enemy; you may, perhaps, recollect such a person...*

директиви / реквестиви – питальні речення:

Do help me, will you? Can/could you pass me X, please?

- конвенційні хеджі – клаузи:

адвербіальна клауза: *as I suspect, which I understand*

умовна клауза: *If you want to know; If I mistake not,*

клаузи із дієсловом у пасиві: *I am inclined to believe*

пасивні та безособові конструкції з лексемами *to appear, to seem* і под.:

It appears, it seems, is it to be supposed;

"It is probable he may have forgotten such confession (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 195),

маркери-хеджі з лексемами сумніву (*perhaps*) або модифікаторами ступеню впевненості, словами на позначення часткової або однобічної відповідності (*partial, or true only in certain respects*):

I rather think it's hopeless.

I'm pretty sure I've read that book before.

You're quite right. (Brown, & Levinson, 1987, p.145);

• Дискурсивні хеджі:

-конвенційні – перформативні маркери невпевненості:

I think, I believe, I fancy, I trust, I conclude, I guess, I conjecture,

-конвенційні маркери пом'якшення у формі сегментованих питань:

You can come, can't you?

-неконвенційні:

контекстуальні хеджі: *I will allow whatever you please,*

if you will administer those vows, my purpose is already known to you;

посилання на 3-ю особу: *From the words of X...*,

“From those of your officials who arrested me ...

(Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 124)

Наведені вербальні та просодичні засоби реалізації стратегії N2 слугують основою актуалізації стратегії дистанціювання – хеджингу, яку також втілюють неконвенційні кінесичні (мімічні – усмішка тощо, проксемічні) засоби дистанціювання.

Стратегії ввічливості мовця - чоловіка також варіюються за гендерною роллю адресата у XVIII – XXI ст. Наші підрахунки в абсолютних цифрах і відсотках представлено у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

**Ситуативне варіювання англомовних стратегій увічливості чоловіків
за гендерною роллю адресата**

Стратегії ввічливості адресанта - чоловіка	Адресат		Сумарно
	Чоловік	Жінка	
Дистанціювання (N)	216 = 12,4%	527 = 30,2%	42,6%
Зближення (P)	243 = 14,0%	755 = 43,4%	57,4%
Усього	459 = 26,4%	1282 = 73,6%	1741 = 100%

У кількісному співвідношенні застосування аналізованих стратегій превалює у комунікативних ситуаціях спілкування чоловіка з жінками, як видно з табл. 2.2. Показовим для дискурсивної особистості британського чоловіка XVIII – XXI ст. є також математично не випадкова кількісна перевага стратегій увічливості зближення у спілкуванні з жінками при паритетному використанні стратегій зближення і дистанціювання у спілкуванні з чоловіками, результатом чого є сумарне домінування ввічливості зближення у спілкуванні з адресатами обох статей. Нижче розглянемо специфіку функціонування

стратегій увічливості в дискурсі британського чоловіка XVIII – XXI ст. залежно від гендерної ролі його співрозмовників.

2.2.2. Стратегія ввічливості «Запитуй, ухиляйся» у спілкуванні чоловіків з чоловіками. Маскулінний поведінковий екзостереотип є частиною картини світу британської лінгвокультурної спільноти, ментальним уявленням про вербальну і невербальну поведінку дискурсивної особистості – чоловіка, який утілює ціннісні норми комунікативної поведінки певного періоду. У створенні цілісного та вірогідного образу мовця-чоловіка автори-жінки не тільки відтворюють узагальнені риси дискурсивної особистості – чоловіка, але, відповідно принципів художньої літератури, наділяють його індивідуальними відмінними рисами (Cooper, & Dancyger, 2005) згідно своїх схематизованих ментальних уявлень про комунікативну поведінку чоловіків у ситуаціях дискурсу, які вимагають застосування стратегій увічливості. Відповідно, категорія ввічливості у загальнонаціональній картині світу британців витлумачується в нашій роботі як «загальне», стратегії ввічливості окремих історичних періодів – як «особливе», а ввічлива комунікативна поведінка конкретної дискурсивної особистості – чоловіка – як «одиничне».

Історично незмінна у дискурсі ввічливого чоловіка **стратегія дистанціювання N2** є лідером серед стратегій увічливості дистанціювання та у нашому матеріалі займає перше місце (загальна кількість вживань за чотири століття 16,56 % (див. табл. Б.1, додаток Б). Ця особливість співпадає з місцем дистанціювання в категорії ввічливості в англomовному дискурсі в цілому (Котова, 2017, с. 16). Засоби реалізації невпевненості (термін (R.Lakoff, 1975)) органічно властиві англійському мовленню, вони є «стрижнем», оскільки «мова без хеждингу – це нежива мова» (Skelton, 1998, р. 38). У британських жіночих XVIII – XXI століть ця стратегія представлена найбільшим набором мовних засобів утілення в дискурсі.

За гендерною приналежністю дискурсивної особистості мовця и слухача вирізняємо реалізацію стратегії N2 мовцем-чоловіком по відношенню до адресата-чоловіка або жінки. У ситуаціях спілкування чоловіка з чоловіком стратегія N2, як правило, має такі маркери: *I think, then, certainly, it appears, perhaps, I believe, it seems, I trust, I fancy, I suppose, I guess, or so, Nor am I certain, I can conjecture*, які трактують як маркери віддалення (Brown, & Levinson, 1987; G. Lakoff, 1973). За нашими даними, частота вживання того чи іншого маркеру N2 історично варіюється. Найбільш часто вживані маркери віддалення у ситуаціях комунікації мовця – чоловіка, в яких він і його співбесідники мають симетричний статус (далі – симетричні ситуації), і у ситуаціях комунікації, в яких досліджувана дискурсивна особистість – чоловік та його адресати мають асиметричні статуси (далі – асиметричні ситуації) представлено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

**Типові маркери стратегії дистанціювання N2
у спілкуванні чоловіків з чоловіками**

XVIII ст.	XIX ст.	XX – XXI ст.
<ul style="list-style-type: none"> • Then • perhaps • certainly 	<ul style="list-style-type: none"> • I think • I believe • certainly 	<ul style="list-style-type: none"> • I think • it seems • should

Увічливість в асиметричних ситуаціях спілкування чоловік – чоловік. У ситуаціях дискурсу, де конфігурація соціальних ролей мовця і слухача має вигляд [S вищий – до Н нижчого за статусом] або [S нижчий – до Н вищого за статусом] спостерігаються різні значення відносної дистанції *D* (комуніканти мають як близькі стосунки, так і далекі або суто офіційні), тоді як значення відносної влади *Power* полярні, що робить високим ступінь утручання

R і зумовлює переважне вживання стратегій увічливості дистанціювання, нерідко актуалізованих поєднанням кількох маркерів – хеджів.

Спілкування вищого і нижчого за статусом. Вінченцо ді Вівальді у спілкуванні зі священником – отцем Скедоні використовує хеджинг-перформатив *I think*, що є способом дистанціювання, та реалізує етичну вимогу для представника вищих шарів суспільства XVIII ст. висловлюватись невпевнено або ухильно, причому в даному випадку невпевненість підсилено дієсловом *may*. Дж. Лакофф звертає увагу на важливість хеджинга – перформативу віддалення, що змінює силу мовленнєвого акту (G. Lakoff, 1972, p. 213).

(14) *My injuries are, alas! Too real; and I now think it is also too certain to whom I may attribute them. (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, pp. 33-34)*

У розмові зі своїм слугою Паоло Вінченцо ді Вівальді використовує маркер стратегії віддалення N2 *then* (Brown, & Levinson, 1987, p. 148), підсилений хеджем *however*: це є свідченням того, що хазяїн позиціонує себе як увічливу людину перед співрозмовником нижчого статусу і результатом їх близького повсякденного спілкування (низьке значення параметру відносної дистанції *D*):

(15) *“Come on then,” said Vivaldi. He drew his sword, and entering the narrow door-way, the torch, which he had now resigned to Paulo, shewed a stone passage, that was, however, interminable to the eye. (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 46)*

У наступному прикладі Вівальді використовує маркер *certainly* стратегії віддалення N2 (Brown, & Levinson, 1987, p.147) у розмові зі слугою Паоло. Хазяїн говорить невпевнено, таким чином послаблює відповідальність за інформацію і, відповідно, пошкодження соціального обличчя співрозмовника, чому слугує і хедж *surely*.

(16) *“This must certainly be the monk,” said Vivaldi, “not withstanding the difference of his habit; there surely cannot be two beings in the world, who*

would conduct themselves in this same mysterious manner!” (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 50)

Вінченцо ді Вівальді у діалозі з пастухом, який є набагато нижчим за статусом у суспільстві використовує маркер *I think* стратегії віддалення N2. Застосування хеджинг-цитати дискурсивною мовною особистістю підсилює невпевненість висловлення і послаблює (як вважають (Brown, & Levinson, 1987, p. 145)) силу мовленнєвого акту разом із хеджем.

(17) “... *But, as I think them suspicious persons, and should not like to overtake them on the road, I will reward one of your lads if you will let him go a little ways towards Celano, and examine whether they are lurking on that route.*” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 95)

У бесіді із прислугою Вівальді використовує безособове речення *It appears*, яке застосовується у тому випадку, коли дискурсивна мовна особистість тим чи іншим способом зазіхає на свободу співрозмовників, тобто здійснює ушкодження соціального обличчя співрозмовника і намагається пом'якшити його (Brown, & Levinson, 1987, p. 165). Разом з хеджем *I trust* це втілює мету мовця – залишитися ввічливим чоловіком згідно прийнятих норм і цінностей британської лінгвокультурної спільноти.

(18) “... *It appears, therefore, they have no design against us. What can you answer to this, Paulo? I trust the apprehensions of Signora di Rosalba are unfounded.* (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 95)

У ситуації, де Вінченцо ді Вівальді віддає наказ своєму слугі Паоло їхати далі, хазяїн вживає маркер стратегії віддалення N2 *perhaps* і актуалізує свій наказ у непрямий спосіб (“off-record” (Brown, & Levinson, 1987)), що разом з хеджем *should* є ознакою дистанціювання:

(19) “*Our horses are, perhaps, sufficiently rested,*” replied Vivaldi, “*but, if I had not long since dismissed all suspicion of the evil intention of those*

strangers, I should not willingly have stopped for a moment.” (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 98)

Обговорюючи зі слугою Паоло свій шлях до монастиря, Вінченцо застосовує маркер *I believe* як свідчення того, що він не бере на себе всієї відповідальності (пор.: (Brown, & Levinson, 1987, p. 164)) за правдивість інформації. Водночас така стратегія дистанціювання з боку господаря є непрямим способом погодитись із прислугою.

(20) *“Yes, I believe you are right, Paulo, and that we have not far to go.” (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 99)*

Безособове речення *It seems* у неофіційній розмові застосовується у тому випадку, коли дискурсивна мовна особистість тим чи іншим способом зазіхає на свободу співрозмовника, на його/її соціальне обличчя і намагається пом'якшити прямолінійність свого висловлення (Brown, & Levinson, 1987, p. 165). У фрагменті (21) Вінченцо ді Вівальді та його слуга Паоло обговорюють свято селян, але Вінченцо – господар висловлюється невпевнено, про що свідчить маркер стратегії віддалення N2 *I fancy*, залишаючи слугі гіпотетичну можливість виправити його. У XVIII ст. така форма ввічливості була єдиною можливою у стосунках господаря і слуги. Вислів хазяїна супроводжує маркер додаткового пом'якшення категоричності *it seems*:

(21) *“It is a festival, I fancy,” observed Vivaldi. “These peasants of the lake can make the moments sly as gaily as the voluptuaries of the city, it seems.” (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 99)*

У наступній розмові господар змушений дати обіцянку своєму слугі; тож аби знизити ступінь категоричності своїх слів, він вдається до «перекладання відповідальності» із одного себе на інших осіб (*we thank you, we shall all be there*), намагається створити ефект невпевненості (маркер *I trust*), демонструючи в експліцитний спосіб, що він ставить під сумнів свої обіцянки:

(22) “*We thank you, good Signor Paulo,*” said Vivaldi, “and *I trust we shall all be there soon; when you shall trip it away, with as joyous an heart as the best of them.*” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 100)

Маркером стратегії віддалення N2 також є речення зі сполучником *or /or so*, яке реалізує закладену в ментальності дискурсивної особистості потребу говорити невпевнено, ухильно (Brown, & Levinson, 1987, p. 166). У діалозі з незнайомцем Вівальді використовує речення зі сполучником *or so*, щоб передати лише частину, а не всю релевантну інформацію.

(23) “*But the coaxing ways you talked of,*” repeated Vivaldi, “*what were they? — a ducat, or so?*” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 223)

Спілкування нижчого з вищим за статусом/роллю чоловіком має місце у ситуаціях, коли адресатом дискурсивної особистості – чоловіка XVIII – XXI ст. виступають батьки, люди старші за віком чи за статусом у суспільстві, у т.ч. ті, чия влада ґрунтується на соціальних інститутах, які вони представляють (інквізиція, поліція і т.і.). Відповідно до високих значень відносної влади *Power* адресант-чоловік розцінює ступінь імпозиції R свого висловлення як високий і вдається до дієвих засобів стратегій увічливості дистанціювання. Зафіксовані приклади стратегії ввічливості містять від одного маркера хеджування до двох і більше лексичних, синтаксичних, дискурсивних засобів дистанціювання, які в окремих ситуаціях підсилюються невербально.

Наприклад, в офіційній ситуації на суді інквізиції ді Вівальді звертається з експліцитною вимогою до інквізиторів (*I appeal to this tribunal, and command you*), вищих за ситуативною роллю у силу приналежності до своєї інституції. Єдиним засобом пом’якшення ушкодження обличчя суддів від надмірної прямолінійності висунутої вимоги слугує маркер стратегії віддалення N2 *perhaps*:

(24) "Perhaps I can conjecture his reasons," replied Vivaldi, who, raising his voice, added, "I appeal to this tribunal, and command you, who stand alone within the circle, you in black garments, to unveil your features!" (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 201)

В офіційній розмові Марка з детективом адресант використовує відразу два маркера стратегії віддалення N2: *I guess* та *but it seems*, а також підсилює повагу до співрозмовника невербально (*turning to the detective*), аби уникнути прямолінійності й, відповідно, ушкодження соціального обличчя вищого за ситуативною роллю адресата у даній ситуації спілкування:

(25) "He could, I guess, have organized someone else to send it," said Mark, turning to the detective, "but it seems somewhat unlikely, fool hardy even, given ..." (Fielding H., *Bridget Jones's Diary*, p. 128)

Приклад (26) є ілюстрацією неофіційного спілкування, що відбувається між Марком та його батьком. Низьке значення *D* і високе значення *Power* зумовлюють вживання маркера стратегії віддалення N2 *really*, який модифікує перформативну формулу, і дієслівної форми *should*. Звертаючись до батька з пропозицією до дії (акт ушкодження обличчя), син вдається до непрямого директивного мовленнєвого акту (констатація замість імперативу), підсиленого узагальненим директивом *come on*:

(26) "Come on, Dad, I really think we should go." (Fielding H., *Bridget Jones's Diary*, p. 102)

У прикладі неофіційної розмови (27) містер Джордж Найтлі дає пораду сусіду містеру Вудхаусу прогулятися до саду та пропонує йому допомогти одягнутися та відкрити двері до саду. При цьому він застосовує маркер *I think*, який свідчить про бажання створити враження невпевненості і представити акт ушкодження соціального обличчя як лише свою думку, яку співрозмовник може відхилити за бажанням.

(27) *"Thank you, sir, thank you; I am going this moment myself; and I think the sooner you go the better. I will fetch your great-coat and open the garden door for you."* (Austen J., *Emma*, p. 51)

Увічливість в симетричних ситуаціях спілкування чоловік – чоловік.

У ситуаціях дискурсу, де конфігурація соціальних ролей мовця і слухача має вигляд [S рівний – до Н рівного за статусом] переважають низькі значення відносної дистанції (комуніканти мають здебільш близькі і довірчі стосунки), значення відносної влади *Power* є низьким, що зумовлює оцінювання ступеню утручання R як невисокого і відсуває на другий план увічливість дистанціювання або робить її паритетною із увічливістю зближення.

У нашому матеріалі в симетричних ситуаціях слухачами мовця-чоловіка переважно виступають інші чоловіки – друзі або добрі знайомі. Наприклад, у неофіційній розмові Вівальді спілкується зі своїм другом Бонармо, рівним за статусом. Мовець вживає маркер-хеджинг *Nor am I certain*, аби продемонструвати, що він залишається ввічливим, не несе відповідальності за свої слова і надає співрозмовнику можливості висловити власну думку.

(28) *"Nor am I certain that he is acquainted with them," observed Vivaldi; "but if he is, there was no necessity for superhuman means to obtain such knowledge."* (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 13)

У наступному прикладі маркер стратегії віддалення N2 *perhaps* використано для пом'якшення надмірно емоційного (*passionate exclamation*) та відверто недружнього й категоричного висловлення мовця. Вівальді та Бонармо є друзями, тож така наполегливість може викликати ушкодження соціального обличчя співрозмовника.

(29) *"Yes, he anticipated too well that reception," said Vivaldi, losing his prudence in passionate exclamation; "and he is himself, perhaps, the rival, whom he has taught me to suspect. ..."* (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 14)

У ситуації (30) містер Дарсі жаліється своєму давньому приятелю полковнику Фіцвільяму на те, як нелегко йому підлаштовуватися до тону інших людей або до їх міркувань, чи робити вигляд, що його цікавлять їх справи. Низькі значення відносної дистанції та влади притаманні ввічливості зближення, однак стриманий стиль спілкування був притаманний аристократії в цілому, а надто він був психологічною характеристикою самого містера Дарсі. Тож мовець очікувано вживає стратегію дистанціювання N2 з маркером *certainly*, тим самим надає своїм словам невпевненості, намагається пом'якшити можливе ушкодження соціального обличчя співрозмовника своїм надто відвертим зізнанням:

(30) *"I certainly have not the talent which some people possess," said Darcy, "of conversing easily with those I have never seen before. I cannot catch their tone of conversation, or appear interested in their concerns, as I often see done."* (Austen J., *Pride and Prejudice*, p. 97)

У дискурсі нашого часу стратегію дистанціювання N2 у неофіційному спілкуванні приятелів Марка і Денісла (приклад 31) марковано перформативним хеджем *I think*. Мовець надає своїй оцінці невпевненості, «дистанціюючи» себе від висловленої поради відповідно до норм невтручання у внутрішній світ співрозмовника, дотримання соціальної дистанції, які є стрижнем комунікативної поведінки сучасних британців середнього класу.

(31) *"Yes," said Mark. "I think that's best. Just make sure you leave her alone. Or, um, I'll have to, you know, do it again."* (Fielding H., *Bridget Jones's Diary*, p. 138)

Таким чином, використання стратегій увічливості дистанціювання створює видимість свободи дій слухача, що є нормою ввічливості як в симетричних, так і в асиметричних ситуаціях дискурсу, які відрізняються за ступенем імпозиції і, відповідно, за вербальними і невербальними засобами компенсації ушкодження обличчя адресата.

2.2.3. Стратегія ввічливості «Запитуй, ухиляйся» у спілкуванні чоловіків з жінками. У ситуаціях спілкування чоловіка з жінками історично стала стратегія N2, за нашими даними, має такі основні маркери: перформативи типу *I think, I dare say*, частка *then*, підсилювальна частка *do*, лексеми *certainly, indeed, perhaps, unlikely, likely*, клішовані фрази типу *I venture to say, I am afraid, it must be taken into consideration*, безособова фраза *it appears*, які слугують маркерами віддалення (Brown, & Levinson, 1987). Наші дані про маркери ввічливості, характерні для ситуацій спілкування чоловіків з жінками, наведені у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

**Типові маркери реалізації стратегії дистанціювання N2
у спілкуванні чоловіків з жінками**

XVIII ст.	XIX ст.	XX – XXI ст.
<ul style="list-style-type: none"> • then • should • риторичні питання 	<ul style="list-style-type: none"> • I think • I dare say • perhaps • may / might • would / could • yet / but • only • сегментовані питання 	<ul style="list-style-type: none"> • you know • Smb told me / said

У нашому матеріалі переважають ситуації спілкування, де конфігурація соціальних ролей мовця і слухачів має вигляд [S чоловік, вищий – до Н жінки, нижчої за статусом] або симетричні рольові ситуації. Значення відносної дистанції є різними, втім гендерна роль слухачки вимагає дотримання норм підкреслено ввічливого (хоч нерідко і показного) ставлення до жінки, особливо

в симетричному спілкуванні, що зумовлює невисокі значення відносної влади мовця. Це пояснює високий ступінь утручання R у дискурсивних ситуаціях ушкодження обличчя слухача і, відповідно, широкий набір часто вживаних стратегій увічливості, серед яких, згідно наведених у табл. 2.2. даних, увічливість зближення переважає дистанціювання за останні чотири століття (відповідно, 30,2% і 43,4%).

Увічливість в асиметричних ситуаціях спілкування чоловік – жінка.

Як вважають психологи, гендерні стереотипи спілкування нерідко несуть із собою більше дискомфорту, ніж переваг. У комунікації чоловіків з жінками усвідомлення того, що стереотип може бути джерелом переваги, викликає у людей дискомфорт: набагато приємніше підтримувати в собі переконання, що зроблені успіхи в житті мають особистий характер (лідерська здатність) або індивідуальні зусилля. Віра у зв'язок між індивідуальними заслугами та суспільними результатами захищає людей від відчуття провини за будь-який незаслужений привілей, і від сорому, що вони не можуть забезпечити подібні можливості для інших (Ellemers, 2018, p.290).

Спілкування вищого і нижчого за статусом. У нашому матеріалі адресатами мовця – чоловіка переважно є служниці та гувернантки, які належать до нижчого соціального класу. Наприклад, Вінченцо ді Вівальді у спілкуванні з Беатріс, служницею своєї коханої Єлени, використовує різні маркери стратегії віддалення N2: у ситуації (32) – контекстуальний сполучник *then* (Brown, & Levinson, 1987, p. 148; Schiffrin, 1987, pp. 228-229) та, не дивлячись на те, що співрозмовниця знаходиться на нижчому за нього соціального щаблі, намагається згідно норм увічливості не висловлювати прямо свого переживання, пом'якшувати категоричність вербально і невербально (*then; waved her to stay*):

(32) “*She is dead, then!*” exclaimed Vivaldi, struck to the heart; “*she is dead!*” staggering towards a pillar of the hall, and endeavouring to support himself against it. waved her to stay Beatrice, shocked at his condition, would have

gone for assistance, but he. (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 28);

у прикладі (33) – підсилюючу частку *do*, за допомогою чого пом'якшує наказ:

(33) *"Do speak intelligibly," said Vivaldi, "you need not apprehend censure from me." (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 29);*

у прикладі (34) – маркер стратегії дистанціювання N2 – перформатив *I think*, який створює ефект невпевненості і є виявом увічливості чоловіка:

(34) *"Three weeks, say you! You said three weeks, I think? Are you certain as to this?" (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 30)*

Маркер-перформатив зафіксовано як в ситуаціях з невисоким значенням відносної дистанції (попередній приклад), так і у спілкуванні з дистанційованим слухачем, з яким мовець рідко бачиться. У прикладі (35) містер Джордж Найтлі розмовляє з місіс Вестон, яка працювала гувернанткою у родині пана Вудхауса до того, як вийшла заміж. Адресант використовує перформатив *I think*, який пом'якшує прямолінійність думки і тим самим надає змогу адресатові висловити іншу думку, не виводячи розмову із увічливого річища.

(35) *"I do not know what your opinion may be, Mrs. Weston," said Mr. Knightley, "of this great intimacy between Emma and Harriet Smith, but I think it a bad thing." (Austen J., Emma, p. 31)*

Дієвим засобом пом'якшення надмірної прямолінійності слугує маркер стратегії N2 – *perhaps*. У прикладі (36) у розмові з місіс Вестон Джордж Найтлі актуалізує ввічливість дистанціювання, щоб не допустити ушкодження соціального обличчя співрозмовниці.

(36) "Perhaps you think I am come on purpose to quarrel with you, knowing Weston to be out, and that you must still fight your own battle." (Austen J., *Emma*, p. 31)

У розмові з місіс Вестон Джордж Найтлі використовує комплекс конвенційних маркерів з модальними дієсловами (*I dare say, I may safely affirm*) і лексичні хеджі – модифікатори ступеню впевненості (*sometimes; some time; any thing*). Тим самим адресант знижує категоричність своїх тверджень і залишається ввічливим.

(37) "*Emma has been meaning to read more ever since she was twelve years old. I have seen a great many lists of her drawing-up at various times of books that she meant to read regularly through — and very good lists they were — very well chosen, and very neatly arranged — sometimes alphabetically, and sometimes by some other rule. The list she drew up when only fourteen — I remember thinking it did her judgment so much credit, that I preserved it some time; and I dare say she may have made out a very good list now. But I have done with expecting any course of steady reading from Emma. She will never submit to any thing requiring industry and patience, and a subjection of the fancy to the understanding. Where Miss Taylor failed to stimulate, I may safely affirm that Harriet Smith will do nothing. — You never could persuade her to read half so much as you wished. — You know you could not.*" (Austen J., *Emma*, pp. 31-32)

У розмові з місіс Вестон на відверту шокуючу для неї тему (висока ступінь R у прикладі 38) містер Найтлі вдало поєднує *I am afraid* з іншими маркерами стратегії N2 (Brown, & Levinson, 1987, p. 160) (*may, rather, however, or*), чим додає своєму висловленню невпевненості і, відповідно, знімає з себе відповідальність за неприємну і ушкоджувальну для адресата інформацію, тим самим залишаючись чемним.

(38) "*Why, to own the truth, I am afraid you are rather thrown away, and that with every disposition to bear, there will be nothing to be borne. We will not*

despair, however. Weston may grow cross from the wantonness of comfort, or his son may plague him." (Austen J., *Emma*, p. 33)

У наступному прикладі містер Джордж Найтлі обговорює з місіс Вестон особу компаньонки Сміт. За етичними нормами у ХІХ ст., чоловік мав уникати обговорювати жінку, тим більше різко засуджувати її, тож ступінь імпозиції R висловлень на цю тему є дуже високою. Тому мовець експлікує свою ввічливість дистанціювання по відношенню до адресата цілою низкою засобів стратегії N2: це конвенційний маркер невпевненості *indeed*, маркери-перформативи *I think I hope*, модальні дієслова (*may be*), перформатив *I will (venture to say)*, частки (*only, just, a little*), модифікатор *any*, риторичне питання (*How can Emma imagine..?*).

(39) "Not I, indeed. I only name possibilities. I do not pretend to Emma's genius for foretelling and guessing. I hope, with all my heart, the young man may be a Weston in merit, and a Churchill in fortune. — But Harriet Smith — I have not half done about Harriet Smith. I think her the very worst sort of companion that Emma could possibly have. She knows nothing herself, and looks upon Emma as knowing every thing. She is a flatterer in all her ways; and so much the worse, because undesigned. Her ignorance is hourly flattery. How can Emma imagine she has any thing to learn herself, while Harriet is presenting such a delightful inferiority? And as for Harriet, I will venture to say that she cannot gain by the acquaintance. Hartfield will only put her out of conceit with all the other places she belongs to. She will grow just refined enough to be uncomfortable with those among whom birth and circumstances have placed her home. I am much mistaken if Emma's doctrines give any strength of mind, or tend at all to make a girl adapt herself rationally to the varieties of her situation in life. — They only give a little polish." (Austen J., *Emma*, p. 33)

У розмовах чоловіка з жінкою також зафіксовані неконвенційні маркери ввічливості дистанціювання. Наприклад, звертаючись до місіс Вестон, Джордж

Найтлі використовує маркери стратегії N2 – *She always declares* та контекстуальний сполучник *at all*, які показують, що адресант дистанціюється, говорить невпевнено (*I have no idea; I should like*), не несе відповідальності за надану інформацію і перекладає її на третю особу.

(40) "*She always declares she will never marry, which, of course, means just nothing at all. But I have no idea that she has yet ever seen a man she cared for. It would not be a bad thing for her to be very much in love with a proper object. I should like to see Emma in love, and in some doubt of a return; it would do her good. But there is nobody here abouts to attach her; and she goes so seldom from home.*" (Austen J., *Emma*, p. 35)

У спілкуванні з представницями протилежної статі чоловіки також вживають конвенційні маркери невпевненості – пасивні конструкції. Наприклад, Найтлі пояснює свою думку, використовуючи пасивну конструкцію з модальним дієсловом *must*.

(41) "*Another thing must be taken into consideration too — Mrs. Elton does not talk to Miss Fairfax as she speaks of her.*" (Austen J., *Emma*, p. 255)

Увічливість в симетричних ситуаціях спілкування чоловік – жінка.

Нормативна рольова поведінка обмежує індивідуальні свободи та прив'язує їх до визначених прав і обов'язків дискурсивної особи, а також до соціальних очікувань (Hussain et al., 2015, p. 1). У симетричних ситуаціях спілкування адресант – чоловік розмовляє з жінками рівного статусу, і, як правило, притримується очікуваної нормативно ввічливої поведінки, для чого використовує такі маркери стратегії дистанціювання N2 (Brown, & Levinson, 1987):

- адвербіалії *then, at any rate, however, not unlikely; perhaps, certainly, surely, possibly, probably, in all probability, (not) at all, elsewhere;*
- частки *in short, sort of;*
- хеджі-перформативи *I think, I believe, I presume, I suppose, I believed myself mistaken, I rather imagine, I perceive;*
- модифікатори *you know, it seems;*

- фразові номінації джерела інформації (*Smb told me*) *He told me everything, (I have it from Smb) I have it from Robert Martin himself, you/he/she/they+ say/said;*
- адвербіальні клаузи *Allowing the case, to stand according to your representation, as you call it;*
- пасивні конструкції *that is all that can be said;*
- модальні дієслова і фрази з ними *whatever you may chuse to say, I dare say;*
- неконвенційні хеджі-фрази *it is fair to suppose that ...;*
- сегментовані і риторичні питання *Those were Miss Woodhouse's words, were they?*

Адресатами чоловіків в жіночих романах виступають переважно їх кохані жінки, що пояснює важливість дотримання принципів увічливості адресантом, який прагне справити гарне враження на жінку. Наприклад, Вінченцо переконує Еллену у силі своїх почуттів до неї та, вагаючись (*do you think it possible*), запитує (маркер *ever* стратегії N2), чи вона допускає думку, що він зможе колись забути її.

(42) “*Ah, beautiful Ellena! do you think it possible I ever can forget it? It will be the solace of my solitary hours, the hope that shall sustain me.*”
(Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 19)

У ситуації (43), де Вінченцо освідчується Еллені, не будучи впевнений у її прихильності, він цілком очікувано використовує цілий арсенал засобів увічливості дистанціювання стратегії N2: маркери невпевненості *seem, perhaps, probable, yet, then*, модальні дієслова *should, may, can, could*, клаузу *under such circumstances*, риторичні питання *How...? Why ...?*.

(43) “*It should seem Ellena, by these boding fears,*” *said he, imprudently, “that I am parting with you for ever; I feel a weight upon my heart, which I cannot throw off. Yet I consent that you shall withdraw awhile to this convent, convinced of the propriety of the step; and I ought, also, to know that you will soon return; that I shall soon take you from its walls as my wife <...>. And is*

*it then possible that I yet may lose you; and is it only probable that you may be mine for ever? How, under such circumstances, could I weakly consent to your retirement? Why did I not urge you to bestow immediately those indissoluble bands, which no human force can burst asunder? How could I leave the destiny of all my peace within the reach of a possibility, which it was once in my power to have removed. Which it was in my power!—It is, perhaps, still in my power.” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 37)*

В інших ситуаціях Вівальді звертається до Еллени, використовуючи маркер стратегії N2 – прислівник міри та ступеня *surely* (приклад 44) та маркери *then, possible*, речення-запитання (приклад 45), аби підкреслити своє ввічливе ставлення до жінки.

(44) “*It surely was not fancied!*” said Vivaldi, after a long pause, “you heard it also?” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 86).

(45) “*Renounce me!*” interrupted Vivaldi, “*renounce me! And is it, then, possible you could renounce me?*” he repeated, his eyes still fixed upon her face with eagerness and consternation. “*Tell me at once, Ellena, is it possible?*” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 93)

Непрості стосунки з Еллоною заставляють Вівальді навіть погодитись бути обдуреним коханою жінкою (приклад 46), тож чоловік використовує маркери дистанціювання – перформативи *I believe, I perceive*, частки і сполучники, що свідчать про його невпевненість (*yet but*), а також благання (*I beseech you*).

(46) “*Ah Ellena! I am too willing to be deceived, to examine your definition rigorously; yet I believe it is your smile, rather than the accuracy of your explanation, that persuades me to a confidence in your affection; and I will trust, that the gratitude you feel is thus tender and comprehensive. But, I*

beseech you, name the word no more! Its sound is like the touch of the Torpedo, I perceive my confidence chilled even while I listen to my own pronunciation of it." (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 94)

У наступних ситуаціях Едвард Феррарс, відомий своєю нерішучістю і сором'язливістю, у розмові з Маріанною використовує характерні для стратегії дистанціювання перформатив *I presume* та маркер *then* (контекстуальний сполучниках (Schiffrin, 1987, pp. 228-229)) (приклад 47), а також вдається до заповнення пауз (хеджування) маркером стратегії N2 *you know* (Brown, & Levinson, 1987, p. 167; Schiffrin, pp. 267-269) (приклад 48) чи уникає експліцитної відповіді, ухильно вживаючи прислівник відносного значення *elsewhere* (приклад 49).

(47) *"Perhaps, then, you would bestow it as a reward on that person who wrote the ablest defence of your favourite maxim, that no one can ever be in love more than once in their life – your opinion on that point is unchanged, I presume?"* (Austen J., *Sense and Sensibility*, p. 68)

(48) *"Yes; it is my sister's hair. The setting always casts a different shade on it, you know."* (Austen J., *Sense and Sensibility*, p. 71)

(49) *"I was engaged elsewhere."* (Austen J., *Sense and Sensibility*, p. 176)

У розмові Едварда Феррарса з Елінор (низькі значення дистанції і влади) чоловік картає себе за провину перед Елінор, бо розкрились його таємні заручини з іншою дівчиною (високій ступінь R), і використовує чисельні маркери стратегії N2: лексеми *certainly, especially, probable, such, should, some time* та фрази *Mrs. Jennings told me, at least I understood her so* які експлікують зняття відповідальності з адресанта та перенесення відповідальності за інформацію на іншу людину / людей. Едвард підсилює ступінь дистанціювання стратегією непрямого вибачення N6, надаючи виправдання своєму приходу до Елінор *I certainly should not have intruded on you in such a manner*, а також вживає типові кліше ввічливості XIX століття *have the pleasure of meeting you*.

(50) "Mrs. Jennings told me," said he, "that you wished to speak with me, at least I understood her so – or I certainly should not have intruded on you in such a manner; though at the same time, I should have been extremely sorry to leave London without seeing you and your sister; especially as it will most likely be some time – it is not probable that I should soon have the pleasure of meeting you again. I go to Oxford tomorrow." (Austen J., *Sense and Sensibility*, p. 207)

У фрагменті (51) Едвард Феррарс досягає ефекту відсторонення, пояснюючи Елінор неочікуваний брак Люсі з використанням маркерів невпевненості *perhaps*, *may*, які допомагають зберегти соціальне обличчя адресата в обговоренні вкрай делікатного питання.

(51) "Perhaps you do not know – you may not have heard that my brother is lately married to – to the youngest – to Miss Lucy Steele." (Austen J., *Sense and Sensibility*, p. 260)

Ситуації спілкування містера Дарсі з жінками свого кола (приклади 52, 53, 54, 55) – з Елізабет Беннет, з сестрами його друга містера Бінглі – характеризуються низькими значеннями параметрів соціальної дистанції і влади, тож ступінь відносної імпозиції залежить від вичурних норм світської ввічливості початку XIX століття та пояснюється психологією мовця, відомого своєю показною зверхністю. Відповідно соціально-культурних очікувань, мовець використовує:

- маркер стратегії N2 — контекстуальний сполучник *not at all*:

(52) ... "Not at all," he replied; "they were brightened by the exercise." (Austen J., *Pride and Prejudice*, p. 22);

- перформативи *I believe*, *I suppose*, підсилені специфічною посмішкою, безособову конструкцію *this seems*.

(53) "This seems a very comfortable house. Lady Catherine, I believe, did a great deal to it when Mr. Collins first came to Hunsford." (Austen J., *Pride and Prejudice*, p. 99);

(54) *"It is a proof of your own attachment to Hertfordshire. Anything beyond the very neighbourhood of Longbourn, I suppose, would appear far."* As he spoke there was a sort of smile which Elizabeth fancied she understood; ... (Austen J., *Pride and Prejudice*, p. 100);

- маркери стратегії N2 – хеджі *however, merely, but*, кліше *Allowing the case, you choose to ...* (конвенційні засоби), на неконвенційні фразові засоби ввічливості (*to stand according to your representation*). Адресант говорить ухильно та переносить відповідальність за сказане на адресата, оперуючи маркерами дистанціювання.

(55) *"You expect me to account for opinions which you choose to call mine, but which I have never acknowledged. Allowing the case, however, to stand according to your representation, you must remember, Miss Bennet, that the friend who is supposed to desire his return to the house, and the delay of his plan, has merely desired it, asked it without offering one argument in favour of its propriety."* (Austen J., *Pride and Prejudice*, p. 30);

- адвербіальну умовну клаузу (приклад 56), поєднану з неконвенційним ухильним висловленням (*I should have judged better, had I sought an introduction*), маркери віддалення N2 *perhaps, but*; а також стратегію N6 непрямого вибачення за те, що мовець вважає порушенням увічливості (чоловік не відрекомендувався рідним дівчини) у формі самоприниження (*I am ill-qualified to recommend myself to strangers*). У такий спосіб адресант дистанціюється і зменшує ступінь своєї привини.

(56) ... *"Perhaps," said Darcy, "I should have judged better, had I sought an introduction; but I am ill-qualified to recommend myself to strangers."* (Austen J., *Pride and Prejudice*, p. 97)

Як свідчить наш аналіз, таке структурування ввічливого дискурсу є індивідуальною прагматико-психологічною рисою адресанта, пор.: у прикладі (57) Гілберт Маркхем спілкується з коханою, місіс Грехем. Адресант вдається до заповнення пауз (хеджування) використовуючи маркер стратегії N2 *Well*

(Schiffrin D. 1987, pp. 102-127). Таким чином Гілберт привертає увагу адресата, але не надає одразу ж всю бажану інформацію. Гілберт Маркхем намагається тактовно пояснити коханій, що він не схвалює плітки:

(57) *'Well, my mother and Rose don't enjoy gossip. I said. 'And I don't enjoy it either.'* (Brontë A., *The Tenant of Wildfell Hall*, p. 26)

Наш аналіз засвідчує, що засоби реалізації стратегії N2 одного періоду залежить від параметрів *D*, *Power*, *R* конкретної ситуації. Наприклад, відмінна від попередньої ситуації конфігурація параметрів спілкування містера Джордж Найтлі з Еммою, дівчиною його кола, але значно молодшою за нього (приклад 58 - 69), демонструє низькі значення соціальної дистанції, високі значення відносної влади (вікова різниця, а також загальна психологічна настанова чоловіка м'яко направляти і непомітно повчати Емму). Відповідно, ступінь відносної імпозиції його висловлень є досить високою і вимагає суттєвих зусиль для збереження ввічливості. Залежно від контекстів і конкретної тематики розмов чоловік використовує різні засоби дистанціювання:

- маркер стратегії N2 — контекстуальний фразовий сполучник *At any rate* та кліше ввічливості XIX століття *if you please*, підкріплені маркерами *but*, *only*, *possibly* і адвербіальною клаузою *when it comes to the question of...*

(58) *"Poor Mr. and Miss Woodhouse, if you please; but I cannot possibly say 'poor Miss Taylor.' I have a great regard for you and Emma; but when it comes to the question of dependence or independence! — At any rate, it must be better to have only one to please than two."* (Austen J., *Emma*, p. 8);

- фрази ухильності *which I rather imagine, as you call it* та пасивні синтаксичні конструкції *that is all that can be said*, що дозволяють чоловіку залишатися ввічливим, попри загальний моралізаторський тон, який інакше був би неприємним для Емми:

(59) *"A worthy employment for a young lady's mind! But if, which I rather imagine, your making the match, as you call it, means only your planning it, your saying to yourself one idle day, <...> Where is your merit? What are you*

proud of? You made a lucky guess; and that is all that can be said." (Austen J., Emma, p. 10);

- маркер перенесення відповідальності за інформацію з мовця на іншу людину *you say* (стратегія N2):

(60) "You are expecting her again, you say, this morning?" (Austen J., Emma, p. 51);

- конвенційний клішований маркер перенесення відповідальності за інформацію з мовця на іншу людину (*He told me everything*), підсилений низкою засобів дистанціювання, потреба і яких зумовлена вкрай делікатною матримоніальною темою бесіди Найтлі з Еммою: у XIX ст. увічливим чоловікам не личило обговорювати настільки приватні теми з представницями протилежної статі. Це засоби реалізації стратегії N2 – *then, I believe, in short, perhaps, it is not unlikely*, кліше з модальним дієсловом *I dare say*:

(61) "Well, well, means to make her an offer then. Will that do? He came to the Abbey two evenings ago, on purpose to consult me about it. He knows I have a thorough regard for him and all his family, and, I believe, considers me as one of his best friends. He came to ask me whether I thought it would be imprudent in him to settle so early; whether I thought her too young: in short, whether I approved his choice altogether; <...> He told me every thing; his circumstances and plans, <...> and, I dare say, left the house thinking me the best friend and counsellor man ever had. This happened the night before last. Now, as we may fairly suppose, he would not allow much time to pass before he spoke to the lady, and as he does not appear to have spoken yesterday, it is not unlikely that he should be at Mrs. Goddard's to-day..." (Austen J., Emma, p. 52);

- маркери стратегії N2 – *probably, at all, certainly, in all probability might, sort of*. У цьому контексті світському чоловікові доводиться радитися з Еммою про сферу почуттів свого друга до Харрієт, що вимагає високого ступеню дистанціювання для підтримки соціального обличчя співрозмовниці:

(62) " *She is the natural daughter of nobody knows whom, with probably no settled provision at all, and certainly no respectable relations. <...> I felt that, as to fortune, in all probability he might do much better; and that as to a rational companion or useful helpmate, he could not do worse. But I could not reason so to a man in love, and was willing to trust to there being no harm in her, to her having that sort of disposition, which, in good hands, like his, might be easily led aright and turn out very well.*" (Austen J., *Emma*, pp. 53-54);

- маркери стратегії N2 *whoever, whatever*, архаїзовані кліше ввічливості *whatever you may chuse to say*, умовні клаузи, а також прийменниковий контекстуальний модифікатор *such*, частка *in short*, модальні дієслова *would, may, might*:

(63) "*Whoever might be her parents*," said Mr. Knightley, "*whoever may have had the charge of her*, it does not appear to have been any part of their plan to introduce her into what you would call good society. <...> Robert Martin would never have proceeded so far, if he had not felt persuaded of her not being disinclined to him." (Austen J., *Emma*, p. 55)

(64) *Men of sense, whatever you may chuse to say, do not want silly wives. Men of family would not be very fond of connecting themselves with a girl of such obscurity — and most prudent men would be afraid of the inconvenience and disgrace they might be involved in, when the mystery of her parentage came to be revealed.*" (Austen J., *Emma*, pp. 56-57)

- конвенційний хедж з лексемою *suppose* — безособову конструкцію, маркер стратегії N2 та перформативи, покликані знизити ступінь ушкодження обличчя Емми, яку Найтлі звинувачує у невдалій спробі влаштувати весілля приятельки:

(65) " *Your views for Harriet are best known to yourself; but as you make no secret of your love of match-making, it is fair to suppose that views, and plans, and projects you have; — and as a friend I shall just hint to you that if Elton is the man, I think it will be all labour in vain.*" (Austen J., *Emma*, pp. 57-58);

- питальні речення і словосполучення як маркери стратегії N2: кліше *may I ask* у поєднанні з абсолютною формою прохання *pray* (66); сегментовані питання (67):

(66) "Pray, Emma," said he, "may I ask in what lay the great amusement, the poignant sting of the last word given to you and Miss Fairfax? " (Austen J., *Emma*, pp. 113-114)

(67) "Miss Woodhouse calls me the child of good fortune.— Those were Miss Woodhouse's words, were they? — And a fine ending — and there is the letter. The child of good fortune! That was your name for him, was it?" (Austen J., *Emma*, p. 401)

- маркери перенесення відповідальності за інформацію з мовця на іншу людину (*I have it from Robert Martin himself, you said that*), поєднані з клаузами (*As far as the man is concerned*), реченнями з дієсловами умовного способу (*I would alter if I could*) тощо:

(68) "It is so, indeed," continued Mr. Knightley; "I have it from Robert Martin himself. He left me not half an hour ago." (Austen J., *Emma*, p. 422)

(69) "Emma, my love, you said that this circumstance would not now make you unhappy; but I am afraid it gives you more pain than you expected. <...> As far as the man is concerned, you could not wish your friend in better hands. His rank in society I would alter if I could, which is saying a great deal I assure you, Emma." (Austen J., *Emma*, p. 423)

У дискурсі XXI ст. ситуації спілкування мовця – чоловіка з жінкою у переважній більшості наших прикладів не мають високого ступеню імпозиції, бо значення відносної дистанції, а надто влади виявляються незначними. Це спілкування близьких друзів, що належать до одного прошарку суспільства. Така ввічливість у термінології Р. Сколлона і С. Сколлон, є радше ввічливістю солідарності (R. Scollon, & S. Scollon, 1995).

Увічливість солідарності має помітні преференції серед засобів реалізації стратегії N2. Зокрема, для дискурсу британського чоловіка як його зображено у

сучасній жіночій прозі, характерним є уживання маркеру перенесення відповідальності за інформацію з мовця на іншу людину / людей. У спілкуванні з Бриджит Марк використовує конвенційні клішовані маркери *But Una Alconbury told me* (70); *She said* (71). Таким чином адресант дистанціюється і залишається ввічливим по відношенню до адресата та зберігає її соціальне обличчя.

(70) *'But Una Alconbury told me you were a sort of literary whizz-woman, completely obsessed with books.'* (Fielding H., *Bridget Jones's Diary*, p. 127)

(71) *"She said you were a free spirit..."* (Fielding H., *Bridget Jones's Diary: The Edge of Reason*, p. 161)

Серед сучасних стратегій дистанціювання важливе місце посідає маркер *you know* – інтродуктивний і хезитативний «мовленнєвий стереотип» або «апелятивна формула». За Д. Шиффрін, Р. Кверком та інш., *You know*, *You see* мають на меті сигналізувати невпевненість і заповнення пауз, привертання уваги, близькі та дружні стосунки (*intimacy signals*), а також уведення нової теми (Quirk et al., 1982; Schiffrin, 1987):

(72) *'Well, you know. You stood me up because you were drying your hair? And the first time I met you I was wearing that stupid sweater and bumblebee socks from my aunt and behaved like a complete clod. I thought you thought I was the most frightful stiff.'* (Fielding H., *Bridget Jones's Diary*, p. 161)

У цьому контексті адресант вдається до дистанціювання через своє незручне становище. Вживаючи стратегію N2, він поводиться зніяковіло, але ввічливо.

Таким чином, історично стала стратегія дистанціювання N2 демонструє певні відмінності у доборі засобів її реалізації в окремі історичні періоди, що зумовлені як соціально-культурними і мовними змінами, так і психологічними характеристиками окремих мовців. Перші притаманні дискурсивній особистості – чоловіка – британця як узагальненого екзостереотипа, останні спостерігаються у художній прозі як результат авторської індивідуалізації образів персонажів.

Висновки до розділу 2

1. У комунікативній поведінці дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу зафіксовано стратегії ввічливості зближення і дистанціювання, які є історично сталими або зазнають коливань. До відносно часто вживаних стратегій, чия частота переважає 5% вибірки як мінімум в одному з трьох періодів – XVIII, XIX чи XX – XXI ст., належать вісім стратегій зближення (P1, P2, P4, P7, P10, P11, P12, P13) та п'ять стратегій дистанціювання (N1, N2, N3, N5, N9). Вони становлять інвентар найбільш часто вживаних стратегій увічливості, що функціонують у ситуаціях спілкування чоловіків з адресатами різних статей.

За гендерною роллю адресата окремі діахронічно сталі стратегії ввічливості демонструють суттєві й несуттєві коливання. З урахуванням несуттєвих коливань у романах жінок-письменниць маскулінный екзостереотип наділений ширшим репертуаром різноманітних стратегій увічливості у ситуаціях спілкування з жінками ніж з чоловіками (відповідно 13 :: 8 стратегій увічливості). У спілкуванні з чоловіками дискурсивна особистість – чоловік в окремі історичні періоди віддає перевагу стратегії P13, а з жінками – P1, P2, P4.

2. За параметром діахронії змінними, що мають суттєві коливання величин, постають стратегії P1, P2, P4, P12 та N5, N9 у спілкуванні адресата – чоловіка з чоловіками, у той час, як у комунікації з жінками історично змінними виявляються стратегії P4, P10. У цілому, за історичним і ситуативним параметрами (за гендерною ознакою адресата) сталою стратегією ввічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу у XVIII, XIX та XX – XXI ст. виявляється одна стратегія дистанціювання – N2 «Запитуй, ухиляйся» з провідною тактикою хеджинга.

3. Обрання релевантних засобів дистанціювання мовцем – чоловіком залежить від домінуючих правил моралі й етикету, прийнятих в британському суспільстві певного періоду; від позицій адресанта і адресата висловлення,

зумовлених параметрами відносної дистанції і влади; від інтенції мовця у конкретній ситуації спілкування, що регулюється стереотипними уявленнями про необхідність і достатність ступеню ввічливості, закоріненими у знанні очікуваних патернів увічливої поведінки та у комунікативній компетенції мовця.

4. За співвідношенням соціальних статусів комунікантів ситуації спілкування чоловік – чоловік охоплюють симетричні і асиметричні. У першому випадку переважають низькі значення відносної дистанції і відносної влади, що зумовлює невисокий ступінь утручання і робить паритетними ввічливість дистанціювання і зближення. У другому випадку спостерігаються різні значення відносної дистанції, полярні значення відносної влади, що робить високим ступінь утручання і зумовлює переважне вживання стратегій увічливості дистанціювання.

5. В асиметричних ситуаціях спілкування чоловіка з чоловіками спостерігаються різні значення відносної дистанції (комуніканти мають як близькі стосунки, так і далекі / суто офіційні), тоді як значення відносної влади полярні, що робить високим ступінь утручання і зумовлює переважне вживання стратегій увічливості дистанціювання.

6. У ситуаціях спілкування чоловік – жінка, де конфігурація соціальних ролей мовця і слухачів є симетричною / асиметричною, значення відносної дистанції є різними, втім гендерна роль слухачки вимагає дотримання норм підкреслено ввічливого ставлення до жінки, що зумовлює невисокі значення відносної влади мовця і пояснює високий ступінь утручання і, відповідно, широкий набір часто вживаних стратегій увічливості, серед яких увічливість зближення історично стабільно переважає дистанціювання.

7. Уживання маркерів стратегії N2 варіюється за історичним періодом та гендерним чинником адресата. У спілкуванні чоловіків з чоловіками у XVIII ст. домінуючим є прислівник *then*, у XIX ст. – перформативи *I think* / *I believe* та *in.*, у XX – XXI ст. – перформативи *I think* / *I guess*, модальні

дієслова, частки. У спілкуванні з жінками у XVIII і XIX ст. домінуючим є прислівник *then*, перформативи *I think / I believe / I suppose / I presume*, модальні дієслова, частки, лексеми *certainly, indeed, perhaps, unlikely, likely* тощо, клішовані фрази ввічливості, сегментовані і риторичні питання, у XX – XXI ст. – перформативи *I think / I suppose / I assume* та хезитативний маркер *you know*.

8. При побудові гендерного екзостереотипу невербальні засоби комунікації виявляються найбільш продуктивними у XVIII ст.: голосові характеристики чоловіка-мовця застосовуються авторкою для підсилення ефекту стратегії дистанціювання N2, оскільки чоловік говорить емоційно гучним високим голосом. У XIX ст. цей параметр є амбівалентним: чоловік може виловлюватись як надзвичайно спокійно, так і підвищувати голос. У XX – XXI ст. невербальним компонентом, що супроводжує стратегію N2 є проксемічний – наближення до адресата.

Основні положення цього розділу відображено у публікаціях автора: (Гужва, 2014; Гужва, 2015а; Гужва, 2015b; Гужва, 2015с; Гужва, 2016b; Гужва, 2016с; Гужва, 2017а; Гужва, 2018а; Гужва, 2019; Guzhva, 2019)

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЇ ВВІЧЛИВОСТІ ДИСКУРСИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ – МАСКУЛІННОГО ЕКЗОСТЕРЕОТИПУ В ДИСКУРСІ XVIII – XXI СТОЛІТЬ: ІСТОРИЧНЕ ВАРІЮВАННЯ

Історичне варіювання дискурсивних стратегій увічливості є результатом розвитку системи мови, суспільства та його культурних норм, що зумовлюють трансформації змісту і способів актуалізації категорії ввічливості. Сучасні розвідки у галузі культурної категоризації доводять, що мови кодують культурно окреслені, а отже, історично закріплені способи, завдяки яким мовці осмислювали свій світ у минулому і продовжують це робити в сьогоденні (Sharifian, 2017, p. 53).

Цей розділ присвячено виявленню історичного варіювання засобів реалізації стратегій в дистанціювання і зближення у дискурсі британського чоловіка, встановленню тенденцій розвитку і векторів історичних змін культурної комунікативної категорії ввічливості і моделюванню варіантів екзостереотипу дискурсивної особистості – ввічливого чоловіка для окремих історичних періодів.

3.1. Діахронічне варіювання категорії ввічливості у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть

Історичні зміни комунікативних властивостей увічливості закорінені у її трансформаціях як категорії культури, зокрема, в етично-цінносних змінах у суспільстві. Соціально-історична сутність культури визначена як «створений і передаваний зміст і моделі цінностей, ідей та інших символічно-значеннєвих систем як фактори формування (shaping) людської поведінки і артефактів, утворюваних цією поведінкою» (Kroeber, Parsons, 1958, p. 583). Особлива роль у культурі належить ритуалам – колективній діяльності, що супроводжує інші

види діяльності і є культурно важливою, бо підтримує необхідний зв'язок індивідів у межах норм спільного буття, зокрема, через вираження поваги до інших (Hofstede, 2001, р. хіх), яку в дискурсі реалізують стратегії ввічливості.

Діахронічне варіювання ввічливості як категорії культури здійснюється під впливом дії мовних та позамовних чинників, серед останніх – безпосередня трансформація норм етики у ході розвитку суспільства. Норма слугує своєрідним еталоном, який відбиває домінантну в певному етнокультурному соціумі, систему ціннісних орієнтирів (Карасик, 2004, с. 36). У нормах етики втілюються як загальнокультурні, так і соціально-групові норми, які за відсутності революційних трансформацій у британському суспільстві чотирьох останніх століть зазнавали плавних і несуттєвих змін, найбільш помітних у частоті вживання певних стратегій увічливості в окремих ситуаціях спілкування.

Виходячи з витлумачення ввічливості як культурно закоріненої комунікативної категорії, яка заснована на ментальній операції аксіологічного оцінювання, дискурсивні стратегії дистанціювання та зближення постають як стереотипи мовленнєвої поведінки. Вони втілюють кодифіковані уявлення представників британської лінгвокультурної спільноти про етику, мораль, право, манери, принципи комунікації тощо – узагальнений «національний стереотип» окремого історичного періоду (Hofstede, 2001, р. 13).

Національні культури, за Г. Хофстеде, надзвичайно стабільні у часі, що пояснюється закріпленням культурних патернів суспільними інститутами, які самі є продуктом системи домінантних цінностей. Ця система перебуває у стані саморегульованого квазі-балансу. Зміни до неї надходять іззовні від діяльності людини: торгівлі, завоювань, технологічного розвитку тощо (Hofstede, 2001, р.13).

Зокрема, цінності культури XVIII ст., відомого своїми політичними, релігійними і етичними ідеями, що пропагували соціальне щастя і благополуччя, були закладені у вченнях філософів Дж. Локка та ін. і у н'ютонівських фізичних законах (Sanders, 1994, р. 274). Принципи моралі і,

зокрема, ввічливості, стверджували, що справжнє призначення людства, попри його природне різноманіття, виходить з визнання гармонії і пропорційності між макрокосмом і індивідуальним духом. Етика цього періоду була раціоналістичною, вона оптимістично вважала, що індивід здатен протистояти тиранії (Langford, 1992, p. 98), втім середній клас більше цікавився власними справами, ніж політикою Британії у середині країни та зовні. На думку М. Батлер, історіографа Дж. Остін, це були «спірні часи» (contentious times) для Британії і її культури (Butler, 1987), що відбивалось у певній невизначеності категорії ввічливості, яка балансувала між стратегіями зближення і дистанціювання.

Вікторіанська доба, на думку культурологів, істориків, соціологів (Branca, 1975; Burns, et al., 1986; Himmelfarb, 1995; Jarvis, 1997; Kagan, et al., 1987; Lewis, & Maude, 1953; Walvin, 1987), є специфічним періодом в історії країни з огляду як на соціо-економічний і політичний, так і з огляду на морально-етичний розвиток суспільства. Цінності, що їх сповідував середній клас, який в цей період займає чільне місце в соціальній ієрархії британської лінгвокультурної спільноти, – відданість родині/сімейність, гідна поведінка, висока мораль, законослухняність, релігійність, благодійність, ревна праця, уміння правильно розпорядитися своїм часом, індивідуальне підприємництво – були близькими самій королеві та її родині (Branca, 1975, pp. 6-7), і, відповідно, їх сприйняло королівське оточення, а услід за ним – аристократія (Burns, et al., 1986).

Комунікативна поведінка XIX ст. зазнає впливу провідних вікторіанських цінностей. Скромність та стриманість як провідні концепти у ментальності британців цього періоду (Турченко, 2014b, с. 7) формують загальний стиль спілкування та зумовлюють домінування стратегій увічливості дистанціювання. Починаючи з середини XIX ст. стиль спілкування стає увічливо-стриманим, причому домінантною стає стратегія невпевненості, ухилення від відповідальності за сказане, підтримка негативного соціального обличчя

співрозмовників (N2), висловлення пошани (N5) за допомогою гонорифічних звертань і титулів, адже британська лінгвокультурна спільнота завжди була чітко структурованим суспільством з розгалуженою ієрархією і підкоренням нижчих шарів суспільства вищим; навіть прислуга в аристократичних домах знаходилася на різних щаблях залежно від робіт, які нею виконувались, і ретельно слідувала за дотриманням ієрархії (Higgs, 1983, p. 201-210).

Культурні цінності XX – XXI ст. формувались під впливом соціальних катаклізмів і світових війн, після яких країна жадала відродження (Sinfield, 1989). Економічний спад після другої світової війни, яку англійці сприйняли як «народну війну» (People's War), яка «насилено нівелювала розбіжності між класами, статями та расами за рахунок військової повинності, планової економіки, залучення жіночої праці та нормування продуктів харчування і предметів розкоші» (Sanders, 1994, p. 585). У середині XX ст. народжується дух оптимізму, пов'язаний із відчуттям, що «Британія відроджується у нову економічну добу соціальної відповідальності» (Sanders, 1994, p. 584). Невипадково етику XX ст. характеризують як домінування ввічливості дистанціювання (Шевченко, 1998; Копутко, 1993, p. 110) з тенденцією до поступової переваги ввічливості зближення, яку фіксують в останні десятиліття (Jucker, 2019).

Проведений аналіз увічливої поведінки дискурсивної особистості – чоловіка протягом XVIII – XXI століть свідчить про існування історично специфічних лінгвальних і нелінгвальних засобів реалізації стратегій увічливості. За нашими спостереженнями, стратегії ввічливості у дискурсі чоловіка – персонажа британських романісток зазнають варіювання: у XVIII ст. дещо переважають стратегії зближення комунікантів, у той час як у XIX ст. – стратегії дистанціювання, а у XX – XXI ст. пріоритетними знов стають стратегії зближення, причому якщо раніше різниця у частоті не перевищувала 10%, у наш час розбіжність збільшилась в чотири рази і становить майже 40% (табл. 3.1.).

Таблиця 3.1

Історичне варіювання категорії ввічливості в англomовному дискурсі

Стратегії ввічливості	XVIII ст.	XIX ст.	XX – XXI ст.
Дистанціювання (N)	199 = 47,4%	342 = 53,1%	202 = 29,8%
Зближення (P)	221 = 52,6%	302 = 46,9%	475 = 70,2%
Усього:	420=100%	644=100%	677=100%

Як видно з табл. 3.1, стратегії дистанціювання, близькі до паритетності із стратегіями зближення XVIII ст. (47,4%), вони проходять пік вживання у XIX столітті (53,1%) і демонструють тенденцію до зменшення частоти вживання майже вдвічі у XX – XXI ст. (29,8%). Натомість частота стратегій увічливості зближення в мовленні британського чоловіка спочатку несуттєво знижується з 52,6% у XVIII ст. до 46,9% у вікторіанський період та досягає піку у XX – XXI ст., коли майже дві третини усіх аналізованих стратегій припадає саме на зближення (70,2%). Виявлені тенденції історичного варіювання ввічливості графічно подано у вигляді векторів на рис. 3.1.

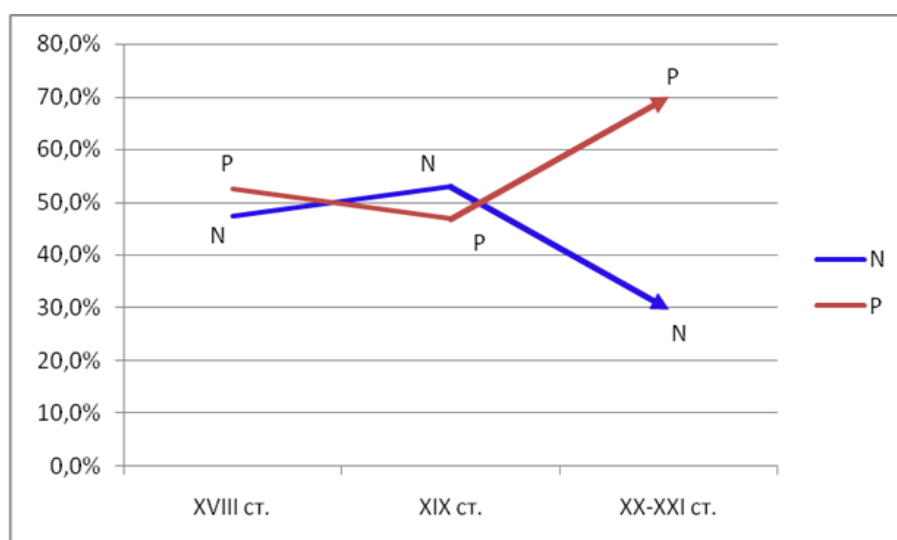

Рис. 3.1. Вектори історичного варіювання категорії ввічливості у дискурсі чоловіків у XVIII – XXI ст.

Достовірність отриманих нами результатів підтверджується висновками європейських лінгвістів. Зокрема, А. Юккер відмічає «різкий короткочасний стрибок увічливості невтручання у другій половині двадцятого століття та явні ознаки зниження її уживаності на початку двадцять першого» (Jucker, 2019, р. 5). Таким чином, наведені на рис. 3.1. вектори розвитку категорії ввічливості, засвідчені математично суттєвими коливаннями частоти вживання окремих стратегій, сприяють з'ясуванню загальних тенденцій змін етосу британської лінгвокультурної спільноти.

3.2. Діахронічне варіювання засобів реалізації стратегій дистанціювання у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть

Найбільш помітним у дискурсі чоловіків є історичне варіювання стратегій N5, N9. За нашими даними, коливання частот є математично суттєвими для ситуацій спілкування чоловіків з чоловіками (Додаток Б) у переважній більшості історичних періодів.

3.2.1. Варіювання стратегії «Виявляй повагу». Залежно від конфігурації ролей комунікантів, що визначає параметри дистанції *D*, влади *Power*, ступеню імпозиції *R*, у певних ситуаціях дискурсу домінують ті чи інші засоби реалізації стратегії шанобливого ставлення («Виявляй повагу» – “Give deference”) N5. У дискурсивних ситуаціях з низьким значенням *Power* (співрозмовники рівні за статусом), мовець, як правило, навмисно «принижує» свій статус і тим самим представляє співрозмовника / співрозмовницю як «сильного» учасника комунікативної пари. Якщо N5 реалізується в ситуаціях з високим значенням відносної влади і за цим параметром мовець переважає слухача, то мовець-чоловік є підкреслено ввічливим, він начебто надає співрозмовникам свободу виконати або відмовитися від виконання певної дії.

Маркерами N5 виступають емоційно забарвлені синоніми дієслова *to ask: pray, implore, beseech, beg*, що сприяють демонстрації більшої поваги до бажань

адресата (Brown, & Levinson, 1987, p. 178), а також гонорифічні звертання *sir ...*, *Lord ...*, *Lady ...*, *Mr. ...*, *Mrs. ...*, *Miss ...*, які належать до типових звертань представника вищого та середнього класів до співрозмовників (Tannen, 1990, p. 22) і використовуються для пом'якшення ушкодження соціального обличчя (Brown, & Levinson, 1987, p. 182). Як зазначає С. Потапенко, «Адресні імена, утворені внаслідок взаємодії антропоніма та прикладки, поділяються на просторові, що позначають місце проживання особи, та суспільні, які ідентифікують місце індивіда на статусній вертикалі» (Потапенко, 2004, с. 132).

Серед зафіксованих нами звертань *Miss* може вживатися як до незамужньої дівчини, так і до молодої жінки, хоча ввічлива форма звертання в останньому випадку – *Madam*. Відповідна форма звертання до чоловіка *Sir* (особливо такого, що стоїть вище за статусом) при груповому звертанні замінюється словом *gentlemen*, а до жінки (*Madam*) – словом *ladies*.

Розглянемо дискурсивну поведінку британського чоловіка як екзостереотипу протягом XVIII – XXI століть залежно від соціальних параметрів ситуації спілкування.

Спілкування вищого і нижчого за статусом. П. Браун і С. Левінсон (Brown, & Levinson, 1987, p. 178) вказують, що мовець може реалізувати шанобливе ставлення до адресата за допомогою емоційно забарвлених присудків, синонімічних нейтральному регістру дієслова *to ask* (*pray*, *implore*, *beseech*, *beg* та ін.), або гонорифічних звертань.

Приклад (73) демонструє діалог, в якому ді Вівальді звертається до монаха, чоловіка нижчого за статусом, і благає його розповісти, яка саме небезпека їх чекає. Аналізована мовна особистість використовує маркер стратегії віддалення N5 *conjure* (застаріла форма дієслова *благати* та синонім дієслова *to ask*, що сприяє демонстрації більшої поваги до духовної особи). Адресант використовує тактику поважного ставлення до адресата, щоб досягти мети за допомогою такої стратегії увічливості.

(73) *"What fate?" demanded Vivaldi, stepping back; "Speak, I conjure you!"*
(Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 11)

У спілкуванні зі своїм слугою (74, 75) дворянин Вінченцо ді Вівальді використовує маркер стратегії ввічливості N5 *bade* (арх. *прохати, просити*). Спілкування між хазяїном і довіреним слугою характеризує високе значення *Power* і низьке значення *D*, тож адресант є підкреслено ввічливим, він начебто «надає свободу» вибору виконати або відмовитися від виконання розпорядження своєму слугі, що сприяє демонстрації поваги до бажань адресата:

(74) *"Not more so than I am to see you, good Paulo. But where is the pilgrim's cloak I bade you provide?"* (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 89)

У подібній ситуації мовець використовує маркер стратегії ввічливості N5 дієслово *to entreat*, який, принаймні вербально, є демонстрацією того, що хазяїн здатен поважати бажання свого слуги, і відповідним чином характеризує британського чоловіка XVII ст. як мовну особистість.

(75) *"My good friend," said Vivaldi, "I must entreat that you will not admit those friars, whom you see coming this way, nor suffer them to know what guests you have."* (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 94)

Симетричні ситуації спілкування. Протягом усього періоду XIX століття фіксуємо уживання гонорифічних звертань *sir* та ін., типових для етикету дворян. У репліках – зразках увічливої світської бесіди двох представників британського дворянства, ввічливість актуалізують як одиночні маркери дистанціювання, так і набір цих маркерів (приклади 76, 77 відповідно).

Наприклад, Джордж Найтлі спілкується з містером Вудхаусом, своїм сусідом, і використовує маркер-звернення *sir*, коли вони обговорюють погоду, тим самим демонструючи поважливе ставлення до свого співрозмовника:

(76) *"Dirty, sir! Look at my shoes. Not a speck on them."* (Austen J., *Emma*, p. 8)

У розмові між містером Дарсі та сусідом його друзів, сером Вільямом Лукасом (приклад 77) співрозмовники рівні за статусом, але Дарсі, який в уявленні авторки роману є зразком увічливості, куртуазно веде світські бесіди на нейтральні теми: бали, читання книг, танці, тощо. У своїй репліці мовець використовує маркер-звертання *sir* до сера Вільяма та підкріплює ввічливість дистанціювання хеджем-перформативом:

(77) *"You saw me dance at Meryton, I believe, sir."* (Austen J., *Pride and Prejudice*, p. 16)

Спілкування нижчого і вищого за статусом / ситуативною роллю.

Такий тип спілкування представлений у нашій вибірці діалогами чоловіка з батьком та представниками релігійних інституцій. Наприклад, Вінченцо розмовляє зі своїм батьком маркізом ді Вівальді та використовує гонорифічний маркер-звертання *my Lord*. Тут слухач володіє відносною владою за параметром віку і родинних стосунків, а молодший вербально демонструє своє поважливе ставлення:

(78) *"What proof is it, my Lord, that has thus easily convinced you?" said Vivaldi; "Who is it that persists in abusing your confidence, and in destroying my peace?"* (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 27)

У демонстрації поваги за допомогою мовних засобів є дві сторони: одна, в якій мовець принижує себе, а друга – коли мовець «завищує / піднімає» положення слухача / співрозмовника (надає слухачу змогу вважати себе вищим за статусом) (Brown, & Levinson, 1987, p. 178), для чого, як правило, у XVIII ст. використовується титул або «професійне» звання співрозмовника у поєднанні з позитивно-оцінними лексемами *good*, *best* тощо. Наприклад, звертання Вінченцо ді Вівальді до пан-отця Скедоні містить формулу, що вимагає його професія *father*, яку адресант доповнює прикметниками, що підсилюють ефект поважливого ставлення, *good father*, *holy father* та *reverend father* (приклади (79, 80, 81, 82 відповідно):

(79) “I have applied them to the author of my injuries,” interrupted Vivaldi; “you, father, can best inform me whether they applied to yourself.” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 34)

(80) “No one is approaching,” said Vivaldi, “it is not yet too late! — Good father! if you would serve us, dispatch.” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 87)

(81) “Your pardon, holy father,” said Vivaldi, “I did not draw a parallel between them.” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 33)

(82) “You have seen it lately, perhaps, reverend father,” added Vivaldi, with a penetrating glance. (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 33)

У наступному прикладі дворянин ді Вівальді звертається до інквізитора, використовуючи одночасно декілька маркерів стратегії ввічливості N5: апелятив *O reverend fathers* і шанобливі перформативи *I conjure*, *I supplicate*. демонструючи максимальну повагу до представника цього соціального інституту:

(83) ... O reverend fathers! I conjure, I supplicate — ” Vivaldi restrained himself, for he was going to have betrayed, to the mercy of inquisitors, all the feelings of his heart. (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 191).

Отже, використання стратегії шанобливого ставлення N5 є часто вживаним протягом XVIII – XIX ст. (див. Додаток Б), коли вона була характерною для спілкування чоловіка з чоловіками. N5 допомагає зберегти негативне соціальне обличчя співрозмовника, навіть незважаючи на те, що мовець веде з ним гарячу дискусію: у соціальному устрої Європи XVIII ст. батько, а надто духовна особа посідає особливе, привілейоване місце, тому навіть дворянин змушений вдаватися до такої стратегії, ставлячись до батька

або священика як до особи з вищим рівнем відносної влади, наданої йому у межах родини або інститутом церкви над усіма у суспільстві.

3.2.2. Варіювання стратегії «Вживай переважно номінативні форми».

Стратегія N9 (Nominalize) – «Вживай переважно номінативні форми» реалізується шляхом заміни описання перебігу конкретних подій загальними явищами за допомогою віддієслівних номінацій тощо. П. Браун і С. Левінсон стверджують, що «коли ми номінуємо предмет, речення стає більш «формальним»» (Brown, & Levinson, 1987, pp. 207–209). За спостереженнями Б. О. Ільїша, у XIX ст. ці форми набувають більш широкого застосування, яке поширюється і на ряд таких випадків, в яких раніше використовувались форми неозначеного виду (Ільїш, 1968). Провідним способом утілення аналізованої стратегії є форми герундію.

Спілкування вищого і нижчого за статусом. У XVIII ст. у розмові із своїм слугою Вінченцо використовує стратегію N9, обговорюючи пошук шляхів виходу із скрути навіть з порушенням закону – йдеться про втечу. Застосування форми герундію активного стану *searching* сигналізує про спробу дворянина ненав'язливо віддати наказ і водночас зняти з себе відповідальність.

(84) “Peace, good Signor Buffo!” said Vivaldi; “a truce with this nonsense, and assist in searching for some means of escape.” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 47)

У прикладі (85) за допомогою герундію *finding* адресат мінімалізує ступінь втручання в особистий простір співрозмовника, яку містить наказ.

(85) “We must despair of finding a mountain in this neighbourhood, so good as to do that, Paulo,” said Vivaldi, smiling at this stroke of nationality; “though, perhaps, many that we now see, have once been volcanic.” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 97)

Симетричні ситуації спілкування. У таких ситуаціях увічливий британець намагається завуальовано спонукати родичів, друзів або світських

знайомих до дії. У прикладі (86) Джордж Найтлі спілкується зі своїм братом Джоном Найтлі та немов би обговорює свою ідею без перешкод дістатися до Ленгему, а насправді віддає наказ знайти такий шлях. Втручання в особистий простір співрозмовника маскується за допомогою номіналізації необхідних для виконання дій *moving* та *turning*.

(86) *"True, true," cried Mr. Knightley, with most ready interposition – "very true. That's a consideration indeed. – But John, as to what I was telling you of my idea of moving the path to Langham, of turning it more to the right that it may not cut through the home meadows, I cannot conceive any difficulty."* (Austen J., *Emma*, p. 94)

Приклад (87) ілюструє пом'якшений наказ Едмунда співбесіднику пояснити свою появу (*coming*) в домі. Уживання цієї стратегії свідчить про те, що розмова набуває небажаного експресивного відтінку і потребує стратегій запобігання ушкодження обличчя адресата.

(87) *"How can that be?" said Edmund; "we shall be watched, perhaps; and, if discovered, what excuse can you make for coming there? Beside, if it were known, I shall be branded with the imputation of cowardice; and, though I have borne much, I will not promise to bear that patiently."* (Reeve C., *The Old English Baron*, p. 36)

Для дискурсу британського чоловіка XIX ст. також характерним є маскування незгоди із слухачем (прямолінійна незгода для англомовної лінгвокультурної спільноти вважається вкрай неввічливою) за допомогою стратегії номіналізації N9 (*netting, agreeing, knowing*). Наприклад, містер Дарсі, обговорюючи чесноти молодих леді зі своїм другом містером Бінглі, не може погодитися з адресатом і, зображений авторкою роману як взірець ввічливих манер, застосовує стратегію номіналізації, чим пом'якшує прямолінійність та жорсткість своїх висновків.

(88) ... *"Your list of the common extent of accomplishments," said Darcy, "has too much truth. The word is applied to many a woman who deserves it no*

*otherwise than by netting a purse or covering a screen. But I am very far from agreeing with you in your estimation of ladies in general. I cannot boast of knowing more than half-a-dozen, in the whole range of my acquaintance, that are really accomplished." (Austen J., *Pride and Prejudice*, p. 24)*

У ситуації повернення Джен Ейр до хворого Едварда Рочестера (параметри дистанції і влади між ними тепер нівельовані обставинами) чоловік переймається, чи Джейн не покине його, тож маскує свій відвертий вияв почуттів стратегією ввічливості N9 (*doing, passing, remaining*).

(89) *"Where is the use of doing me good in any way, beneficent spirit, when, at some fatal moment, you will again desert me—passing like a shadow, whither and how to me unknown, and for me remaining afterwards undiscoverable? (Brontë Ch., *Jane Eyre*, p. 501)*

Спілкування нижчого і вищого за статусом. Соціальні ролі адресатів мовця – чоловіка у нашому матеріалі зведені до ролі батька (ядерна зона комунікативного оточення), світських знайомих, старших за віком (маргінальна зона) та офіцерів і духовних осіб (периферійна зона).

Наприклад, обговорюючи із своїм батьком маркізом ді Вівальді можливість одружитися із жінкою, яку батько не вважає гідною свого сина, Вінченцо мусить маскувати свою незгоду з його позицією за допомогою номіналізації (N9), оскільки у ментальності представника суспільства XVIII ст. не закладено поняття суперечності старшим (у родині).

(90) *"By proclaiming to the world, my Lord, that she is worthy of becoming my wife," replied Vivaldi, with a glow of countenance, which announced the courage and the exultation of a virtuous mind. (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 21)*

Так само Вінченцо у розмові зі своїм батьком використовує стратегію N9 (*forgetting* та *adhering*). Адресант з'ясовує ситуацію з батьком щодо того, чому він має забути про обов'язки перед родиною лише через те, що він хоче допомогти коханій жінці, яку більше нікому захистити. Також Вінченцо ді

Вівальді пояснює батьку, що буде дотримуватися правил честі, щоб захистити те, що є дорогим та близьким його серцю. Заперечення волі батька підвищує ступінь імпозиції, тож син підкріплює стратегію ввічливості дистанціювання риторичним питанням з модальним дієсловом (*Why may not I...*), гонорифічним звертанням *my Lord* та клішованим хеджем *be the event what it may*.

(91) “O! why,” exclaimed Vivaldi, in an agony of conflicting passions, “why should I be in danger of forgetting what is due to a father, when I am only asserting what is due to innocence; when I am only defending her, who has no other to defend her! Why may not I be permitted to reconcile duties so congenial! But, be the event what it may, I will defend the oppressed, and glory in the virtue, which teaches me, that it is the first duty of humanity to do so. Yes, my Lord, if it must be so, I am ready to sacrifice inferior duties to the grandeur of a principle, which ought to expand all hearts and impel all actions. I shall best support the honour of my house by adhering to its dictates.” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 21)

У суперечці з офіцерами (приклад (92)), адресант застосовує стратегію номіналізації N9, експліковану в мовленні безособовою формою дієслова з прийменником *with killing* як маркером дистанціювання. Розмова відбувалася у суді, тож була офіційною, і потребувала обов’язкового пом’якшення акту ушкодження соціального обличчя співрозмовників.

(92) “Do your worst at once,” said he; “but you shall find tough work of it, if you try to force me from hence, so you had better be contented with killing me here.” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 218)

У розмові містера Джорджа Найлі та його сусіда містера Вудхауса задіяна стратегія N9. Адресант ділиться приємними враженнями від вечора, який він провів у компанії співрозмовника та його родини. Оскільки в останнього може скластися враження зайвої відвертості пана Найтлі та втручання у родинні

відносини, адресант маскує свій занадто відвертий для британської лінгвокультури XIX ст. комплімент і підсилює дистанціювання маркерами *sir*, *sometimes*:

(93) *"A very pleasant evening," he began, as soon as Mr. Woodhouse had been talked into what was necessary, told that he understood, and the papers swept away; – "particularly pleasant. You and Miss Fairfax gave us some very good music. I do not know a more luxurious state, sir, than sitting at one's ease to be entertained a whole evening by two such young women; sometimes with music and sometimes with conversation. (Austen J., Emma, p. 151)*

У наступному прикладі дворянин ді Вівальді спілкується з ігуменом монастиря, до якого звертається як до особи з більшою відносною владою у даній ситуації дискурсу, та застосовує стратегію N9, представлену маркерами – формами герундію *of confirming, preventing*. Тим самим бесіда набуває більш офіційного та ввічливого характеру, підсиленого звертанням *reverend father*.

(94) *"Is power then," said Vivaldi, "the infallible test of justice? Is it morality to obey where the command is criminal? The whole world have a claim upon the fortitude, the active fortitude of those who are placed as you are, between the alternative of confirming a wrong by your consent, or preventing it by your resistance. Would that your heart expanded towards that world, reverend father!" (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 75)*

У цілому у романах британських письменниць стратегія увічливості N9 з'являється у дискурсі персонажа – чоловіка для пом'якшення відданих прислузі наказів та зменшення негативного впливу на соціальне обличчя співрозмовника при висловленні незгоди із вищим або рівним за статусом співбесідником у XVII столітті; з XIX століття дотепер N9 також модифікує незгоду із рівним за статусом слухачем. Мовленнєвим проявом цієї стратегії переважно є форми активного стану герундію, який, як правило, уживається із прийменником.

3.3. Діахронічне варіювання засобів реалізації стратегій зближення у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть

Найбільш помітним у нашому матеріалі виявилось діахронічне варіювання чотирьох стратегій увічливості P4, P12, P1, P2 у ситуаціях спілкування чоловіків з чоловіками. За нашими розрахунками, коливання їх частот є математично суттєвим у двох історичних періодах. У спілкуванні чоловіків з жінками суттєве варіювання простежується для стратегій зближення P4 (у двох періодах) та P10 (в одному періоді).

3.3.1. Варіювання стратегії «Використовуй маркери приналежності до групи». Стратегія P4 реалізується звертаннями на ім'я та формами (*my dear / darling + ім'я / титул*). Уживання P4 зближує співрозмовників – родичів і друзів (низькі значенні соціальної дистанції) і підкріплює їх позитивну думку одне про одного, а світських знайомих (високі значення параметра D) відносить до рангу друзів. Навіть якщо почуття мовця нещирі, цією стратегією експлікується прагнення співрозмовників до тісної взаємодії (Brown, & Levinson, 1987, p.107) у межах певної лінгвокультури.

Найбільш характерними маркерами стратегії P4 є звертання до ім'я / прізвище (звертання до знайомого співрозмовника на прізвище типово для вікторіанської епохи) (Шевченко І.С.1997; Шевченко І.С.1998, с. 123-124; Philips S.U. 1987), а до батька – *papa*, прийняте вищими колами і представниками середнього класу англійського суспільства. В ситуаціях спілкування з прислугою чоловік як «сильний» комунікант пом'якшує повчання і накази за допомогою P4, яка реалізується власним або загальним ім'ям.

Стратегія зближення P4 утілюється різними мовцями у різних рольових конфігураціях дискурсу в офіційних та неофіційних ситуаціях спілкування, а також супроводжується нелінгвально.

За гендерною приналежністю дискурсивної особи слухача вирізняємо реалізацію стратегії Р4 мовцем-чоловіком по відношенню до адресата-чоловіка (А) або жінки (В).

А. У ситуації спілкування чоловіка з чоловіком типовими формами звертань виявились: звертання на ім'я; за прізвищем; з використанням назви професії (officer, God Father), номінації форм рідні/спорідненості (brother), гонорифічні та колоквіальні форми (Signor, boys) та їх поєднання.

Спілкування вищого і нижчого за статусом. У спілкуванні хазяїна з прислугою звертання *my friend* додає висловленню відтінку колоквіальності, що підкреслює намір зближення, пом'якшує повчання і накази. Наприклад:

(95) "*My good friend,*" said Vivaldi, "I must entreat that you will not admit those friars, whom you see coming this way, nor suffer them to know what guests you have. They have been very troublesome to us already, on the road; I will reward you for any loss their sudden departure may occasion you." (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 94)

Вінченцо ді Вівальді у розмові з Джеронімо, провідником, застосовує типове для монаха колоквіальне звертання *brother*, що має на меті спростити взаєморозуміння з малознайомою людиною, нижчою за статусом від адресанта.

(96) "Your wily explanation, *brother*, may serve you for an inferior occasion, but not on this," replied Vivaldi, "either, therefore, unclothe the gate, or prepare for the worst." (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 85)

Різновидом ужитку стратегії Р4 з маркером *friend* є ситуації звертання до незнайомця, якого мовець за зовнішніми параметрами ситуативно оцінює як рівного собі у розмові Вінченцо ді Вівальді з незнайомцем, монахом:

(97) "If you are so very weary, *my friend*," said Vivaldi, "how is it possible you can keep pace with our horses?" though I acknowledge you have done wonders in overtaking them." (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 91)

В останньому випадку звертання *my friend* додає висловленню відтінку колоковіальності, що підкреслює намір зближення.

У ситуаціях спілкування з підлеглими чоловіки користуються першим іменем адресата, при чому у XVIII сторіччі спостерігається поєднання цих форм з пом'якшувальними маркерами (*good, fair* etc.)

(98) “*Not more so than I am to see you, good Paulo. But where is the pilgrim’s cloak I bade you provide?*” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 89)

Такі колокації нерідко містять прізвиська та гонорифічні звертання, *Sir, Signor, Signor Buffo*, тощо.

(99) “*Peace, good Signor Buffo!*” said Vivaldi; “*a truce with this nonsense, and assist in searching for some means of escape.*” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 47)

Адресовані людям нижчого статусу, гонорифічні звертання є порушенням норм увічливості. Це т.з. «надмірна ввічливість» (*overpoliteness, mock politeness*) (Culpeper, 2001; Петренко, 2018), які в даному разі слугують зменшенню дистанції між комунікантами.

Симетричні ситуації спілкування. У XVIII ст. Вівальді у розмові зі своїм другом Бонармо використовує лексему *friend / my good friend*:

(100) “*O that my heart were as secure from the darts of love, the assassin of my peace,*” exclaimed Vivaldi, “*as yours is from those of bravos! My friend, you have little to interest you, since your thoughts have so much leisure for apprehension.*” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 12)

У XIX столітті часто вживаними звертаннями рівних за статусом чоловіків-друзів є прізвище, містер Дарсі звертається до містера Бінглі:

(101) “*I see your design, Bingley,*” said his friend. “*You dislike an argument, and want to silence this.*” (Austen J., *Pride and Prejudice*, p. 31)

У ХХІ ст. Марк як представник середнього класу у спілкуванні із своїм знайомим Джайлзом використовує звертання на ім'я, що є способом зближення та реалізує шанобливе ставлення співрозмовників рівного соціального статусу.

(102) Then he looked serious again. "You're going to be all right, Giles. You're in good hands here. The doctor'll be round in fifteen minutes but he said nothing to worry about." (Fielding H., Bridget Jones's Diary, p. 92)

У дискурсі британського чоловіка ХХІ століття найбільш часто вживаним у таких ситуаціях спілкування стає звертання на ім'я (Giles), яке у неформальному спілкуванні поєднується з колоквіалізмами (*old boys* etc.), наприклад, адвокат Марк звертається до свого близького знайомого:

(103) "Oh hi..." said Mark, casually. "Giles, old boy! Never thought I'd see you in a waistcoat!" (Fielding H., Bridget Jones's Diary, p. 141)

В офіційних ситуаціях у спілкуванні чоловіків превалює звертання за титулом або назвою професії (*officer, policeman/policemen*). У прикладі (104) Вінченцо ді Вівальді спілкується з офіцером та демонструє ввічливе ставлення за допомогою стратегії Р4, маркером якої є *officer*.

(104) Vivaldi interrupted him, and turning to the guards said, <...> Officer, I am ready." (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 122)

Спілкування нижчого і вищого за статусом у наш час включає реалізацію стратегії Р4 як нейтральними (*brother*) так і стилістично-маркованими (*Dad*) номінаціями. Наприклад, Марк, 40-річний юрист, звертається до батька і використовує *Dad*.

(105) "Are you ready to go, Dad?" muttered Mark, looking deeply embarrassed. (Fielding H., Bridget Jones's Diary, p. 102)

Іншим було звертання до батька у ХVІІІ ст.: Вінченцо ді Вівальді у розмові з батьком використовує звертання типу (*my*) *dear father*, що демонструє ввічливе ставлення до чоловіка вищого за статусом та зближення комунікантів.

Високе значення *Power* зумовлює доповнення стратегій увічливості дистанціювання вживанням питального речення *why will you...* (стратегія N2).

(106) *“If it is Signora Rosalba, whom your lordship means,” said Vivaldi, “she is not unhappy; and I do not scruple to own, that I am as sincerely attached to her as ever. Why, my dear father,” continued he, subduing the feelings which this degrading mention of Ellena had aroused, “why will you persist in opposing the happiness of your son; and above all, why will you continue to think unjustly of her, who deserves your admiration, as much as my love?”* (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 27)

В. У ситуації спілкування чоловіка з жінкою типовими формами звертань виявились: звертання на ім'я; колоквіальні форми (*girls*) та їх поєднання. Так протягом всього періоду XVIII – XXI століть в ситуаціях спілкування присутнє звертання мовця-чоловіка до служниці, до коханої, до знайомих, тощо.

Спілкування вищого і нижчого за статусом. Дворянин звертається на ім'я до служниці, Беатріс, тим самим пом'якшує комунікацію між співрозмовниками різних рангів. Він застосовує стратегію зближення, щоб знайти порозуміння з Беатріс та отримати інформацію, яка його цікавить, і залишитися ввічливим по відношенню до адресата.

(107) *“Not one person?” said Vivaldi, “consider well, Beatrice, had she no visitor?”* (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 30)

Симетричні ситуації спілкування. У таких ситуаціях спілкування чоловік використовує звертання на ім'я або за її соціальною роллю дружини / подруги. У спілкуванні з дружиною (приклад 108) пан Туллівер намагається стати «ближчим» до адресата та підтримати її, коли йдеться про вибір школи для їхнього сина.

(108) *“No, no, Bessy; I didn't mean justly the mole; I meant it to stand for summat else; but niver mind—it's puzzling work, talking is.”* (Eliot G., *The Mill on the Floss*, pp. 9-10)

У спілкуванні з Кетрін Хіткліф використовує маркер стратегії зближення Р4 – звертання *darling* та на ім'я – *Catherine*, який сигналізує про близькі стосунки комунікантів. Хіткліф поважливо ставиться до Кетрін та заспокоює її тим, що залишається з нею, навіть якщо це буде коштувати йому життя.

(109) *"Damn the fool! There he is," cried Heathcliff, sinking back into his seat. "Hush, my darling! Hush, hush, Catherine! I'll stay. If he shot me so, I'd expire with a blessing on my lips."* (Brontë E., *Wuthering Heights*, p. 101)

У прикладі (110) Король Едуард звертається до королеви Єлизавети та використовує маркер стратегії зближення Р4 – звертання *my love*, яке демонструє ставлення адресанта до адресата. Король говорить про свої почуття до Єлизавети та про те, як він пишається перемогою і тим фактом, що вони відтепер будуть завжди разом як чоловік і жінка (*my darling wife*).

(110) *"...and I am glad that he calls me "Wife, my darling wife." He says against my hair. "You held me when I was afraid, my love. I thank you for that. It's the first time I have had to go out knowing that I might lose. It made me sick with fear."* (Gregory Ph., *The White Queen*, p. 82)

У ХХІ ст. у розмові Марка з Бріджит та її подругою Шез адресант використовує стратегію Р4 у вигляді колоквіальної форми – звертання *girls*. Адресант почував себе збентеженим, але взяв себе в руки і побажав дівчатам гарної дороги та, застосовуючи стратегію зближення, продемонстрував співрозмовницям своє ввічливе та доброзичливе ставлення до них.

(111) *For a split second a look of pure embarrassment flashed across Mark's face, then he recovered himself and said, "Well, nice to see you, girls, drive safely."* (Fielding H., *Bridget Jones's Diary: The Edge of Reason*, p. 93)

Таким чином, через стратегію Р4 адресант реалізує шанобливе ставлення до співрозмовника / співрозмовників, намагається зблизитися та створює позитивну думку одне про одного. Діахронічне варіювання стратегії ввічливості Р4 зумовлене як історичним періодом, так і гендерною приналежністю слухача. У спілкуванні чоловіка з жінками ця стратегія

зближення залишається часто вживаною протягом чотирьох останніх століть, втім суттєво варіює виключно у XVIII та XX – XXI ст., коли її частота на чверть зменшується (22,97% – 15,34%), хоча типові для спілкування чоловіка з жінками форми звертання на ім'я або пестливі звертання є найбільш частими протягом усього досліджуваного періоду. Натомість у спілкуванні чоловіків між собою Р4 залишається часто вживаною тільки у XVIII та XX – XXI ст., і у цей же час частота її вживання майже подвоюється (12,72% – 23,53%).

3.3.2. Варіювання стратегії «Залучай у діяльність і мовця, і слухача».

Стратегія зближення Р12 полягає у залученні співрозмовника в спільну діяльність; вона утілюється різними мовцями у різних конфігураціях дискурсу (за різними ролями комунікантів / або відповідно до різних ролей комунікантів) в офіційних та неофіційних ситуаціях спілкування, а також супроводжується нелінгвальними засобами: у прикладі (112) король Генріх VIII піклується про свою коханку та залишає її, щоб вона могла відпочити, демонструючи своє ставлення до неї через етикетний поцілунок руки:

(112) *“The time will pass, sweetheart, and you must rest for the coming of our son.” He kissed her hand again and left her, ... (Gregory Ph., The Other Boleyn Girl, p. 223)*

Помітні діяхронічні зміни зафіксовано за гендерною роллю слухача, що закорінено у змісті стратегії. Як вказує Д. Таннен, лінгвокультурна спільнота, яка користується такою стратегією, розглядається як спільнота співпрацюючих індивідів (Tannen, 1990), і залучення співрозмовників в діяльність є наслідком такого світосприйняття. Це пояснює, чому в аналізованому матеріалі стратегія Р12 зафіксована у спілкуванні чоловіків; але у спілкуванні чоловіка з жінкою в силу обмежених соціальних можливостей жінки XVIII ст. ця стратегія взагалі не знайдена, у вікторіанський період її частота є меншою за 5%, і тільки у наш час Р12 входить до часто вживаних стратегій слухача-жінки, але все ж не досягає величини значущої частки варіювання (0 – 4,47% – 9,74% відповідно).

В історичному плані стратегія P12 як елемент вербалізації комунікативної категорії ввічливості виявляє математично суттєві коливання частотності у спілкуванні чоловіка з адресатом-чоловіком: вона є значущою у XVIII ст., у XIX навіть не досягає порога високої частотності (5%), і знов стає широко вживаною у наш час (17,92% – 3,23% – 21,57%).

У спілкуванні чоловіка з чоловіками типовими маркерами P12 виявились: особовий займенник *we* (називний відмінок), присвійний займенник *our* (з іменником або іменниками), особовий займенник *us* (об'єктний відмінок в англійській мові може відповідати родовому, давальному, знахідному, орудному, місцевому відмінкам української мови), присвійний займенник *ours* (без іменника), зворотний займенник *ourselves*.

Спілкування вищого і нижчого за статусом. У XVIII ст. співрозмовниками чоловіка у нашому матеріалі є прості піддані корони, прислуга, селяни, монахи, а у XIX і XX – XXI ст. – службовці.

У прикладі (113) Король Генрі VIII у діалозі з Джорджем використовує особовий займенник *we* (називний відмінок), таким чином адресант залучає адресанта до спільної дії, у цьому випадку закликає співрозмовника до танців та демонструє ввічливе ставлення через стратегію зближення P12, хоча його статус як монарха і не вимагає подібного прояву люб'язності.

(113) *“I thought we should have some dancing,” the king said. “Will you lead out Mistress Boleyn and I will take care of Mistress Carey, here?” (Gregory Ph., The Other Boleyn Girl, p. 33)*

Приклад (114) демонструє використання спонукального речення *let us*, що є маркером стратегії зближення P12: Король Генріх VIII закликає адресата до гри, натякаючи на спільні інтереси під час дозвілля.

(114) *“You’re a poor cardplayer as well,” Henry said hopefully. “Let’s play for a shilling a point.” (Gregory Ph., The Other Boleyn Girl, p. 33)*

Наступний приклад висвітлює використання одразу декількох засобів реалізації стратегії зближення P12: особовий займенник *we*, *us*, присвійний

займенник *our*. Адресант (дворянин, син маркіза) залучає адресата, малознайому людину нижчого статусу (простого монаха), до спільних дій, незважаючи на той факт, що він має вищий статус. Так стратегія P12 стає проявом комунікативної ввічливості.

(115) *“For I have now little apprehension of these people,” he added, “and a great deal lest night should overtake us before we reach the place of our destination, since the road is mountainous and wild, and, further, we are not perfectly acquainted with it.” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 96)*

У прикладі (116) Вівальді спілкується зі своїм слугою Паоло та використовує займенник в об'єктному відмінку *us*, що свідчить про його бажання співпрацювати. Незважаючи на різні статуси, адресант залучає адресата до спільної справи.

(116) *“That is not so certain,” rejoined Vivaldi; “it may have fled only to lead us into evil. But bring hither the torch; here is something in the wall which I would examine.” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 47)*

Приклад (117) демонструє використання чоловіком особового займенника *we* у спілкуванні із сповідником отцем Скедоні, що свідчить про спільні інтереси у розмові – сповідь. Вінченцо ді Вівальді залучає отця Скедоні до важливого для себе діалогу.

(117) *“Have I found you at last?” said Vivaldi. “I would speak with you, father, in private. This is not a proper place for such discourse as we must hold.” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 64)*

У наступному прикладі Вінченцо ді Вівальді у розмові з парафіянином Джеронімо застосовує маркер стратегії зближення P12, присвійний займенник *our*, щоб продемонструвати їх спільні інтереси.

(118) *Vivaldi said, "Are you certain, father, that not any of the brothers are doing penance at the shrines in our way?"* (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 83)

Симетричні ситуації спілкування. Протягом всього періоду XVIII – XXI століть в неформальних ситуаціях спілкування з рівними за статусом співбесідниками адресатами чоловіка, як правило, є родичі, друзі та сусіди.

Наступні приклади (119) та (120) – це фрагменти бесіди Джорджа Найтлі зі своїм братом Джоном Найтлі. Джордж використовує інклюзивний займенник *we*, щоб залучити брата до їх спільної подорожі та дізнатися його думку щодо мап та стежок, якими краще йти. Так само, у стратегічному плані вживається і присвійний займенник *our*: адресант залучає адресата до спільної діяльності, експлікуючи що вони мають спільні інтереси.

(119) *"... I shall see you at the Abbey tomorrow morning I hope, and then we will look them over, and you shall give me your opinion."* (Austen J., *Emma*, p. 94)

(120) *"... I should not attempt it, if it were to be the means of inconvenience to the Highbury people, but if you call to mind exactly the present line of the path... . The only way of proving it, however, will be to turn to our maps. ..."* (Austen J., *Emma*, p. 94)

Спілкування з друзями (у маргінальній зоні комунікативного оточення) характеризується найбільшою номенклатурою засобів реалізації P12. Перш за все, як і у спілкуванні в межах родинного кола в ядерній зоні використовується особовий (інклюзивний) займенник *we*, щоб продемонструвати, що мовець і слухач мають спільну справу, яка стосується їх обох. Така мовленнєва тактика використовується для підкреслення спільності дій адресата та адресанта.

(121) *"We shall see," said he, "whether this demon in the garb of a monk, will haunt me again at the accustomed place; if he does, he shall not escape my grasp; and if he does not, I will watch as vigilantly for his return, as he seems*

to have done for mine.” (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 13)

Маркером P12 в мовленні досліджуваної дискурсивної особистості служить інклюзивне значення займенника першої особи множини в називному або об'єктному відмінку — *we* або *us*, а також присвійний займенник *our*. Наступний приклад демонструє обидва випадки: Вінченцо Вівальді пояснює другові Бонармо, що їх спільні плани можуть бути порушені, якщо їх раптом хтось помітить.

(122) Vivaldi objected that in the road they might themselves be observed, “and if we are seen by my unknown tormentor, our design is defeated, for he comes upon us suddenly, or not at all, lest we should be prepared to detain him.” (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 13)

Наступний приклад демонструє використання чоловіком абсолютної форми присвійного займенника *ours* (без іменника), за допомогою якого залучаються в спільну діяльність і мовець, і слухач. У розмові з другом Бонармо Вівальді використовує зазначений займенник, щоб протиставити себе і свого слухача та їхніх ворогів.

(123) “They also may be within ours,” observed Vivaldi. (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 11)

У прикладі (124) Вівальді пояснює Бонармо, що він все одно піде на віллу, навіть якщо йому загрожує небезпека, та закликає свого друга завершити спільну справу, використовуючи увічливо пом'якшену форму спонукання *let us*, щоб не справити враження настирливої людини.

(124) “I understand you,” replied Vivaldi; “let us finish this business, and you shall receive reparation, since you believe yourself injured: I am as anxious to repair an offence, as jealous of receiving one.” (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 12)

Зворотний займенник *ourselves* як один із засобів експлікації стратегії P12 зафіксовано у багатьох стійких виразах, а також після сполучників *as, like, but (for), except (for)* тощо замість особових займенників. У спілкуванні зі своїм другом Бонармо (приклад 125) Вінченцо ді Вівальді використовує саме зворотний займенник, таким чином увічливо нагадуючи, що адресанта та адресата поєднує спільна справа.

(125) *"Who but ourselves would chuse so dismal a retreat?" whispered Vivaldi, "unless indeed, it were banditti; the savageness of the spot would, in truth, suit their humour, and it suits well also with my own."* (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 13)

У спілкуванні у межах периферійної зони із сусідами кількість варіантів реалізації стратегії зближення P12 обмежується, за нашими даними, займенником першої особи множини в називному або об'єктному відмінку – *we* або *us*, а також присвійним займенником *our* у їхньому інклюзивному значенні. У прикладі (126) два сусіди обговорюють майбутній шлюб світської знайомої міс Тейлор, причому адресант пропонує об'єднати зусилля, аби не допустити нестачу уваги до доньки адресата, містера Вудхауса, Емми – коханої Джорджа Найтлі.

(126) *"It is impossible that Emma should not miss such a companion," said Mr. Knightley. "We should not like her so well as we do, sir, if we could suppose it; but she knows how much the marriage is to Miss Taylor's advantage..."* (Austen J., *Emma*, p. 9)

Спілкування нижчого і вищого за статусом. Екзостереотип мовленнєвої поведінки увічливого британця передбачає уживання особових займенників *we, us*, присвійного займенника *our* (з іменником або іменниками), та спонукального речення *let us*.

Приклад (127) демонструє функціонування стратегії P12 у офіційній комунікації між Вінченцо Вівальді та інквізитором, який обіймає вищий шабель у суспільстві. Адресант дає пояснення, чому він постав перед судом, але

вважаючи себе невинним, вдається до уживання P12, щоб не протиставляти себе суддям, а навпаки, через використання присвійного займенника продемонструвати, що він та його адресат знаходяться на одному боці.

(127) *"I have offended a minister of the church," replied Vivaldi, "but never could intentionally insult our holy religion. You are not acquainted, fathers, with the injuries that provoked —"* (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 190)

В офіційній розмові зі слідчим (детективом) адвокат Дарсі утілює стратегію зближення P12, використовуючи спонукальне речення *let us* і демонструючи зацікавленість обох сторін у встановленні правди.

(128) *"Print me, DNA me, let's get this out of the way."* (Fielding H., *Bridget Jones's Diary*, p. 129)

Таким чином, встановлений вектор історичного і гендерно-специфічного варіювання вживання стратегії P12 розкриває тісний зв'язок комунікативної категорії ввічливості з розвитком культури і соціуму певної епохи.

3.3.3. Варіювання стратегії «Звертай увагу на слухача (на його інтереси, бажання, потреби та речі)». Стратегія P1, трактована як «Звертай увагу на слухача, на його інтереси, бажання, потреби та чесноти» (Brown, & Gilman, 1989, p. 167), допускає широке розуміння цих потреб і чеснот, і, відповідно, певну довільність у виборі мовних виразів цієї стратегії (Корутко, 1993, p. 67). У нашому матеріалі ситуативна конфігурація гендерних ролей мовця і слухача виявила, з одного боку, вживання цих стратегій у спілкуванні чоловіка з жінками, причому кількісно вони переважають у вікторіанську добу, а в інші періоди навіть не входять до часто вживаних стратегій увічливості. З іншого боку, ці стратегії зафіксовано у спілкуванні чоловіків між собою в усі аналізовані періоди, хоча ні в одному їх частотність не виявила математично суттєвих коливань.

Спілкування вищого і нижчого за статусом. У ситуаціях, де параметр відносної влади *Power* має високі значення (мовець вищий за соціальним статусом та/або ситуативною роллю), домінують тактики визнання чеснот адресата, поваги до його інтересів, довіри до нього: наприклад, у спілкуванні Вівальді зі своїм улюбленим слугою Паоло хазяїн використовує як тактику зближення похвалу, визнаючи його заслуги і здібності:

(129) *“Thou art an excellent comforter,” said Vivaldi, groaning. (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 148)*

У розмові з простим монахом Вінченцо ді Вівальді застосовує тактику зближення, демонструючи розуміння адресата (*I understand you*) та привертає увагу слухача до спільних інтересів (*assist, rely upon my word*):

(130) *“I understand you, father,” said Vivaldi — “you require proof; but how can proof be adduced here? You must rely upon th honour of my word. And, if you are inclined to assist us, it must be immediately! – while you hesitate, we are lost. Even now I think I hear the footsteps of Jeronimo.” (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 87)*

У прикладі (131) Вінченцо ді Вівальді звертається до слуги Паоло та використовує тактику демонстрації уважного ставлення до інформації адресата (маркер *“I perceive”*). Цей маркер показує, що адресант поважає інтелектуальні здібності свого співрозмовника, хоча обидва знаходяться зовсім на різних щаблях соціальної ієрархії:

(131) *“No, Paulo,” replied Vivaldi, after looking attentively. “I perceive what you mean; but those are not the points of steeples, they are only the tops of some tall cypresses.” (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 99)*

Приклад (132) ілюструє застосування стратегії зближення P1 (*...will allow you to be always near me*) у вигляді тактики довіри адресату (*a proof of my entire confidence*). У розмові зі своїм слугою Вінченцо наголошує, що ставиться

поважливо (*you shall be placed at the head of my household*) та з розумінням до слухача, цінує його доброчесність.

(132) *"You shall henceforth," added Vivaldi, "be placed at the head of my household; the management of my servants, and the whole conduct of my domestic concerns shall be committed to you, as a proof of my entire confidence in your integrity and attachment; and because this is a situation which will allow you to be always near me."* (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 248)

Симетричні ситуації спілкування. У таких ситуаціях спілкування чоловіків важливе місце посідає тактика компліменту. За умови функціонування компліментів – етикетних кліше в ситуаціях з низькою відносною дистанцією В та владою *Power*, вони радше сприймаються як глузування. Для досягнення ефекту ввічливості вживаються авторські неонтологічні компліменти (Карнюшина, 2017, с. 204-205). У наступному прикладі містер Дарсі застосовує тактику зближення – непрямий комплімент смаку адресата, містера Бінглі, щодо його вибору партнерки по танцю або навіть майбутньої дружини:

(133) *"You are dancing with the only handsome girl in the room," said Mr. Darcy, looking at the eldest Miss Bennet.* (Austen J., *Pride and Prejudice*, p. 8)

У спілкуванні зі своїм знайомим Джайлзом, якому зненацька стало зле, Марк використовує тактику демонстрації інтересу до потреб слухача і заспокоює його (*You're in good hands here; The doctor'll be round; nothing to worry about*), що засвідчує ввічливе ставлення мовця:

(134) *Then he looked serious again. "You're going to be all right, Giles. You're in good hands here. The doctor'll be round in fifteen minutes but he said nothing to worry about."* (Fielding H., *Bridget Jones's Diary*, p. 92)

Спілкування нижчого і вищого за статусом. У ситуаціях, коли виникає необхідність підтримати соціальне обличчя вищого за статусом комуніканта,

найбільш вживаними є тактики прямого/опосередкованого компліменту. Наприклад, у спілкуванні із своїм сусідом паном Вудхаусом, Джордж Найтлі використовує тактику зближення: робить опосередкований комплімент адресатові через вихваляння його домівки (*your great fire*):

(135) *"Not at all, sir. It is a beautiful moonlight night; and so mild that I must draw back from your great fire."* (Austen J., *Emma*, p. 94)

У наступному прикладі Джордж Найтлі спілкується з паном Вудхаусом і застосовує тактику компліменту: розпоширеного прямого (комплімент співрозмовнику разом із його домашніми (*You and Miss Fairfax gave us some very good music*) та опосередкованого (комплімент гарній вечірці, чеснотам домівки та жінкам з оточення слухача (*luxurious state; two such young women*)):

(136) *"A very pleasant evening," he began, as soon as Mr. Wood-house had been talked into what was necessary, told that he understood, and the papers swept away; — "particularly pleasant. You and Miss Fairfax gave us some very good music. I do not know a more luxurious state, sir, than sitting at one's ease to be entertained a whole evening by two such young women; sometimes with music and sometimes with conversation."* (Austen J., *Emma*, p. 151)

Джордж Найтлі також використовує стратегію зближення з паном Вудхаусом – тактику погодження (*True*) з його думками та оцінками щодо його доньки та міс Джейн Фейрфакс:

(137) *"I like old friends; and Miss Jane Fairfax is a very pretty sort of young lady, a very pretty and a very well-behaved young lady indeed. She must have found the evening agreeable, Mr. Knightley, because she had Emma." "True, sir; and Emma, because she had Miss Fairfax."* (Austen J., *Emma*, p. 152)

Отже, залежно від ситуативної конфігурації ролей мовця і слухача реалізація стратегії P1 у мовленні досліджуваної дискурсивної особистості може бути представлена прямим компліментом адресату з нижчим соціальним статусом та висловленням свого розуміння до адресата. Якщо співбесідником британця є рівний або вищий за статусом слухач, комплімент стає переважно

непрямим, оскільки адресант слідує цінностям та нормам британської лінгвокультурної спільноти, згідно з якими пильна увага до чеснот у вигляді компліменту може мати протилежний ефект і поставити слухача у незручне становище.

3.3.4. Варіювання стратегії «Перебільшуй (інтерес, схвалення, співчуття до слухача)». Стратегія зближення P2 трактується як “Exaggerate (interest, approval, sympathy with H)” – «Перебільшуй (інтерес, схвалення, симпатію до слухача)» і є типовим втілення несерйозного і надмірно емоційного мовлення (R. Lakoff, 1975): у ситуаціях спілкування стратегія зближення P2 реалізується за допомогою інтенсифікаторів – прислівників міри та ступеню *how, quite, so, very, too*; емоційно забарвлених прикметників і прислівників (типу *wonderful (ly), awful (ly), extremely*); прикметників вищого і найвищого ступенів порівняння. Стратегія зближення P2 також може бути представлена компліментами або окличними реченнями типу *what a ...! such a ...!* (Brown, & Levinson, 1987, pp. 104-106).

Спілкування вищого і нижчого за статусом. У ситуаціях спілкування вищого за соціальним статусом та/або ситуативною роллю домінують тактики перебільшення інтересу до слухача, виявлення схвалення, симпатії до нього. Наприклад, Вінченцо ді Вівальді у спілкуванні з незнайомцем застосовує тактику зближення, демонструючи перебільшення інтересу до адресата (*you have done wonders in overtaking them*):

(138) “If you are so very weary, my friend,” said Vivaldi, “how is it possible you can keep pace with our horses?” though I acknowledge you have done wonders in overtaking them.” (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 91)

У розмові зі своїм слугою Вівальді використовує тактику зближення P2 (*as a proof of my entire confidence*), демонструючи перебільшення своєї довіри до слухача.

(139) *"You shall henceforth," added Vivaldi, "be placed at the head of my household; the management of my servants, and the whole conduct of my domestic concerns shall be committed to you, as a proof of my entire confidence in your integrity and attachment; and because this is a situation which will allow you to be always near me."* (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 248)

Симетричні ситуації спілкування. У таких ситуаціях спілкування чоловіків важливе місце посідає тактика зближення Р2. Наприклад, містер Джордж Найтлі спілкується з містером Френком Черчіллем та демонструє перебільшення інтересу до слухача за допомогою емоційно забарвленого прислівника *perfectly*, прикметника *truer*, і таким чином намагається бути ввічливим із суперником, через якого ревнує Емму.

(140) *"I perfectly agree with you, sir," – was then his remark. "You did behave very shamefully. You never wrote a truer line."* (Austen J., *Emma*, p. 400)

У наступному прикладі містер Дарсі застосовує тактику зближення до свого друга містера Бінглі. Адресант використовує прислівник міри та ступеню *too much*, щоб продемонструвати перебільшення інтересу та схвалення думки адресата, висловленої при обговоренні представниць протилежної статі.

(141) ... *"Your list of the common extent of accomplishments," said Darcy, "has too much truth. The word is applied to many a woman who deserves it no otherwise than by netting a purse or covering a screen."* (Austen J., *Pride and Prejudice*, p. 24)

Спілкування нижчого і вищого за статусом. У ситуаціях «ликопідвищення» найбільш вживаними тактиками реалізації стратегії Р2 є перебільшення інтересу до слухача. Наприклад, у розмові із сусідом містером Вудхаусом Джордж Найтлі використовує тактику зближення: прояв інтересу до доньки адресата та перебільшення її чеснот.

(142) *"It is impossible that Emma should not miss such a companion," said Mr. Knightley. "We should not like her so well as we do, sir, if we could suppose it;*

but she knows how much the marriage is to Miss Taylor's advantage; she knows how very acceptable it must be, at Miss Taylor's time of life, to be settled in a home of her own, and how important to her to be secure of a comfortable provision, and therefore cannot allow herself to feel so much pain as pleasure. Every friend of Miss Taylor must be glad to have her so happily married." (Austen J., *Emma*, p. 9)

У розмові з містером Вудхаусом Джордж також використовує тактику зближення, експліковану емоційно забарвленим прислівником *entirely*, що створює ефект перебільшеного схвалення.

(143) *"With a great deal of pleasure, sir, at any time," said Mr. Knightley, laughing, "and I agree with you entirely, that it will be a much better thing".* (Austen J., *Emma*, p. 11)

У розмові з офіцером Вівальді використовує тактику зближення у вигляді перебільшення симпатії та схвалення до свого слухача – *I shall value it a thousand times more highly*. Адресант перебільшує вдячність слухачеві за турботу про свого слугу.

(144) *"I recommend my faithful servant to your compassion; he is innocent. It will some time, perhaps, be in my power to recompence you for any indulgence you may allow him, and I shall value it a thousand times more highly, than any you could shew to myself!"* (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 122)

На суді Вівальді виявляє ввічливість до інквізитора і застосовує стратегію зближення P2 у вигляді словосполучення із прислівником міри та ступеню *so extraordinary*. Адресант перебільшує інтерес до адресата, заявляючи, що він хоче виголосити щось важливе.

(145) *Vivaldi, after a momentary hesitation, said, "What I am about to declare, holy fathers, is so extraordinary —"* (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 199)

Таким чином, стереотипна дискурсивна особистість – чоловіка у спілкуванні із тими, хто знаходиться на нижчих шаблях ієрархії британської лінгвокультурної спільноти, віддає перевагу висловленню перебільшеного схвалення за допомогою словосполучень, що містять емоційно забарвлені маркери стратегії увічливості P2. Натомість з представниками свого соціального класу чоловік встановлює ввічливі дружні відносини переважно за допомогою лексичних засобів – прислівників міри та ступеню, а до осіб, що мають вищий за нього соціальний статус та відносну владу, мовець застосовує тактики перебільшеного схвалення і компліменту.

3.3.5. Варіювання стратегії «Пропонуй, обіцяй». Стратегія зближення P10 «Пропонуй, обіцяй (Offer, promise)» (Браун, Левінсон, с. 125) передбачає, що навіть якщо обіцянки є нездійсненими, вони демонструють добрі наміри мовця, його прагнення задовольнити бажання слухача, підтримати його позитивний соціальний імідж і знизити потенційну загрозу актів ушкодження обличчя. «Мовець і слухач – співрозмовники, які розуміють один одного та діляться своїми цілями, в свою чергу мовець має бажання допомогти слухачеві досягти цих цілей» (Корутко, 1993, р. 73).

Маркерами **стратегії P10** в мовленні виступають дієслова *shall* і *will* (як в ролі допоміжних the Future Simple Tense, так і в ролі модальних). На думку Р. Квірка, С. Грінбаума та ін., в обох випадках *shall* / *will* висловлюють готовність вчинити дію, виражену смисловим дієсловом. Однак, якщо *shall* / *will* є допоміжними (вживаються з підметами першої особи однини чи множини та другої і третьої особи однини чи множини відповідно), обіцянка набуває відтінку прогнозування; якщо дієслова *shall* / *will* є модальними (в цьому випадку їх вживання в залежності від особи підмета є прямо протилежним the Future Simple Tense), така обіцянка набуває відтінку вольового акту (Quirk, et al, 1982, р. 228-231). Ще однією особливістю функціонування модального / допоміжного дієслова в реалізації P10 є скорочена форма *'ll*. Слідом за

Р. Квірком вважаємо, що «з семантичної, а також історичної точки зору форма *’ll* повинна вважатися скороченою формою дієслова *will*, а не дієслова *shall*» (Quirk, et al, 1982, p. 228).

Спілкування вищого і нижчого за статусом. У ситуаціях спілкування чоловіка з нижчою за статусом жінкою, служницею Беатріс, Вінченцо ді Вівальді (адресант) заспокоює її, обіцяючи, що Еллена ще знайде друга, гарну людину, яка буде вірною та люблячою по відношенню до неї.

(146) *“But she shall find one as firm and affectionate as the last!” exclaimed Vivaldi fervently. (Radcliffe A., The Italian, or the Confessional of the Black Penitents, p. 29)*

У прикладі (147) Джордж Найтлі спілкується з місіс Вестон, яка була гувернанткою у будинку пана Вудхауса, і, відповідно, має підлеглий соціальний статус. Адресант використовує стратегію P10, маркером якої є *will* (*I will not raise any outcry. I will keep my ill-humour to myself*), та висловлює готовність вчинити дію, виражену смисловим дієсловом. Джордж Найтлі обіцяє місіс Вестон, що він не буде нікого турбувати, буде стримувати свій поганий настрій, тому що йому не байдужа Емма і він дуже шанобливо до неї ставиться.

(147) *“Be satisfied,” said he, “I will not raise any outcry. I will keep my ill-humour to myself.” I have a very sincere interest in Emma. Isabella does not seem more my sister; has never excited a greater interest; perhaps hardly so great.” (Austen J., Emma, p. 35)*

Така ж тактика обіцянки, виражена через використання умовного речення (*You certainly will meet them if I can prevail*), застосовується Джорджем Найтлі у спілкуванні з місіс Елтон. Адресант обіцяє, що родина Вудхаусів буде на вечірці, за умови, якщо йому вдасться їх переконати.

(148) *“You certainly will meet them if I can prevail; and I shall call on Miss Bates in my way home.” (Austen J., Emma, p. 319)*

У розмові з Мері Король Генріх VIII удається до обіцянки, причому маркерами стратегії увічливості P10 виступають одразу і модальне, і допоміжне

дієслово. Король говорить увічливо, незважаючи на підлеглий статус співрозмовниці, вочевидь він застосовує стратегію P10, оскільки прагне до зближення з Мері.

(149) *"I will ask the queen to release you for the morning. I shall tell her that you need the fresh air."* (Gregory Ph., *The Other Boleyn Girl*, p. 9)

Симетричні ситуації спілкування. Стратегія P10 також має місце у ситуаціях спілкування чоловіка з рівною за статусом жінкою. У розмові з Емілією Валанкур висловлює готовність більше не торкатися неприємної для адресата теми, тим самим чоловік демонструє увічливість та уважність до співрозмовниці. Маркер стратегії P10 – допоміжне модальне дієслово *will*, що супроводжується ввічливими фразами-кліше *I may perhaps be permitted..., if I might be allowed to hope*.

(150) *"I will not presume," he added, "to intrude this subject longer upon your attention at this time; but I may perhaps be permitted to mention, that these parting moments would lose much of their bitterness, if I might be allowed to hope the declaration I have made would not exclude me from your presence in future."* (Radcliffe A., *The Mysteries of Udolpho*, p. 77)

Для комунікації XIX століття маркер *will* (маркер готовності вчинити дію, виражену смисловим дієсловом) також є типовим. У спілкуванні з Еммою Джордж Найтлі обіцяє, що вона завжди буде для нього найдорожчою людиною, незважаючи на можливі зовнішні обставини.

(151) *"My dearest Emma," said he, "for dearest you will always be, whatever the event of this hour's conversation, my dearest, most beloved Emma – tell me at once."* (Austen J., *Emma*, p. 385).

Як тактика стратегії P10 обіцянка може бути номінована експліцитно дієсловом *to promise* – маркером мовленнєвого акту промісиву:

(152) *"I mean that this affair from beginning to end appears to me like a case of arrant flirtation <...>. But I promise you, on the faith of a gentleman, that*

no word or syllable that could tend to your prejudice shall ever escape my lips, provided you will –” (Brontë A., Agnes Grey, p. 125).

У розмові, яка відбувається у XXI ст., адресант також дає обіцянку жінці за допомогою вказаного маркеру стратегії P10. Адресант обіцяє, що кохана обов’язково сподобається його друзям:

(153) "Oh nothing. Don't worry about it. We'll just sit at a table and eat a meal with some people from work. They're just my friends. They'll love you." (Fielding H., Bridget Jones's Diary: The Edge of Reason, p. 12)

Характерною рисою спілкування британського чоловіка з представниками того самого соціального класу, до якого належить і він сам, є пропонування своєї допомоги, послуг тощо. Маркерами стратегії P10 тут виступають виключно модальні дієслова *shall* та *can*. Наприклад:

(154) "Shall I pick you up and we'll go for lunch and talk?" (Fielding H., Bridget Jones's Diary: The Edge of Reason, p. 25).

(155) "Big, eh? I see. Well, never mind that for now. Can I read something to you?" he said, taking a card out of his pocket. (Fielding H., Bridget Jones's Diary: The Edge of Reason, p. 148).

Спілкування нижчого і вищого за статусом. У ситуаціях спілкування чоловіка із вищим за статусом співрозмовником використовується переважно модальне дієслово *will* як маркер стратегії P10. У спілкуванні з бароном простий солдат використовує тактику обіцянки виконати певну дію, виражену смисловим дієсловом, – *I will open my heart to you*. Едмунд як особа, що стоїть на нижчій сходинці соціальної ієрархії, ніж його співбесідник, розмовляє ввічливо і намагається пояснити, що він з честю служив у військах і хотів би обрати для себе військову ниву.

(156) "My lord," said Edmund, "I will open my heart to you. I have served with credit in the army, and I should prefer a soldier's life." (Reeve C., The Old English Baron, p. 35)

У функціонуванні стратегії P10 найбільш розгалужену номенклатуру засобів фіксуємо у симетричних ситуаціях комунікації. Натомість у випадку, коли чоловік має вищий статус за співрозмовників, він удається лише до допоміжних / модальних дієслів *shall* та *will*; чоловік має підлеглий статус, P10 виражається лише за допомогою модального дієслова *will*.

3.4. Історичні варіанти маскулінного екзостереотипу ввічливої дискурсивної особистості XVIII – XXI століть

Екзостереотип – це набір асоціативних характеристик, у т.ч. мовленнєвих, що їх висловлюють/описують представники однієї частини лінгвокультурної спільноти (британські авторки XVIII – XXI століть) стосовно іншої частини лінгвокультури (тобто їх сучасників-чоловіків). Важливу роль гендерного екзостереотипу важко переоцінити: з одного боку, він відповідає певній частині картини світу групи, що його утворює – жінок. З іншого, знання про екзостереотип впливає на формування певної комунікативної поведінки чоловіків, бо чоловіки змушені приймати його до уваги.

За нашими даними, письменниці описують такі характеристики британського ввічливого чоловіка, як гарні манери, стриманість, ввічливість і увага до потреб інших, що відповідають визнаним етичним нормам лінгвокультурної спільноти XVIII – XXI століть. Загалом, серед основних цінностей англійської культури, що впливають на комунікативну категорію ввічливості, дослідники найчастіше виділяють, толерантність, індивідуалізм, раціоналізм, незалежність, прагматизм, конкурентність, рівність, традиціоналізм (Крысько, 2002; Ларина, 2009; Ощепкова, 2006; Павловская, 2004; Тер-Минасова, 2000; Jandt, 2004; Kumar, 2015; Wierzbicka, 2006). До суто етнокультурних характеристик увічливості відносять стриманість у висловленнях, помітну скупість експресивних виразів, порівняно з тими, що вимагає ситуація (Fox, 2004).

У жіночих британських романах XVIII – XXI століть комунікативна поведінка ввічливого чоловіка представлена стратегіями дистанціювання і зближення, які зазнають історичних коливань в ситуаціях спілкування з жінками і з чоловіками. Сталою стратегією ввічливості мовця – чоловіка, історичним інваріантом протягом трьох аналізованих періодів у ситуаціях спілкування з чоловіками і жінками виявилась стратегія дистанціювання N2 «Запитуй, ухиляйся (Question, hedge)».

Наведені дані дозволяють узагальнити, як британські романістки бачать ввічливу екзостереотип чоловіка. Для цього із загалу часто вживаних стратегій увічливості кожного історичного періоду відповідно до гендерної ролі адресата обираємо такі, чия чисельність \geq величини значущої частки коливань для цього періоду (кількісні дані див. Додаток Б). Нижче для кожного століття стратегії описано у спадному порядку їх частотності.

У спілкуванні з жінкою:

- у XVIII столітті ввічливий чоловік переважно прагне зближення і найбільш часто користується шанобливими і пестливими апелятивами (P4 – 22,97%), у своєму прагненні дистанціюватися (N2 – 17,57%) чоловік бажає зберегти особисті межі адресата, а із бажання догодити для досягнення солідарності дає жінці обіцянки або виявляє люб'язність та галантність, пропонуючи свої послуги (P10 – 9,46%);

- у XIX столітті чоловіка зображено як такого, що прагне віддалення (N2 – 27,32%) та має закритий характер, воліє не втручатися та не допускає порушення своїх особистих меж іншими комунікантами, веде себе стримано;

- у XX-XXI століттях гендерний екзостереотип увічливого чоловіка у спілкуванні з жінкою представлено як такого, що демонструє свою чемність та намагається бути привітним, шанобливо звертаючись до адресата (P4 – 15,34%), підтримує дистанцію (N2 – 13,74%).

Наші дані щодо напрямків історичних змін графічно подані на рис. 3.2.

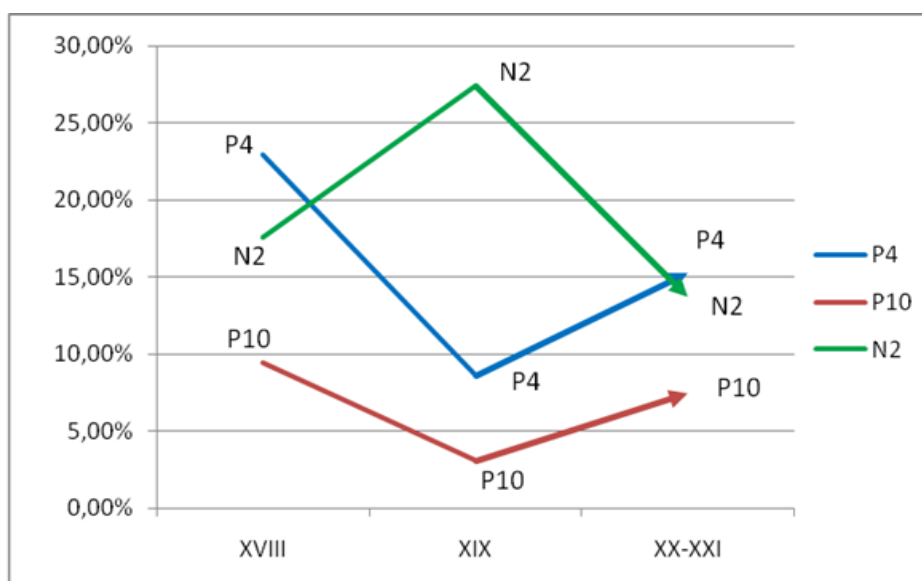

Рис. 3.2. Вектори діахронічного варіювання часто вживаних англомовних стратегій увічливості чоловіків у спілкуванні з жінками у XVIII – XXI ст.

У спілкуванні з чоловіком увічливий чоловік:

- у XVIII столітті переважно прагне комунікативного зближення, при цьому він рівною мірою залучає адресата до спільних дій, демонструючи спільні інтереси (P12 – 17,92) та реалізує хеджування (N2 – 17,63), вживає гонорифічні звертання (N5 – 15,32), які експлікують шанобливе ставлення до співрозмовника і водночас самоприниження як демонстрацію поваги; звертається до адресата на ім'я (P4 – 12,72);

- у XIX столітті мовець – чоловік досягає ввічливості переважно через дистанціювання: вживає гонорифічні ввічливі форми звертання (N5 – 20,97%), вдається до хеджування (N2 – 12,9%), використовує номінативні форми (N9 – 12,9%) для акцентування серйозності розмови навіть із знайомими чи друзями (чоловіками); він також підкреслює чесноти слухача, поважає його думку (P1 – 9,68%) або робить компліменти і перебільшує свій інтерес (P2 – 9,68%);

- у XX – XXI ст. з метою не завдати шкоди соціальному обличчю слухача ввічливий чоловік звертається до нього на ім'я (P4 – 23,53%), демонструючи люб'язність, гарні манери та розуміння соціального статусу адресата, залучає

співрозмовника до співпраці, вказуючи на спільні проблеми й заняття (P12 – 21,57%), і водночас надає адресату свободу дій (N2 – 13,73%). Наші дані унаочнено на рис. 3.3.

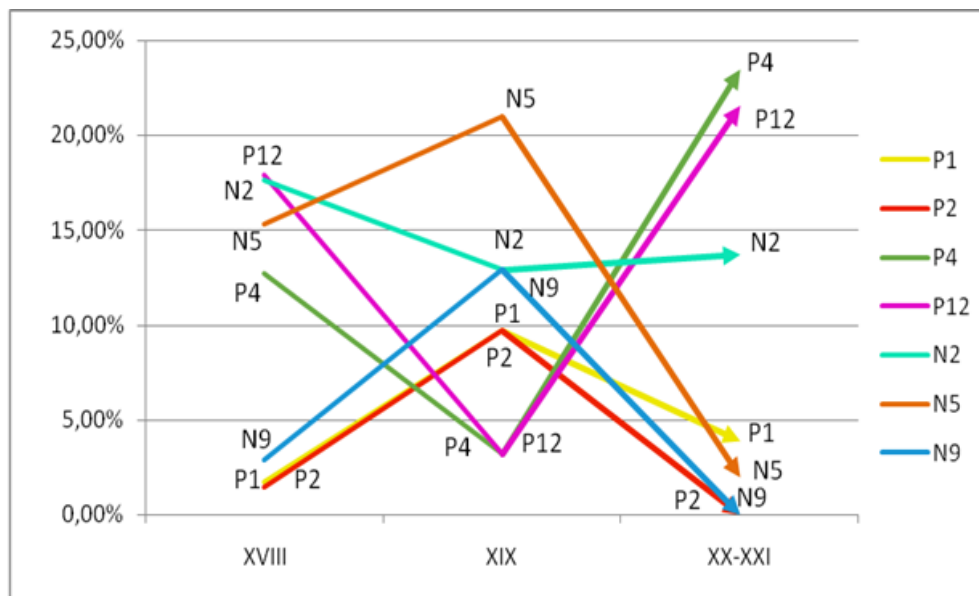

Рис. 3.3. Вектори діахронічного варіювання часто вживаних англійських стратегій увічливості чоловіків у спілкуванні з чоловіками у XVIII – XXI ст.

3.4.1. Екзостереотип увічливого чоловіка у дискурсі XVIII століття.

Уявлення про стереотипну ввічливу поведінку закорінені в етичних нормах етнокультури. Епоха Просвітництва принесла із собою такі зміни у суспільстві і у мові, які сформували типові якості британців Нового часу (Данилова Е. Н., & Ядов В. А., 2004, Ядов В. А., 1970). Дослідники описують британське суспільство XVIII століття як увічливе та шанобливе, в якому ставлення чоловіків до жінок пом'якшало, чоловіки стали більш уважними до жіночих почуттів, вони стали більш комунікабельними, що є найважливішою частиною процесу появи більш куртуазних та благородних соціальних норм (Black, 2001, р. 88). Прагнення до ввічливості було наріжним каменем дискурсів різних

типів, бо ввічливість була частиною самого іміджу XVIII століття у Великій Британії (Black, 2001, p. 89).

У цей період увічливий чоловік володіє набором стратегій увічливості, найбільш часто вживані серед яких P12, P4, P13, N2, N5 (17,92%, 12,72%, 8,67%, 17,63%, 15,32% відповідно). Наші дані про засоби реалізації сталої стратегії дистанціювання N2 (17,63%) представлені у Таблиці Б.1 (Додаток Б). У ситуаціях спілкування досліджуваної дискурсивної особистості з представниками однієї з них статі у XVIII столітті найбільш часто вживаним маркером є контекстуальний сполучник-хедж *then* (an emphatic polite finalizer) (Brown, & Levinson, 1987, p. 148).

Наприклад, у (приклад 157) спілкуванні Вінченцо ді Вівальді зі слугою Паоло фіксуємо вживання емфатичного маркеру ввічливості *then* у кінці речення, який свідчить, що адресант може надати дозвіл адресату чинити тим чи іншим чином після завершення спілкування. Адресант відправився на руїни фортеці Палуцці зі своїм слугою, щоб знайти таємного радника, який міг з'явитися там зненацька. Вінченцо ді Вівальді не змушував свого слугу, хоча міг дозволити собі це як хазяїн, але дав йому право вибору.

(157) “Follow me, then,” said Vivaldi, mounting the steps. (Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 45)

Домінуючою сталою стратегією у спілкуванні дискурсивної особистості – чоловіка з жінкою також є стратегія дистанціювання N2 (17,57%), див. Табл. Б.3 (Додаток Б). У XVIII столітті її представлено контекстуальним сполучником-хеджем *then* (Brown, & Levinson, 1987, p. 148; Schiffrin, 1987, pp. 228-229). У прикладі (158) йдеться про досить особисту справу – смерть батька співбесідниці, тому, відповідно настановам британської лінгвокультурної спільноти на стриманість у спілкуванні навіть між близькими людьми, виникає необхідність дистанціювання адресанта від предмета обговорення, що й реалізується за допомогою N2. Крім того, дискурсивна

особистість будує свою репліку у формі питального речення, що ще більше підсилює ефект невпевненості, створюваний за допомогою стратегії N2.

(158) *“And was I, then, thought worthy of his esteem?” said Valancourt, in a voice trembling with anxiety; then checking himself, he added, “But pardon the question; I scarcely know what I say. If I might dare to hope, that you think me not unworthy such honour, and might be permitted sometimes to enquire after your health, I should now leave you with comparative tranquillity.”*
(Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 96)

Стратегія дистанціювання N5 – «Виявляй повагу» зафіксована як найчастіше вживана у XVIII столітті (15,32%) та у XIX столітті (20,97%), а у XX столітті зовсім зникає. Стратегія дистанціювання N5 зафіксована нами у моногендерному спілкуванні дискурсивної особистості – чоловіка лише у XVIII (15,32%) та XIX (20,97%) століттях (див. Табл. Б.1 (Додаток Б)). Її основним маркером є гонорифічне звертання до співбесідника *Sir* без імені та прізвища. Приклад (159) ілюструє уживання маркера стратегії N5 у чоловічому дискурсі XVIII століття: адресант, звертаючись до незнайомого йому адресата, не знає напевно, чи є співбесідник вищим чи нижчим за нього у термінах соціального статусу. Проте, апріорно ввічливим буде принизити свій статус і тим самим представити співрозмовника у кращому світлі як «сильного» учасника комунікативної пари:

(159) *“Not much, sir,” he replied; “nor do I aim at it: I am pleased with the country, and mean to saunter away a few weeks among its scenes: my dogs I take with me more for companionship than for game: this dress, too, gives me an ostensible business, and procures me that respect from the people which would, perhaps, be refused to a lonely stranger who had no visible motive for coming among them.”* (Radcliffe A., *The Mysteries of Udolpho*, p. 22)

Стратегія зближення P4 «Використовуй маркери приналежності до групи (Use in-group identity markers)» зафіксована у спілкуванні моїця-чоловіка з жінкою у XVIII (22,97%) та XX – XXI (15,34%) століттях (Табл. Б.3 (Додаток Б)).

У прикладі (160) Едмунд використовує стратегію зближення P4, звертаючись на ім'я *Emily* до своєї коханої. Доречність уживання цієї форми звертання із точки зору етичних норм епохи пояснюється тим, що співбесідники довгий час не бачилися, адресанту хотілося якнайшвидше дізнатися про неї все та підтримати кохану:

(160) *“Emily, O my Emily!” cried he in a tone faltering with impatience, while she turned, and, as he advanced, was alarmed at the expression of his countenance and the eager desperation of his air. (Reeve C., The Old English Baron, p. 105)*

У діалогах мовця – чоловіка з представницями протилежної статі, які зафіксовано у нашій вибірці із жіночих британських романів XVIII – XXI століть, стратегія зближення P10 зафіксована лише у XVIII столітті. Застосовуючи цю стратегію зближення, чоловік показує впевненість у своїх словах, рішучість, одночасно проявляючи увагу до слабкої статі, захисником якої він і є згідно моральних норм, принципів та цінностей епохи.

Стратегія зближення P10 «Пропонуй, обіцяй (Offer, promise)» зафіксована у спілкуванні чоловіка з жінкою лише у XVIII (9,46%) столітті (Табл. Б.3 (Додаток Б). У спілкуванні з коханою Сент-Обер Валанкур використовує маркер стратегії P10 – модальне дієслово *will*. Адресант відчуває провину перед з адресатом за свою відсутність у скрутний період життя та дає обіцянку, що він доведе їй, що він гідний її почуттів. Повторення конструкції з модальним дієсловом *will* надає репліці більшої емоційності.

(161) *Tears again interrupted his voice, and Emily wept with him. “I will show myself more worthy of your love,” said Valancourt, at length. “I will not prolong these moments. My Emily! my own Emily! never forget me! God knows when we shall meet again! I resign you to His care. – O God! O God! Protect and bless her!” (Radcliffe A., The Mysteries of Udolpho, p. 114)*

Стратегія зближення P4 «Використовуй маркери приналежності до групи (Use in-group identity markers)» у спілкуванні дискурсивної особистості –

чоловіка з чоловіком зафіксована у нашому дослідженні у XVIII (12,72%) та XX – XXI (23,53%) століттях (див. Табл. Б.1 (Додаток Б)).

У спілкуванні із слугою Вінченцо ді Вівальді використовує стратегію зближення P4 – звертання на ім'я *Paulo*, аби пом'якшити свій наказ та знайти рішення у ситуації, що склалася.

(162) *“I will go on,” said he, “and terminate, at any hazard, this state of intolerable anxiety. Paulo, pause a moment, and consider well whether you can depend on your courage, for it may be severely tried. If you can, descend with me in silence, and I warn you to be wary; if you cannot, I will go alone.”*
(Radcliffe A., *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*, p. 45)

Стратегія зближення P12 «Залучай в діяльність і мовця, і слухача (Include both S and H in the activity)» у спілкуванні чоловіка з чоловіками зафіксована у нашому дослідженні у XVIII (17,92%) та XX – XXI (21,57%) століттях, що відображено у Табл. Б.1 (Додаток Б).

У прикладі (163) представлено обидва варіанти вербалізації стратегії зближення P12 – особові займенники *us*, *we*. Валанкур та Сент-Обер подорожують нарізно, за певних обставин вони зустрілися і шукають, де б зупинитися на ніч; адресант поводить себе ввічливо, за допомогою стратегії зближення P12 він демонструє адресату, що це їх спільна справа, отже пропонує варіанти вирішення ситуації.

(163) *“If they will not accommodate us with a night’s lodging,” said he, “they may certainly inform us how far we are from Montigny, and direct us towards it.”* (Radcliffe A., *The Mysteries of Udolpho*, p. 31)

У даній ситуації метою застосування стратегії P12 є залучити адресата до спільної справи.

3.4.2. Екзостереотип увічливого чоловіка у дискурсі XIX століття.

Вікторіанська культура є безумовно набагато складніша та набагато різноманітніша тих стереотипів, які виникли на рубежі XIX – XX століть після кризи її системи цінностей.

У XIX столітті найбільш часто вживаним маркером історично сталої стратегії дистанціювання N2 є перформатив – *I believe, I conclude, I think* (12,90%). Ці перформативні хеджі є найважливішим мовним засобом задоволення бажання адресата зберегти соціальне обличчя. Перформативи дозволяють адресанту говорити невпевнено та не брати відповідальність за сказане (Brown, Levinson, 1987, pp. 145-146). Розглянемо приклад такої стратегії дистанціювання: у неофіційній розмові між містером Вільямом та містером Дарсі, адресант застосовує маркер *I conclude*, який свідчить про бажання адресанта створити враження невпевненості, але містер Дарсі поводить себе так, щоб не завдати шкоди соціальному обличчю слухача та намагається виразити лише свою думку, яку адресат може прийняти або відхилити.

(164) "*You have a house in town, I conclude?*" (Austen J., *Pride and Prejudice*, p.16)

Історично стала стратегія дистанціювання N2 у XIX столітті найчастіше представлена маркером-перформативом – *I think, I believe, I suppose, I presume* – якщо цю стратегію ужито в спілкуванні із жінкою, і становить 27,32% (див. Табл. Б.3 (Додаток Б)). Наприклад, розмовляючи із Фані про досить особисті речі – стосунки дівчини із тіткою – Едмунд Бертрам уживає маркер стратегії дистанціювання N2, перформатив *I think*. Згадана тематика є майже табуованою для британського суспільства XIX століття, тому, бажаючи підтримати співрозмовницю, Едмунд удає невпевненість, аби бути ввічливим.

(165) "*I can say nothing for her manner to you as a child; but it was the same with us all, or nearly so. She never knew how to be pleasant to children. But you are now of an age to be treated better; I think she is behaving better*

already; and when you are her only companion, you must be important to her."
(Austen J., *Mansfield Park*, p.22-23)

У спілкуванні із знайомим Гілберт використовує маркер стратегії дистанціювання N5 *sir*. Тактика приниження своєї особи і підвищення статусу адресата необхідна, аби в увічливий спосіб представити свою незгоду, що є актом ушкодження соціального обличчя адресата і вимагає коригування мовленнєвими засобами:

*(166) The truth? What truth? Don't you mean lies, sir?' I asked. (Brontë A., *The Tenant of Wildfell Hall*, p. 28)*

Використання стратегії дистанціювання N5 чоловіком у британських жіночих романах XVIII – XIX століть розкриває такі риси цього екзостереотипу як традиційність, прояв поваги до загальноприйнятих у суспільстві норм спілкування із суворим регламентуванням життя представників середнього і вищого класів

Стратегія дистанціювання N9 «Вживай переважно номінативні форми (Nominalize)» (12,90%) зафіксована у спілкуванні дискурсивної особистості – чоловіка з чоловіком лише у XIX столітті (див. *Табл. Б.1* (Додаток Б)). Стратегія N9 реалізується шляхом заміни конкретних подій загальними явищами за допомогою дієслівних форм тривалого виду (И. Морозова, 2004, с. 81). За спостереженнями Б. Л. Ільїша, саме у XIX в. ці форми отримують більш широке застосування, яке поширюється і на ряд таких випадків, в яких раніше вживалися форми неозначеного виду (Ильиш, 1968, с. 363). Мова змінюється кожного дня, а особливо в літературних творах у діячності можна спостерігати поступовий процес зближення літературно-книжкових норм з розмовною мовою (Шевченко, 1998, с. 85). Наприклад, у спілкуванні з лікарем Картером містер Рочестер використовує стратегію віддалення N9 – форми герундію *dressing, fastening, getting*. Уживання адресантом цієї стратегії свідчить про те, що розмова набуває формального відтінку, і мовець реалізує тактику дистанціювання, оскільки адресант обговорює з адресатом інструкції щодо

лікування Річарда Мейсона. Задля пом'якшення серйозності справ, мовець зменшує втручання у власний простір співрозмовника і виявляє увічливість використанням стратегії N9.

(167) *"Now, Carter, be on the alert," he said to this last: "I give you but half-an-hour for dressing the wound, fastening the bandages, getting the patient downstairs and all."* (Brontë Ch., Jane Eyre, p. 238).

У жіночих британських романах стратегія дистанціювання N9 у спілкуванні між чоловіками зафіксована лише у XIX столітті.

Стратегія зближення P1 «Звертай увагу на слухача (на його інтереси, бажання, потреби та речі) (Notice, attend to H (his interests, wants, needs, goods))» зафіксована у нашому дослідженні у спілкуванні дискурсивної особистості – чоловіка з чоловіком лише у XIX (9,68%) столітті (Табл. Б.1 (Додаток Б)). У наведеному нижче прикладі адресант, містер Тулівер, підкреслює своє поважливе ставлення до співрозмовника за допомогою тактики демонстрації розуміння адресатові *"I believe you"*. Містер Тулівер обговорює майбутнє свого сина Тома з містером Райле та показує адресату, що його думка та поради є важливими для нього.

(168) *"I believe you," said Mr. Tulliver, winking, and turning his head on one side; "but that's where it is. I don't mean Tom to be a miller and farmer. I see no fun i' that. Why, if I made him a miller an' farmer, he'd be expectin' to take to the mill an' the land, an' a-hinting at me as it was time for me to lay by an' think o' my latter end. Nay, nay, I've seen enough o' that wi' sons. I'll never pull my coat off before I go to bed. I shall give Tom an eddication an' put him to a business, as he may make a nest for himself, an' not want to push me out o' mine. Pretty well if he gets it when I'm dead an' gone. I sha'n't be put off wi' spoon-meat afore I've lost my teeth."* (Eliot G., The Mill on the Floss, p. 15)

Використовуючи стратегію зближення P1 у спілкуванні з представниками однієї з них статі, британський чоловік як екзостереотип реалізує встановлення

контакту із співрозмовниками, підтримання спілкування із ними та демонстрування поваги до чеснот та інтересів адресата.

Стратегія зближення P2 «Перебільшуй (інтерес, схвалення, співчуття до слухача) (Exaggerate (interest, approval, sympathy with H))» зафіксована нами лише у спілкуванні дискурсивної особистості – чоловіка з представником однієї з них статі і лише у XIX столітті (9,68%), (Табл. Б.1 (Додаток Б)).

Наприклад, спілкуючись із містером Рашуортом Едмунд Бертрам використовує стратегію зближення P2 – *a very interesting event* – прислівник міри та ступеню *very* є засобом вираження цієї стратегії. Адресант демонструє перебільшення свого інтересу та своєї уваги до адресата, намагається таким чином підтримати його та порадіти разом з ним, тому що невдовзі відбудеться повернення сера Томаса, а від його повернення залежить майбутнє Рашуорта та доньки сера Томаса. За допомогою стратегії зближення P2 Едмунд Бертрам реалізує увічливе ставлення, небайдужість до слухача, чоловічу солідарність та проявляє розуміння.

(169) *"Your father's return will be a very interesting event."* (Austen J., *Mansfield Park*, p. 98)

У спілкуванні чоловіка з чоловіками стратегія зближення P2 у британських жіночих романах фіксується лише у XIX столітті, оскільки ця стратегія виявляється занадто емоційно забарвленою у британському суспільстві.

3.4.3. Екзостереотип увічливого чоловіка у дискурсі XX – початку XXI століття. Протягом усього XX століття переоцінка цих цінностей відбувалася багато разів, коли різка критика Вікторіанства і ціннісних засад замінювалися закликами до повернення цих цінностей (Кочетова, 1999). Нарешті, у наш час під впливом загальної культурної тенденції до демократизації комунікативної поведінки норми ввічливості спрощуються.

Імплементація домінуючої стратегії віддалення N2 (13,73%) у спілкуванні дискурсивної особистості – чоловіка з чоловіком у XX – XXI століттях, як і в XIX столітті, відбувається за допомогою маркера-перформатива – *I guess* та *I think*. У наступному прикладі спілкування Джейка Донахью з Дейвом фіксуємо два маркери стратегії дистанціювання N2 – *I suppose* та *it seems*. Адресант повідомляє, що буде краще поінформувати Старфілда, де саме знаходиться Марс і з якою метою він був викрадений, але маскує свою наполегливість маркером невпевненості, і таким чином залишається ввічливим по відношенню до нього.

(170) *'The first thing, I suppose, is to let Starfield know in whose hands Mars is and for what purpose he was taken. It seems pointless to conceal our identity. Sammy would guess it anyway as soon as we announced our terms.'*
(Murdoch I., *Under the Net*, p. 115)

Історично стала стратегія увічливості N2 у дискурсі стереотипного британця демонструє, за нашими даними, незначне коливання у засобах реалізації протягом описуваного історичного періоду: свобода вибору адресатові вербалізується хеджем *then* у XVIII столітті, тоді як у XIX – XXI століттях переважають маркери-перформативи. Загалом, виявлена нами тенденція не суперечить попереднім дослідженням увічливості в британському дискурсі (порівн. (Шевченко, 1998)).

У XX – XXI століттях у спілкуванні мовця – чоловіка з жінкою історично стала стратегія N2 зафіксована у 13,74% випадків (Табл. Б.3 (Додаток Б)). Її реалізує маркер-перформатив *I assume, I believe, I think, I presume, I suppose*. У наведеному нижче прикладі Король Едуард висловлює свої палкі почуття до дружини, королеви Єлизавети, але робить це обережно, щоб не образити слухача та її моральні цінності:

(171) *"I know. I know. I think you are driving me mad. All I have been able to think about all day is whether you would let me take down your hair."*
(Gregory Ph., *The White Queen*, p. 10)

Наприкінці XX – початку XXI століть лінгвокультурна спільнота та її стиль спілкування зазнає значних «демократизуючих» змін, і форми звертання чоловіків один до одного та до жінок стають менш формалізованим, що частково пояснює відсутність стратегії N5 у стереотипному мовленні сучасного британця.

У XX столітті за умови ввічливої комунікативної поведінки P4, звертання на ім'я є цілком виправданим, оскільки Октавіан Грей спілкується із дружиною Кейт (адресант поводить себе ввічливо та відверто):

(172) 'I know. Dear Kate, I'm a lonely person. And you're a generous woman. And we're both very rational. All's well here.' (Murdoch I., *The Nice and the Good*, p. 67)

У спілкуванні з Джоном Дьюкейном Октавіан використовує маркер стратегії зближення P4 – звертання на ім'я *John*. Адресант демонструє адресату своє ввічливе ставлення та повагу за допомогою тактики називання імені адресата як одного із засобів реалізації стратегії зближення P4.

(173) 'Sit down, John. I must say I'm glad you've discovered something, odd or otherwise. What is it?' (Murdoch I., *The Nice and the Good*, p. 188)

Аналіз використання стратегії зближення P4 у спілкуванні між чоловіком та жінкою у XX – XXI століттях, як його зображено у британських жіночих романах, допомагає у розбудові екзостереотипу ввічливої дискурсивної особистості – чоловіка: форми звертання, що реалізують P4, демонструють, перед усім, соціальні відношення, що встановлюються чи вже були сформовані між співрозмовниками в межах комунікації. Таким чином, і соціальний статус адресанта, і врахований ним при виборі стратегії соціальний статус адресантки впливають на вибір тієї чи іншої форми звертання. Застосування чоловіком стратегії зближення P4 у спілкуванні з чоловіками у XVIII та у XX – XXI століттях реалізує, перш за все, ввічливість до адресата, звертання на ім'я демонструє рівність соціальних відносин між комунікантами. Характерно, що у

вельми формалізованому вікторіанському суспільстві ця стратегія не демонструє математично суттєвого варіювання.

Висновки до розділу 3

1. Діахронічне варіювання ввічливості як категорії культури здійснюється під впливом мовних та позамовних чинників, серед останніх – трансформація норм етики у ході економічного, політичного, соціального розвитку британського суспільства. У цілому у спілкуванні маскулінного екзостереотипу ввічливої дискурсивної особистості у XVIII ст. дещо переважають стратегії зближення, у той час як у XIX ст. – стратегії дистанціювання з різницею у частоті вживання не більше 10%, але у XX – XXI ст. пріоритетними знов стають стратегії зближення, причому розбіжність різко збільшилась в чотири рази і становить майже 40% .

До загальних тенденцій діахронічного варіювання засобів реалізації стратегій увічливості у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть, що виявляються незалежно від гендерної роді слухача, належать такі: історичне варіювання стратегій дистанціювання N5, N9 та чотирьох стратегій увічливості P4, P12, P1, P2.

2. Історичне варіювання стратегії шанобливого ставлення N5, часто вживаної протягом усього аналізованого періоду, залежить від конфігурації ролей комунікантів, що визначає ситуативні параметри дистанції, влади, ступеню імпозиції. У дискурсивних ситуаціях з низьким значенням влади, мовець, як правило, «принижує» свій статус і представляє співрозмовника як «сильного» учасника комунікативної пари; у ситуаціях з високим значенням відносної влади мовця чоловік є підкреслено ввічливим, він начебто надає співрозмовникам свободу виконати або відмовитися від виконання певної дії. Маркерами N5 виступають емоційно забарвлені синоніми дієслова *to ask* та гонорифічні звертання.

3. Стратегії номіналізації N9, подані формами активного стану герундію з прийменником, з'являються у дискурсі мовця – чоловіка для пом'якшення відданих прислугі наказів та зменшення загрози обличчю співрозмовника при висловленні незгоди із вищим або рівним за статусом співбесідником у XVIII столітті. У романах британських письменниць з XIX століття дотепер стратегія ввічливості N9 також модифікує незгоду із рівним за статусом слухачем.

4. Варіювання стратегії зближення P4 – вживання маркерів приналежності комунікантів до спільної групи – розкриває відмінності у їх функціонування, зумовлені як історичним періодом, так і гендерною приналежністю слухача. У спілкуванні чоловіка з чоловіком типовими формами звертань виявились: звертання на ім'я; за прізвищем; з використанням назви професії, форми спорідненості, гонорифічні та колоквіальні форми. У спілкуванні чоловіка з жінкою типовими формами звертань виявились: звертання на ім'я; колоквіальні форми та їх поєднання.

Ця стратегія зазнає історичних змін у спілкуванні чоловіка з жінками; в наш час вона є на чверть менш вживаною, а у спілкуванні чоловіків між собою майже подвоюється (12,72% - 23,53%).

5. Варіювання стратегії зближення P12, яка залучає співрозмовника в спільну діяльність, найбільш помітне за гендерною роллю слухача, що закорінене у соціально-культурному змісті стратегії: в силу обмежених соціальних можливостей жінки XVIII ст. ця стратегія не знайдена, у вікторіанський період частотність її вживання є меншою за 5%, і тільки у наш час P12 належить до часто вживаних стратегій слухача-жінки, але все ж не досягає величини значущої частки варіювання (0 – 4,47% – 9,74% відповідно). Маркерами стратегії P12 є особові і присвійні займенники 1 особи множини.

В історичному плані стратегія P12 як елемент вербалізації комунікативної категорії ввічливості виявляє математично суттєві коливання частот у спілкуванні чоловіка з адресатом-чоловіком: вона є значущою у XVIII ст., у

XIX навіть не досягає порога високої частотності (5%), і знов стає широко живаною у наш час (17,92% – 3,23% – 21,57%).

6. Історичне варіювання стратегії P1 полягає у виборі певної тактики залежно від ситуативної конфігурації ролей мовця і слухача. Стратегія P1 у мовленні дискурсивної особистості чоловіка реалізується прямим компліментом або висловленням свого розуміння до адресата з нижчим соціальним статусом і непрямим компліментом – з вищим статусом.

7. Варіювання стратегії зближення шляхом перебільшення інтересу, схвалення, симпатію до слухача P2 реалізується за допомогою інтенсифікаторів – прислівників міри та ступеня; емоційно забарвлених прикметників і прислівників; прикметників вищого і найвищого ступенів порівняння. та компліментів або окличних речень. Ввічливий чоловік у спілкуванні із нижчими за статусом віддає перевагу емоційно забарвленим маркерам P2; з вищими за статусом – тактикам перебільшеного схвалення і компліменту; у симетричних ситуаціях чоловік дотримується принципу ввічливості переважно за допомогою лексичних засобів – прислівників міри та ступеня.

8. Історичне варіювання стратегія зближення P10 «Пропонуй, обіцяй» є найбільш розгалуженим за номенклатурою засобів у спілкуванні рівних за соціальним статусом співрозмовників. У випадку, коли чоловік має вищий статус за співрозмовників, він удається лише до допоміжних / модальних дієслів *shall* та *will*, а у разі підлеглого статусу мовця – до модального дієслова *will*.

9. Виявлені історичні варіанти маскулінного екзостереотипу ввічливої дискурсивної особистості в жіночих романах XVIII – XXI століть вирізняються за періодами та гендерною роллю адресата.

У спілкуванні з жінкою:

- у XVIII столітті ввічливий чоловік переважно прагне зближення і найбільш часто користується шанобливими і пестливими апелятивами (P4 – 22,97%), у своєму прагненні дистанціюватися (N2 – 17,57%), чоловік бажає

зберегти особисті межі адресата, а із бажання догодити для досягнення солідарності дає жінці обіцянки або виявляє люб'язність та галантність, пропонуючи свої послуги (P10 – 9,46%);

- у XIX столітті чоловіка зображено як такого, що прагне віддалення (N2 – 27,32%) та має закритий характер, воліє не втручатися та не допускає порушення своїх особистих меж іншими комунікантами, веде себе стримано;

- у XX-XXI століттях в гендерний екзостереотип увічливого чоловіка у спілкуванні з жінкою представлено як такого, що демонструє свою чемність та намагається бути привітним, шанобливо звертаючись до адресата (P4 – 15,34%), підтримує дистанцію (N2 – 13,74%).

У спілкуванні з чоловіком увічливий чоловік:

- у XVIII столітті переважно прагне комунікативного зближення, при цьому він рівною мірою залучає адресата до спільних дій, демонструючи спільні інтереси (P12 – 17,92) та реалізує хеджування (N2 – 17,63), вживає гонорифічні звертання (N5 – 15,32), які експлікують шанобливе ставлення до співрозмовника і водночас самоприниження як демонстрацію поваги; звертається до адресата на ім'я (P4 – 12,72);

- у XIX столітті дискурсивна особистість – чоловік досягає ввічливості переважно через дистанціювання: вживає гонорифічні ввічливі форми звертання (N5 – 20,97%), вдається до хеджування (N2 – 12,9%), використовує номінативні форми (N9 – 12,9%) для акцентування серйозності розмови навіть із знайомими чи друзями (чоловіками); він також підкреслює чесноти слухача, поважає його думку (P1 – 9,68%) або робить компліменти і перебільшує свій інтерес (P2 – 9,68%) до адресата;

- у XX – XXI ст. з метою не завдати шкоди соціальному обличчю слухача ввічливий чоловік звертається до нього на ім'я (P4 – 23,53%), демонструючи люб'язність, гарні манери та розуміння соціального статусу адресата, залучає співрозмовника до співпраці, вказуючи на спільні проблеми й заняття (P12 – 21,57%), і водночас надає адресату свободу дій (N2 – 13,73%).

Основні положення цього розділу відображено у публікаціях автора: (Гужва, 2015b; Гужва, 2015с; Гужва, 2016а; Гужва, 2016b; Гужва, 2016с; Гужва, 2017а; Гужва, 2017b; Гужва, 2017с; Гужва, 2018а; Гужва, 2019; Гужва, 2020).

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У проведеному дослідженні виявлено стратегії ввічливості маскулінного екзостереотипу дискурсивної особистості в дискурсі британських жіночих романів та встановлено тенденцій їх історичного варіювання XVIII – XXI століть.

На теоретичних засадах когнітивно-дискурсивної парадигми науки ввічливість визначено як культурно закорінену регулятивну комунікативну категорію неонтологічної природи, сукупність знань культурних норм комунікативної поведінки у суспільстві і результат їх оцінювання, що забезпечує гармонійне і безконфліктне спілкування відповідно до історичної, гендерної та етнокультурної специфіки дискурсу і реалізується історично змінним набором стратегій зближення й дистанціювання вербальними і невербальними засобами.

Увічливість – результат культурно-лінгвальної категоризації комунікативної поведінки, центральна комунікативна категорія, регулятор мовленнєвої поведінки, що базується на досвіді, узагальненому у комунікативній свідомості народу як сукупності ментальних механізмів, які забезпечують комунікативну діяльність.

З урахуванням доробку лінгвістичної гендерології і теорії гендерних стереотипів аналізовану дискурсивну особистість ввічливого чоловіка потрактовано як екзостереотип, відображені у художній прозі узагальнені уявлення британських письменниць-жінок про стереотипну комунікативну поведінку представників іншої статі. Гендерний поведінковий стереотип увічливості у спрощеному вигляді ментально закріплює зв'язки поведінкових і когнітивних патернів увічливої поведінки; він акумулює знання щодо соціальних, культурних, психологічних аспектів стереотипних комунікативних ролей і упорядковує картину світу як представників окремих гендерних груп, так і суспільства в цілому; стереотип є соціально конструйованим і має

нормативний характер, приймаючи участь у формуванні системи соціальних відносин.

Комунікативна поведінка дискурсивної особистості – ввічливого чоловіка схарактеризовано за критеріями соціальної, у т.ч. гендерної, приналежності і ситуативних ролей, що визначають параметри комунікативної дистанції, відносної влади та ступеню імпозиції певного висловлення як потенційного ушкодження обличчя слухача у певній ситуації дискурсу. З урахуванням притаманної соціуму системи цінностей і етичних норм ці критерії зумовлюють формування інтенцій мовців і обрання стратегій увічливості. Їх інвентар визначено П. Браун та С. Левінсоном як 15 стратегій увічливості зближення і 10 – дистанціювання, а вербальні й невербальні засоби їх актуалізації у дискурсі діахронічно варіюються.

У комунікативній поведінці чоловіка зафіксовано стратегії увічливості зближення і дистанціювання, які зазнають історичних коливань (1) за гендерною роллю слухача, (2) за якісним набором лінгвальних і нелінгвальних засобів реалізації стратегій, (3) за частотою вживання стратегій в окремі історичні періоди.

Серед загальних тенденцій діахронічного варіювання засобів реалізації стратегій увічливості у дискурсі чоловіків XVIII – XXI століть, що виявляються незалежно від гендерної ролі слухача, виявлено такі: історичне варіювання стратегій дистанціювання N5, N9 та стратегій увічливості P4, P12, P1, P2. За гендерною роллю слухача діахронічно змінними у спілкуванні адресата-чоловіка з чоловіками виявились стратегії зближення P1, P2, P4, P12 і дистанціювання N5, N9 у той час, як у комунікації з жінками історично змінними є стратегії зближення P4, P10 і дистанціювання N2. Обрання релевантних засобів увічливості залежить від домінуючих правил моралі й етикету, прийнятих в британському суспільстві певного періоду; від конфігурації ролей комунікантів та від інтенції мовця у конкретній ситуації спілкування. Комунікативна інтенція регулюється стереотипними уявленнями

про необхідність і достатність ступеню ввічливості, закоріненими у знанні когнітивних моделей увічливої поведінки та у комунікативній компетенції мовця.

У роботі змодельовано історичні варіанти маскулінного екзостереотипу ввічливого чоловіка в жіночих романах XVIII – XXI століть, зумовлені гендерною роллю адресата; ними виявились:

У спілкуванні з жінкою:

- у XVIII столітті ввічливий чоловік переважно прагне зближення і найбільш часто користується шанобливими і пестливими апелятивами (P4), у своєму прагненні дистанціюватися чоловік зберігає особисті межі адресата (N2), а із бажання догодити для досягнення солідарності дає жінці обіцянки або виявляє люб'язність та галантність, пропонуючи свої послуги (P10);

- у XIX столітті чоловіка зображено як такого, що прагне віддалення (N2) та має закритий характер, воліє не втручатися та не допускає порушення своїх особистих меж іншими комунікантами, веде себе стримано;

- у XX – XXI століттях увічливий чоловік – гендерний екзостереотип – у спілкуванні з жінкою демонструє свою чемність та намагається бути привітним, шанобливо звертаючись до адресата (P4), підтримує дистанцію (N2).

У спілкуванні з чоловіком увічливий чоловік:

- у XVIII столітті переважно прагне комунікативного зближення, при цьому він рівною мірою залучає адресата до спільних дій, демонструючи спільні інтереси (P12) та реалізує хеджування (N2), вживає гонорифічні звертання (N5), які експлікують шанобливе ставлення до співрозмовника і водночас самоприниження як демонстрацію поваги; звертається до адресата на ім'я (P4);

- у XIX столітті чоловік – екзостереотип досягає ввічливості переважно через дистанціювання: вживає гонорифічні ввічливі форми звертання (N5), вдається до хеджування (N2), використовує номінативні форми (N9) для акцентування серйозності розмови; він також підкреслює чесноти слухача,

поважає його думку (P1) або робить компліменти і перебільшує свій інтерес (P2) до адресата;

- у XX – XXI ст. з метою не завдати шкоди соціальному обличчю слухача ввічливий чоловік звертається до нього на ім'я, демонструючи люб'язність, гарні манери та розуміння соціального статусу адресата (P4), залучає співрозмовника до співпраці, вказуючи на спільні проблеми й заняття (P12), і водночас надає адресату свободу дій (N2).

Таким чином, у роботі виконано всі поставлені завдання. Отримані результати і запропонована методика аналізу відкривають перспективи для поглибленого вивчення стратегій увічливості та інших комунікативних категорій, для розробки когнітивно-прагматичного напрямку лінгвістичних студій з урахуванням теорії культурної категоризації у плані діяхронії, для поглиблення розвідок гендерної стереотипізації комунікативної поведінки на матеріалі англійської та інших мов і культур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бартминьский, Е. (1997). Этноцентризм стереотипа. Польские и немецкие студенты о своих соседях. *Славяноведение*, 1, 12-24.
- Бацевич, Ф. С. (2004). *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ: ВЦ “Академія”.
- Безугла, Л. Р. (2020). Теоретико-методологічні засади лінгвопрагматичних досліджень дискурсу. *Від слова до діла: Лінгвопрагматика дискурсу* (с. 16-75). Вінниця: Нова Книга.
- Блинова, О. Є. (2015). Роль соціальних стереотипів у становленні світоглядних орієнтацій особистості. *Психологія і особистість*, 2(1), 58-70.
- Богданов, О. В. (2011). Коригування національно-культурних стереотипів засобами лінгвокраїнознавства. *Наука. Релігія. Суспільство*, 4, 151-155.
- Бондаренко, Е. В. (2017). Картина мира и матричное моделирование как базовый метод ее анализа. В И.С. Шевченко (Ред.), *Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка*. (с. 59 – 105). Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина.
- Брославська, Л. Я., & Шевченко, І. С. (2012). Ідіостиль і концептуальна ідіосфера автора у художньому дискурсі. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов»* (Вип. 70), 1003, 22-27.
- Буренко, Т. М. (2008). *Когнітивно-прагматичні характеристики мовленнєвого акту вибачення в англомовному дискурсі XVI – XXI століть*. (Дис. канд. філол. наук). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.
- Воркачев, С. Г. (2001). Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*, 1, 64-72.
- Гавра, Д. П. (2011). *Основы теории коммуникации*. Санкт-Петербург: Питер.

- Гмурман, В. Е. (2003). *Теория вероятностей и математическая статистика*. Москва: Высшая школа.
- Годзь, Н. Б. (2004). *Культурні стереотипи в українській народній казці*. (Автореф. дис. канд. філос. наук). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.
- Головин, Б. Н. (1970). *Язык и статистика*. Москва: Просвещение.
- Горелов, И. Н. (2009). *Невербальные компоненты коммуникации*. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ».
- Горошко, Е. И. (2003). *Языковое сознание: гендерная парадигма*. Москва-Харьков: ИД «ИНЖЭК».
- Гужва, О. О. (2013). *Ввічливість як концепт та категорія культури спілкування*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XII міжнар. наук. конф. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна.
- Гужва, О. О. (2014). *Дослідження мовної особистості в літературних творах*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XIII наук. конф. з міжнар. участю. Харків: ФОП Сверделов М.О.
- Гужва, О. О. (2015a). *Ідеальна мовна особистість чоловіка (на матеріалі романів Дж. Остін). Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Вінниченка]. Серія «Філологічні науки (мовознавство)», 138, 173-176.*
- Гужва, О. О. (2015b). *Стереотипні уявлення про мовну особистість*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XIV міжнар. наук. конф. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна.
- Гужва, О. О. (2015c). *Тактики та ходи в дискурсі мовної особистості «ідеальний чоловік»*, Сучасна англістика: до 85-річчя кафедри англійської філології: матеріали VI міжнар. наук. форуму. Харків: Діса плюс.
- Гужва, О. О. (2016a). *Позитивна ввічливість в мовленні «ідеального чоловіка»*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XV наук. конф. з міжнар. участю. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.

- Гужва, О. О. (2016b). Комунікативні стратегії в дискурсі мовної особистості «ідеальний чоловік». *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. «Філологія»*, 61, 242-244.
- Гужва, О. О. (2016c). *Художній дискурс як комунікативний простір для ідеалізованої особистості*, Сучасна іноземна філологія: дослідницький потенціал: матеріали VII міжнар. наук. форуму. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
- Гужва, О. О. (2017a). *Підходи до вивчення художнього дискурсу*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XVI наук. конф. з міжнар. участю. Харків: ФОП Сверделов М. О.
- Гужва, О. О. (2017b). Британський жіночий роман як царина дослідження особистості ідеального чоловіка. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики*, 1(14), 129-132.
- Гужва, О. О. (2017c). Мовленнєва поведінка ідеалізованого чоловіка в романах британських письменниць: основні зміни у діяхронії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»*, 86, 41–47.
- Гужва, О. О. (2018a). *Жіночий роман як жанр масової літератури*. Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XVII наук. конф. з міжнар. участю. Харків: ФОП Сверделов М. О.
- Гужва, О. О. (2018b). *Надвербальна складова комунікативної поведінки особистості*, Сучасна германістика: наукові дискусії: матеріали VIII міжнар. наук. форуму. Харків: ХНУ В. Н. Каразіна.
- Гужва, О. О. (2019). *Головний герой жіночого роману*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XVIII наук. конф. з міжнар. участю. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
- Гужва, О. О. (2020). *Історичне варіювання стратегій компліменту у просторі британських жіночих романів*, Когнітивно-прагматичні дослідження

- професійних дискурсів: матеріали VII всеукраїнської наук. конф. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
- Гумилев, Л. Н. (1990). *Этногенез и биосфера Земли*. Ленинград: ЛГУ.
- Данилова Е. Н., & Ядов В. А. (2004). Нестабильная социальная идентичность как норма современных обществ. *Социс*, 10, 27–30.
- Зверева, О. Г. (2014). *Комунікативні стратегії сіблінгів в англomовному сімейному дискурсі*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.
- Земская, Е. А. (2004). *Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь*. Москва: Языки славянской культуры.
- Ильиш, Б. А. (1968). *История английского языка*. Москва: Высшая школа.
- Илюхина, М. С. (2013). *Лингвокультурный типаж «английский бизнесмен»: эндо- и экзостереотипы*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Астраханский государственный университет, Астрахань.
- Иссерс, О.С. (2003). *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи*. Москва: Едиториал УРСС.
- Карасик В. И. (1998). О категориях дискурса. *Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты*, 185–197.
- Карасик, В. И. (2002). *Язык социального статуса*. Москва: ИТДК «Гнозис».
- Карасик, В. И. (2003). Речевое поведение и типы языковых личностей. *Массовая культура на рубеже XX–XXI веков: Человек и его дискурс* (с. 24-45). Москва: Азбуковник.
- Карасик, В.И. (2004). *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Москва: ИТДК «Гнозис».
- Караулов, Ю. Н. (2010). *Русский язык и языковая личность*. Москва: ЛКИ.
- Карнюшина, В. В. (2017). Стратегии и тактики речевого воздействия в рамках лингвокультурных параметров дистанции и власти на примере английской коммуникативной ситуации «комплимент». *Политическая лингвистика*, 5(65), 200-205.

- Кашкин, В. Б. (2007). *Основы теории коммуникации: краткий курс*. (3-е изд., перераб. и доп.). Москва: АСТ: Восток-Запад.
- Козирева, М. С. (2003). Статус комунікативної взаємодії при варіюванні кількості учасників. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 586, 77–80.
- Козлова, В. В. (2012). Реалізація виховного впливу в англomовному парентальному дискурсі: структурно-семантичний та прагматичний аспекти. (Автореф. канд. філол. наук). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.
- Колшанский, Г. В. (2005). *Паралингвистика*. Москва: КомКнига.
- Кон, И. С. (1966). Психология предрассудка. О социально-психологических корнях этнических предубеждений. *Новый мир*, 9, 187-205.
- Котова, І. А. (2017). Стратегія дистанціювання в дискурсивній поведінці героя та антигероя в американському кінодискурсі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія»*, 86, 15-22.
- Коццолино, М. (2009). *Невербальная коммуникация. Теории, функции, язык и знак*. Харків: Гуманитарный центр.
- Кочетова, Л. А. (1999). *Лингвокультурные характеристики английского рекламного дискурса*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Волгоградский государственный университет, Волгоград.
- Красных, В. В. (2002). *Этнопсихолінгвистика и лингвокультурология*. Москва: ИТДГК «Гнозис».
- Красных, В. В. (2003). *«Свой среди чужих»: миф или реальность?* Москва: ИТДГК «Гнозис».
- Крейдлин, Г. Е. (2002). *Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык*. Москва: Новое литературное обозрение.
- Крысько, В. Г. (2002). *Этнопсихология и межнациональные отношения*. Москва: Экзамен.

- Кубрякова, Е.С. (2004). *Язык и знание: на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира*. Москва: Языки славянской культуры.
- Куранова, С. І. (2016). Публічна мовна особистість у соціальних мережах: жанрово-функціональний аспект. *Магістеріум. Мовознавчі студії*, 62, 35-44. Відновлено з http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9320/Kuranova_Publiczna_movna_osobystist.pdf.
- Ларина, Т. В. (2009). *Категория вежливости и стиль коммуникации: сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций*. Москва: Языки славянских культур.
- Леонтович, О. А. (2002). *Русские и американцы: Парадоксы межкультурного общения*. Волгоград: Перемена.
- Леонтович, О. А. (2007). *Введение в межкультурную коммуникацию*. Москва: Гнозис.
- Линтвар, О. М. (2014). Індивідуальний авторський стиль (ідіостиль), ідіолект автора художнього твору. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*, 44, 160-162. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_44_50.
- Липпман, У. (2004). *Общественное мнение*. В. А. Левинсон, К. В. Петренко (Ред.). Москва: Институт Фонда «Общественное мнение».
- Любимов, М. (2004). *Гуляние с Чеширским Котом: Мемуар-эссе об английской душе*. Москва: Б.С.Г.-ПРЕСС.
- Малая, О. Ю. (2020). Стратегія ввічливості в інтернет-дискурсі. *Від слова до діла: Лінгвопрагматика дискурсу* (с. 268-291). Вінниця: Нова Книга.
- Мартинюк, А. П. (2003). Гендерні стереотипи та їх відображення у мові та мовленні (на матеріалі англійської мови). *Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія «Філологія»* (Т. 6), 1, 171-176.
- Мартинюк, А. П. (2004). *Конструювання гендеру в англомовному дискурсі*. Харків: Константа.

- Мартынюк, А. П. (2015). Стратегия как базовый інструмент когнітивного анализа коммуникации. *Записки з романо-германської філології*, 1(34), 80-90.
- Марчишина, А. А. (2018). *Гендерна ідентичність в англomовному постмодерністському дискурсі: соціокультурний та лінгвопоетичний аспекти (на матеріалі наукових, публіцистичних та художніх текстів)*. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А.
- Марюхин, А. П. (2010). *Непрямая коммуникация в научном дискурсе (на материале русского, английского, немецкого языков)*. (Автореф. дис. канд. филол. наук). Учреждение Российской Академии наук Института языкознания, Москва.
- Маслова, В. А. (2001). *Введение в лингвокультурологию*. Москва: Академия.
- Матюхина, Ю. В. (2004). *Развитие системы фатической метакommunikации в английском дискурсе XVI – XX вв.* (Дис. канд. филол. наук). Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков.
- Мацумото, Д. (2003). *Психология и культура*. Санкт-Петербург: Питер.
- Морозова, І. І. (2004). *Комунікативні стратегії ввічливості у стереотипній мовленнєвій поведінці вікторіанської жінки*. (Дис. канд. філол. наук). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.
- Морозова, І. І. (2009). Мовна особистість жінки у драматургії вікторіанської доби. *Наукові записки. Серія «Філологія»*, 11, 644-649.
- Морозова, І. І. (2018). Стереотипізація персонажного мовлення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»*, 87, 77-84.
- Морозова, Е. И. (2014). Лингвокогнитивные механизмы и дискурсивные эффекты дистанцирования говорящего. В *Нова філологія : Зб. наук.пр.*, 66, 134-145.
- Наварро, Д., & Карлинс, М. (2012). *Я вижу, о чём вы думаете*. Минск: Попурри.

- Непп, М., & Холл, Д. (2007). *Невербальное общение*. Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК.
- Ощепкова, В. В. (2006). *Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии*. Москва: Глосса-Пресс.
- Павловская, А. В. (1998). Этнические стереотипы в свете межкультурной коммуникации. *Вестник Московского университета. Серия 19. «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*, 1, 94-104.
- Павловская, А. В. (2004). *Англия и англичане*. Москва: МГУ.
- Петлюченко, Н. В. (2009). *Харизматика: мовна особистість і дискурс*. Одеса: Астропринт.
- Петлюченко, Н. В. (2012). Модель харизматичної комунікації у німецькому та українському публічному дискурсі. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*, 12, 392-401.
- Петлюченко Н. В. (2014) Дискурсивные портреты исторических харизматических личностей Германии и Украины. *Одеський лінгвістичний вісник*, 3, 190–197.
- Петренко, О. М. (2018). *Стратегії невічливості у дискурсі драм В. Шекспіра: когнітивно-прагматичний аспект*. (Дис. канд. філол. наук). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.
- Потапенко, С. І. (2004). *Мовна особистість у просторі медійного дискурсу*. Київ: Виданичий центр КНЛУ.
- Прокопенко, А. А. (2016). *Президентський дискурс Барака Обами: когнітивно-комунікативні аспекти*. (Дис. канд. філол. наук). Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків.
- Прокопенко, Н. М., Євтушенко, О. М., & Ковальова, Т. В. (2019). Ідіостиль в медіадискурсі: до проблеми дефініції. *Science and Education A New Dimension. Humanities and Social Sciences* (VII(32)), 192, 67-70.
- Приходько, А. И. (2018). Интеракционный подход к аргументированию оценки в тексте. В И.М. Колегаева (Ред.), *Любовь к слову:*

- филологические заметки в честь юбилея профессора В.А. Кухаренко: сб. научн. статей* (с. 216–226). Одесса: КП ОГТ.
- Прохоров, Ю. Е. (2006). *Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев* (4-е изд., стер.). Москва: КомКнига.
- Пундик, Л. Є. (1999). *Підготовка майбутніх соціальних педагогів до виховної діяльності в умовах оздоровчого табору*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київ.
- Рыжков, В. А. (1985). Регулятивная функция стереотипов. *Знаковые проблемы письменной коммуникации* (с. 15-21). Куйбышев: КГПИ.
- Рябова, Т. Б. (2003). Стереотипы и стереотипизация как проблема гендерных исследований. В *Личность. Культура. Общество. V(1-2)*, 120-139.
- Рябова, Т. Б., & Рябов, О. В. (2018). Стереотипизация как механизм символической политики. In С. В. Смаль (Ed.), *Герценовские чтения 2018. Актуальные вопросы политического знания Сборник научных трудов. Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена, факультет социальных наук*. (Vol. 1, pp. 23-28). Издательство «ЭлекСис».
- Самохина, В. А. (2008). *Современная англоязычная шутка*. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина.
- Селіванова, О. О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава : Довкілля-К..
- Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Полтава: Довкілля – К.
- Серякова, И. И. (2012). *Соматикон англоязычных дискурсивных практик*. (Дис. доктора филол. наук). Киевский национальный лингвистический университет, Киев.
- Синельникова, Л. Н. (2011). Научный концепт «Дискурсивная личность» как эпистемологическая закономерность. *Наукові записки Луганського*

національного університету. Серія «Філологічні науки». Науковий простір дискурсології: ретроспективно-проспективний вимір, 1(33), 198-216.

- Скриннік, Ю. С. (2019). *Дискурсивна варіативність вербальної та невербальної поведінки мовців при зміні соціальних ролей (на матеріалі англійської мови)*. (Дис. канд. філол. наук). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.
- Славова, Л. Л. (2012). *Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсонології: США – Україна*. Житомир: ЖДУ імені І. Франка.
- Солощук, Л. В. (2006). *Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі*. Харків: Константа.
- Солощук, Л. В. (2009). *Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англомовному дискурсі*. (Автореф. дис. доктора філол. наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
- Солощук, Л. В. (2015). Дискурсивна особистість у світлі теорії полікодовості комунікативного процесу. *Записки з романо-германської філології*, 1, 167-174.
- Сорокин, Ю. А. (1978). Стереотип, штамп, клише: к проблеме определения понятий. *Общение: теоретические и прагматические проблемы* (с. 133–138). Москва: Наука.
- Стеріополо, О. І. (2008). Стратегії, тактики та категорії спілкування. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*, 25, 149-154.
- Стернин, И. А. (2003). Проблемы описания вежливости как коммуникативной категории. *Коммуникативное поведение. Вежливость как коммуникативная категория*, 17, 22-47.
- Стернин, И. А. (2012). *Основы речевого воздействия*. Воронеж : Истоки.

- Тараненко, Л. И. (2015). Система просодических средств актуализации структурных элементов английских фольклорных текстов малой формы. В *Cognition, communication, discourse*, 11, 123 – 154. doi:10.26565/2218-2926-2015-11-09
- Тер-Минасова, С. Г. (2000). *Язык и межкультурная коммуникация*. Москва: Слово/Slovo.
- Турченко, В. О. (2014а). *Когнітивно-комунікативні характеристики концепту СКРОМНІСТЬ в англomовному дискурсі XIV – XXI століть*. (Дис. канд. філол. наук). Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків.
- Турченко, В. О. (2014b). *Когнітивно-комунікативні характеристики концепту СКРОМНІСТЬ в англomовному дискурсі XIV – XXI століть*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків.
- Ущина, В. А. (2015). *Позиціонування суб'єкта в англomовному дискурсі ризику: соціокогнітивний аспект*. Луцьк: Вежа-Друк.
- Фролова, И. Е. (2017). Конфронтация как стратегия англоязычного дискурса. *Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка*. И. С. Шевченко (Ред.). (с. 148-205). Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина.
- Чеканова, С. А. (2017). Роль стереотипов в межкультурном общении. *Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия «Гуманитарные науки»*, 12, 263-265.
- Черкаська, О. (2010). Формування мовної і комунікативної компетенції мовної особистості у вищій школі. *Вища школа*, 12, 63-72.
- Шевченко, И. С. (1997). Проблемы обращений и приветствий в исторической прагмалингвистике. *Вісник Харківського державного університету*, 390, 171-174.

- Шевченко, И. С. (1998). *Историческая динамика прагматики предложения: Английское вопросительное предложение 16–20 вв.* Харьков: Константа.
- Шевченко, И. С., & Морозова, Е. И. (2003). Дискурс как мыслекоммуникативное образование. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 586, 33-38.
- Шевченко, И. С. (2010). Дискурсообразующие концепты викторианства: СКРОМНОСТЬ vs ХАНЖЕСТВО. *Когниция, коммуникация, дискурс*, 2, 73-84. Відновлено з <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse>.
- Шевченко, И. С. (2016). Эволюционные механизмы когнитивной семантики. В *Когниция, коммуникация, дискурс*, 13, 131-141. Відновлено з <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/>. doi:10.26565/2218-2926-2016-13-07
- Шевченко, И. С. (2017). Концептуализация коммуникативного поведения в дискурсе. В И. С. Шевченко (Ред.), *Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка*. (с. 106-147). Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина.
- Шевченко, И. С., & Петренко, О. М. (2019). Дискурсивні стратегії неvvічливості у когнітивно-прагматичному вимірі. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 70, 91-101. doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2019.70.9759>.
- Шейгал, Е. И. (2004). *Семиотика политического дискурса*. Москва: ИТДК «Гнозис».
- Штомпка, П. (2005). *Социология. Анализ современного общества*. Москва: Логос.
- Ю, Е. Д. (2009). *Репрезентация невербальных средств коммуникации в современном испанском языке*. (Автореф. дис. канд. филол. наук). Иркутский государственный лингвистический университет, Иркутск.

- Ярхо, А. В. (2004). *Комунікативна стратегія невпевненості в сучасному англomовному діалогічному дискурсі*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.
- Яценко, М. О. (2008). *Актуалізація аксіологічного змісту концептів МАСКУЛІННІСТЬ та ФЕМІННІСТЬ у сучасному англomовному художньому дискурсі*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.
- Al-Hindawi, F. H., & Alkhazaali, M. A. R. (2016). A Critique of Politeness Theories. *Theory and Practice in Language Studies* (Vol. 6), 8, 1537-1545. doi: <http://dx.doi.org/10.17507/tpls.0608.03>.
- Bateson, G. (1972). *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. New York: Ballantine.
- Bayley, S. (2008). *Victorian Values: An Introduction*. Montreal: Dawson College.
- Black, J. (2001). *Eighteenth-century Britain: 1688–1783*. New York: Palgrave.
- Blitvich, P. G., & Sifianou, M. (2019). Im/politeness and discursive pragmatics. *Journal of Pragmatics*, 145, 91-101.
- Bourdieu, P. (2001). *Masculine domination*. Stanford: Stanford University Press.
- Bradley, R. N. (2007). Racial origins of English character. Chapter XIII. Women. М. М. Филлипова (Ред.). *Английский национальный характер* (с. 149-161). Москва: Астрель.
- Branca P. (1975). *Silent Sisterhood. Middle Class Women in the Victorian Home*. Pittsburgh: Carnegie Mellon University Press.
- Bravo, D. (2004). Panorámica breve acercadel marcoteórico y metodológico. In D. Bravo, & A. Briz (Eds.), *Estudiosobre el discurso de cortesiaen español* (pp.5-10). Barcelona: Ariel.
- Bravo, D. (2008). The implications of studying politeness in Spanish-speaking context: A discussion. *Pragmatics*, 18(4), 577-603.

- Brown, R., & Gilman, A. (1989). Politeness theory and Shakespeare's four major tragedies. *Language in Society*, 18, 159-212. doi: <https://doi.org/10.1017/S0047404500013464>
- Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Use*. London: Cambridge: Cambridge University Press.
- Burns, E. M., Ralph, P. L., Lerner, R. E. (1986). The life of urban middle class. In *World Civilizations*, 2, 875–982.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Butler, M. (1987). *Jane Austen and the war of ideas*. Oxford: Oxford University Press.
- Chalupnik, M., ChristineChristie, C., & Mullany, L. (2017). (Im)politeness and Gender. In *The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)politeness* (pp.513-538). London: Palgrave Macmillan.
- Civettini, N. (2016). Housework as non-normative gender display among lesbians and gay men. *Sex Roles*, 74(5), 206-19. doi: 10.1007/s11199-015-0559-9.
- Cooper, P., & Dancyger, K. (2005). *Writing the Short Film*. Burlington, MA; San Diego, CA; London: Elsevier Focal Press.
- Culpeper, J. (2001). *Language and Characterisation: People in Plays and other Texts*. London: Longman.
- Culpeper, J., Bousfield, D., & Wichmann, A. (2003). Impoliteness revisited: With special reference to dynamic and prosodic aspects. *Journal of Pragmatics*, 35, 1545-1579.
- Culpeper, Jonathan & Dániel Kádár (eds.). (2010). *Historical (im)politeness*. Bern: Peter Lang.
- Culpeper, J. (2011). *Impoliteness: Using and Understanding the Language of Offence*. Cambridge: Cambridge University Press. Retrieved from <http://www.lancaster.ac.uk/fass/projects/impoliteness/bibliography.htm>.

- Cruz, M. P. (2005). *Towards new politeness systems*. Actas del XXVIII Congreso Internacional de AEDEAN. Calvo Garcíade Leonardo J. J., Tronch Pérez J., del Saz Rubio M., Cuenca C. M., Speck B. P., Coperías Aguilar M. J. (Eds.). Valencia: Universidad de Valencia Publ.
- Dijk, T. A. van. (2009). *Society and Discourse: how social contexts influence text and talk*. Cambridge, New York etc.: Cambridge University Press.
- Eelen, G. A (2001). *Critique of Politeness Theories*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Ellemers, N. (2018). Gender stereotypes. *Annual Review of Psychology*, 69, 75-98.
- Flores-Salgado, E. & Castineira-Benitez, T. A. (2018). The use of politeness in WhatsApp discourse and move 'requests'. *Journal of Pragmatics*, 133, 79–92.
- Foolen, A, (2019). Quo vadis pragmatics? From adaptation to participatory sense-making. In *Journal of Pragmatics* 145, 39-46.
- Fox, K. (2004). *Watching the English: the hidden rules of English behaviour*. London: Hodder and Stoughton.
- Fraser, B. (1990). Perspectives on politeness. *Journal of Pragmatics*, 14, 219-236.
- Glushko, R. J., Maglio, P. P., Matlock T., Barsalou L. W. (2008). Categorization in the wild. *Trends in Cognitive Science*, 12, 129–135.
- Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual; Essays on Face-to-face Behavior*. Garden City, NY: Anchor Books.
- Goffman E. (1999) *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Peter Smith Publisher, Incorporated.
- Goldberg, A. E. (2013). “Doing” and “undoing” gender: The meaning and division of housework in same-sex couples. *Journal of Family Theory & Review*, 5, pp. 85-104.
- Goldsmith, D. J., & MacGeorge E. L. (2000). The impact of politeness and relationship on perceived quality of advice about a problem. *Human Communication Research* (V. 26), 2, 234-263. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.2000.tb00757.x>

- Golubovska, I. (2019). American values as the base of political communication (on the material of D. Trump's inaugural speech). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 70, 29-42.
- Grainger, K. (2011). "First order" and "second order" politeness: Institutional and intercultural contexts. In *Linguistic Politeness Research Group (ed.), Discursive approaches to politeness*, 167-188. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Guzhva, O. O. (2019). Superverbal component in the study of the ideal British man's personality of the 19th-21st centuries. *The European Journal of Humanities and Social Sciences*, 3, 52-55.
- Haugh, M. (2003). *"Politeness implicature in Japanese: A metalinguistic approach"*. Unpublished PhD Dissertation, University of Queensland.
- Haugh, M. (2004). Revisiting the conceptualisation of politeness in English and Japanese. *Multilingua*, 23, 85-109.
- Haugh, M., & Kádár, D. Z. (2017). Intercultural (Im)politeness. In J. Culpeper, M. Haugh, & D. Z. Kádár (Eds.), *The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)politeness* (pp. 631-632). London: Palgrave Macmillan.
- Heisler, T., Vincent D., & Bergeron, A. (2003). Evaluative metadiscursive comments and face-work in conversational discourse. *Journal of Pragmatics*, 35, 1613-1631.
- Higgs E. (1983). Domestic Servants and Households in Victorian England. *Social History*, 8(2), 201-210.
- Himmelfarb G. (1995). *The De-moralization of Society. From Victorian Virtues to Modern Values*. New York: Alfred A. Knopf.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Holmes, J. (1995). *Women, Men and Politeness*. New York: Longman.
- Holmes, J., & Stubbe M. (2003). *Power and Politeness in the Workplace: A Sociolinguistic Analysis of Talk at Work*. Harlow: Pearson Education.

- Hussain, M., Naz, A., Khan, W., Daraz, U., & Khan, Q. (2015). Gender Stereotyping in Family: An Institutionalized and Normative Mechanism in Pakhtun Society of Pakistan. *SAGE Open*. July-September, 5(3), 1-11. <https://doi.org/10.1177/2158244015595258>
- Jandt, F. (2004). *An Introduction to Intercultural Communication. Identities in a Global Community*. (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Jarvis A. (1997). Victorian values. *Samuel Smiles and the Construction of Victorian Values*, 129-148.
- Jucker, A.H., & Taavitsainen, I. (2013). *English Historical Pragmatics*. Edinburg: Edinburgh University Press.
- Jucker, A. H. & Kopaczyk, J. (2017). Historical (Im)politeness. In *The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)politeness* (pp. 433-460). London: Palgrave Macmillan.
- Jucker, A. H. (2019). *The rise (and fall) of non-imposition politeness in English*. Within and Beyond Mainstream Approaches to (Im)Politeness. 12th International Conference on (Im)politeness (17-19 July, Cambridge): Book of Abstracts. Anglia Ruskin University. Retrieved from https://4d94f0ff-5652-47bb-955f-075034c11c4a.filesusr.com/ugd/e75618_6972384e4333453896f13d3469fc514e.pdf.
- Kagan D. Ozment S., Turner F.M. (1987). Women of the Middle Class. *The Western Heritage*, 814-816.
- Kalyta, A., & Klymenyuk, O. (2017). Synergy of the flow of thinking. In *Cognition, communication, discourse*, 15, 18–38. <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/> <https://doi.org/10.26565/2218-2926-2017-15-02>
- Kasper, G. (1990). Linguistic politeness: Current research issues. *Journal of Pragmatics*, 14(2). doi: [http://dx.doi.org/10.1016/0378-2166\(90\)90080-W](http://dx.doi.org/10.1016/0378-2166(90)90080-W).
- Kecskes, I. (2014). *Intercultural pragmatics*. New York: Oxford University Press.

- Kopytko, R. (1993). *Polite discourse in Shakespeare's English*. Poznan: Adam Mickiewicz University Press.
- Kroeber, A., & Parsons, T. (1958). The concept of culture and of social system. *American Sociological Review*, 23, 582-583.
- Kumar, K. (2015). *The Idea of Englishness: English Culture, National Identity and Social Thought*. London: Routledge.
- Ladegaard, H. J. (2011). 'Doing power' at work: Responding to male and female management styles in a global business corporation. *Journal of Pragmatics*, 43(1), 4-19.
- Lakoff, G. (1972). Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts. *Papers from the Eighth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Press, pp. 183-228.
- Lakoff, G. (1973). Hedges: A study in Meaning Criteria and the logic of fuzzy concept. *Journal of Philosophical Logic*, 2, 458-508.
- Lakoff, R. (1973). The Logic of Politeness: On minding your p's and q's. *Papers from the ninth regional meeting of the Chicago Linguistic Society*, 292-305.
- Lakoff, R. (1975). Language and Woman's Place. *Language in Society*, 2(1), 45-80.
- Lampe, N. M., Carter, Sh. K., & Sumerau, J. E. (2019). Continuity and Change in Gender Frames: The Case of Transgender Reproduction. *Gender and Society*, 33(6), 865-887.
- Langford, P. (1992) *A polite and commercial people: England 1727-1783*. New York: Oxford University Press.
- Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London, New York: Longman.
- Lewis R., Maude A. (1953). *The English Middle Classes*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Locher, M. A., & Watts, R. J. (2005). Politeness theory and relational work. *Journal of Politeness Research* 1(1), 9-33.
- Marco, M. A. (2008). Influence of situational factors on the codification and interpretation of impoliteness. *Pragmatics*, 18(4), 751-773.

- Mills, S. (2003). *Gender and Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moulin, B. (1995). *Discourse Spaces: A Pragmatic Interpretation of Contexts*. ICCS '95 Proceedings of the Third International Conference on Conceptual Structures: Applications, Implementation and Theory. Springer-Verlag London, UK: Routledge.
- Ogiermann, E. (2009) *On Apologising in Negative and Positive Politeness Cultures*. Amsterdam/ Philadelphia: JohnBenjamins.
- Palmer, G. B. (1996). *Toward a Theory of Cultural Linguistics*. Austin, TX: University of Texas Press.
- Paternoster, A., & Fitzmaurice, S. (2019). Politeness in nineteenth-century Europe, a research agenda. In A. Paternoster, &S. Fitzmaurice(Eds.), *Politeness in nineteenth-century Europe* (pp. 1-35). Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.299>
- Philips, S. U. (1987). Introduction: the interaction of social and biological processes in women's and men's speech. *Language, Gender and Sex in Comparative Perspective* (pp. 1–11). New York: Macmillan.
- Prihodko, A. I. (2016). Cognitive-communicative organization of the evaluative frame. *Legeartis. Language yesterday, today, tomorrow. The Journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava* (vol. I(1)), 275-308. DOI: 10.1515/lart-2016-0006 ISSN 2453-8035
- Quasthoff, U. (1973). *Soziales Vorurteil und Kommunikation – eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps*. Frankfurt/M: Athenäum – Taschenbücher.
- Quirk, B., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartic J. (1982). *A University Grammar of English*. Moskva: Vyssaya skola.
- Rumelhart, D. E. (1980). Schemata: The building blocks of cognition. Spiro R. J., Bruce B.C., Brewer W. F. (eds.) *Theoretical Issues in Reading Comprehension: Perspectives from Cognitive Psychology, Linguistics, Artificial Intelligence and Education* (pp. 33-58). Hillsdale, NJ: Lawrence.

- Sanders, A. (1994). *The short Oxford history of English literature*. Oxford: Clarendon Press.
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse Markers*. Cambridge, London etc.: Cambridge University Press.
- Schlund, K. (2014). On form and function of politeness formulae. *Journal of Politeness Research*, 10(2), 271–296.
- Scollon, R., & Scollon, S. (1995). *Intercultural Communication. A Discourse Approach*. Cambridge: Blackwell.
- Senft, Günther (2014). *Understanding pragmatics*. London: Routledge.
- Sharifian, F. (2011). *Cultural Conceptualisations and Language. Theoretical framework and applications*. Philadelphia/Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
- Sharifian, F. (2017). Cultural Linguistics. *Ethnolinguistics: Issues in language and culture*, 28, 34-61. doi: 10.17951/et.2016.28.31
- Shevchenko, I. (2015). *Discourse Categories: A Case for Metacommunication*. Materials of the XI conference “Proceedings of Academic Science” Aug 30 – Sept 7 (Vol. 51). Sheffield: Science and Education Ltd. doi: http://doi.org/10.17686/sced_rusnauka_2015-1758.
- Sifianou, M. (1992). *Politeness Phenomena in England and Greece*. Oxford: Clarendon Press.
- Sifianou, M., & Blitvich, G.-C. (2017). (Im)politeness and cultural variation. In J. Culpeper, M. Haugh, & D.Z. Kádár (Eds.), *The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)politeness*. (pp. 571-600). London: Palgrave Macmillan.
- Sifianou, M. (2019). Im/politeness and in/civility: A neglected relationship? *Journal of Pragmatics*, 147, 49-64.
- Sinfield, A. (1989). *Literature, politics and culture in postwar Britain*. London: Basil Blackwell.
- Skelton, J. (1998). The care and maintenance of hedges. *ELT Journal* (Vol. 42), 1, 37–43.

- Spencer-Oatey, H.D.M. (1996). Reconsidering power and distance. In *Journal of Pragmatic*, 26 (1), 1–24.
- Stroebe, W., & Insko, Ch. A. (1989). Stereotype, Prejudice, and Discrimination: Changing Conceptions in Theory and Research. Bar-Tal D., Graumann C. F., Kruglanski A. W., Stroebe W. (Eds.) *Stereotyping and Prejudice. Changing Conceptions* (pp. 3-34). New York: Springer.
- Tannen, D. (1990). *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. New York: William Morrow.
- Terkourafi, M. (2001). *Politeness in Cypriot Greek: A frame-based approach*. (Unpublished PhD Dissertation). University of Cambridge, Cambridge, UK. Retrieved from <http://hdl.handle.net/2142/9573>.
- Traugott, E.C. (2019). Whither historical pragmatics? A cognitively-oriented perspective. In *Journal of Pragmatics*, 145, 25-30. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2019.01.006>
- Walvin J. (1987). Other people, other values. *Victorian Values*, 137-146.
- Watts, R. J. (1992). Acquiring status in conversation: 'Male' and 'female' discourse strategies. *Journal of Pragmatics*, 18(5), 467-503.
- Watts, R. J. (2003). *Politeness*. Cambridge University Press.
- Weinreich U. (1963). On the Semantic Structure of Language. Greenberg J.(Ed.), *Universals of Language*. (pp. 114-171). Cambridge: MIT Press.
- Wierzbicka, A. (2006). *English: Meaning and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Zadeh L. A. (1965). Fuzzy sets. *Information and control*, 8(3), 338-353.

СПИСОК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ

- Богиня, Д. П. (Ред.) (2003). *Англо-російсько-український словник з економіки та фінансів*. Вінниця: Нова книга.
- Бусел, В. Т. (Ред.) (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ, Ірпінь: Перун.

- Гвишиани, Д. М., & Лапина, Н. И. (Ред.). (1988). *Краткий словарь по социологии*. Москва: Политиздат.
- Єрмоленко, С. Я., Бибик, С. П., & Тодор, О. Г. (2001). *Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ: Либідь.
- Ядов, В. А. (1970). Социальный стереотип. *Философская энциклопедия* (с. 134). Москва: Советская энциклопедия.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Austen, J. (2003). *Emma*. London: Penguin Books Ltd.
- Austen, J. (2003). *Northanger Abbey*. London: Penguin Books Ltd.
- Austen, J. (2003). *Persuasion*. London: Penguin Books Ltd.
- Austen, J. (2003). *Pride and Prejudice*. London: Penguin Books Ltd.
- Austen, J. (2003). *Sense and Sensibility*. London: Penguin Books Ltd.
- Austen, J. (2016). *Mansfield Park*. London, United Kingdom: HarperCollins Publishers.
- Brontë, E. (2004). *Wuthering Heights*. London: Penguin Books Ltd.
- Brontë, Ch. (2006). *Jane Eyre*. London: Penguin Books Ltd.
- Brontë, A. (2008). *The Tenant of Wildfell Hall*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
- Brontë, A. (2010). *Agnes Grey*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
- Eliot, G. (2015). *The Mill on the Floss*. Oxford: Oxford University Press.
- Gaskell, E. (2012). *North and South*. London: Penguin Books Ltd.
- Fielding, H. (2001). *Bridget Jones's Diary*. New York, United Kingdom: Penguin Books Ltd.
- Fielding, H. (2014). *Bridget Jones: The Edge of Reason*. London: Pan MacMillan.
- Gregory, Ph. (2002). *The Other Boleyn Girl*. London: Harper Collins.
- Gregory, Ph. (2011). *The Red Queen*. London, UK: Simon & Schuster Ltd.
- Gregory, Ph. (2016). *The White Queen*. London, UK: Simon & Schuster Ltd.
- Murdoch, I. (1978). *The Nice and the Good*. London: Penguin Books Ltd.

- Murdoch, I. (1995). *Under the net*. London: Penguin Books Ltd.
- Murdoch, I. (2009). *The Bell*. London, United Kingdom: Vintage Publishing.
- Radcliffe, A. (2011). *The Italian, or the Confessional of the Black Penitents*. Charleston SC, United States: Nabu Press.
- Radcliffe, A. (2013). *The Mysteries of Udolpho*. London, United Kingdom: Flame Tree Publishing.
- Reeve, C. (2008). *The Old English Baron*. Oxford: Oxford University Press.
- Woolf, V. (2006). *The Voyage Out*. New York: Dover Publications Inc.
- Woolf, V. (2016). *Mrs. Dalloway*. London: Penguin Books Ltd.
- Woolf, V. (2017). *To the Lighthouse*. Richmond: Alma Books Ltd.

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Гужва, О. О. (2015a). Ідеальна мовна особистість чоловіка (на матеріалі романів Дж. Остін). *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Вінниченка]. Серія «Філологічні науки (мовознавство)»*, 138, 173-176.

2. Гужва, О. О. (2016b). Комунікативні стратегії в дискурсі мовної особистості «ідеальний чоловік». *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. «Філологія»*, 61, 242-244.

3. Гужва, О. О. (2017b). Британський жіночий роман як царина дослідження особистості ідеального чоловіка. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики*, 1(14), 129-132.

4. Гужва, О. О. (2017c). Мовленнєва поведінка ідеалізованого чоловіка в романах британських письменниць: основні зміни у діячості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»*, 86, 41–47.

Стаття у закордонному спеціалізованому виданні

5. Guzhva, O. O. (2019). Superverbal component in the study of the ideal British man's personality of the 19th-21st centuries. *The European Journal of Humanities and Social Sciences*, 3, 52-55. (Видання входить до наукометричної бази Index Copernicus). <https://doi.org/10.29013/EJHSS-19-3-52-55>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Гужва, О. О. (2013). *Ввічливість як концепт та категорія культури спілкування*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XII міжнар. наук. конф. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.

7. Гужва, О. О. (2014). *Дослідження мовної особистості в літературних творах*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XIII наук. конф. з міжнар. участю. Харків: ФОП Сверделов М.О.

8. Гужва, О. О. (2015b). *Стереотипні уявлення про мовну особистість*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XIV міжнар. наук. конф. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.

9. Гужва, О. О. (2015c). *Тактики та ходи в дискурсі мовної особистості «ідеальний чоловік»*, Сучасна англістика: до 85-річчя кафедри англійської філології: матеріали VI міжнар. наук. форуму. Харків: Діса плюс.

10. Гужва, О. О. (2016a). *Позитивна ввічливість в мовленні «ідеального чоловіка»*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XV наук. конф. з міжнар. участю. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.

11. Гужва, О. О. (2016c). *Художній дискурс як комунікативний простір для ідеалізованої особистості*, Сучасна іноземна філологія: дослідницький потенціал: матеріали VII міжнар. наук. форуму. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.

12. Гужва, О. О. (2017a). *Підходи до вивчення художнього дискурсу*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XVI наук. конф. з міжнар. участю. Харків: ФОП Сверделов М. О.

13. Гужва, О. О. (2018a). *Жіночий роман як жанр масової літератури*. Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XVII наук. конф. з міжнар. участю. Харків: ФОП Сверделов М. О.

14. Гужва, О. О. (2018b). *Надвербальна складова комунікативної поведінки особистості*, Сучасна германістика: наукові дискусії: матеріали VIII міжнар. наук. форуму. Харків: ХНУ В. Н. Каразіна.

15. Гужва, О. О. (2019). *Головний герой жіночого роману*, Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XVIII наук. конф. з міжнар. участю. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.

16. Гужва, О. О. (2020). *Історичне варіювання стратегій компліменту у просторі британських жіночих романів*, Когнітивно-прагматичні дослідження професійних дискурсів: матеріали VII всеукраїнської наук. конф. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1

**Діахронічне варіювання англомовних стратегій увічливості
чоловіків у спілкуванні з чоловіками у XVIII – XXI ст.**

Частот- ність Стра- тегія	XVIII ст.		XIX ст.		XX – XXI ст.		Загальна кількість вживань	
	Абсо- лютне число	%	Абсо- лютне число	%	Абсо- лютне число	%	Абсо- лютне число	%
Часто вживані стратегії(>5,0%)								
P1	6	1,73	6	9,68	2	3,92	14	3,05
P2	5	1,45	6	9,68	0	0,00	11	2,40
P4	44	12,72	2	3,23	12	23,53	58	12,64
P12	62	17,92	2	3,23	11	21,57	75	16,34
P13	30	8,67	4	6,45	6	11,76	40	8,71
Усього Р		42,49		32,27		60,78		
N2	61	17,63	8	12,90	7	13,73	76	16,56
N5	53	15,32	13	20,97	1	1,96	67	14,60
N9	10	2,89	8	12,90	0	0,00	18	3,92
Усього N		35,84		46,77		15,69		
Помірно вживані стратегії (0,5 – 5,0%)								
P5	1	0,29	0	0,00	1	1,96	2	0,44
P6	0	0,00	1	1,61	1	1,96	2	0,44
P7	4	1,16	2	3,23	1	1,96	7	1,53
P10	15	4,34	2	3,23	1	1,96	18	3,92
P11	9	2,60	2	3,23	1	1,96	12	2,61
P15	2	0,58	1	1,61	1	1,96	4	0,87
N1	12	3,47	2	3,23	2	3,92	16	3,49
N4	15	4,34	2	3,23	2	3,92	19	4,14
N6	6	1,73	0	0,00	2	3,92	8	1,74
N7	5	1,45	1	1,61	0	0,00	6	1,31
N8	4	1,16	0	0,00	0	0,00	4	0,87
Рідко вживані стратегії (≤0,5%)								
N10	2	0,58	0	0,00	0	0,00	2	0,44
Всього:	346	100,00	62	100,00	51	100,00	459	100,00

Таблиця Б.2

Значуща частка коливань частотності англомовних стратегій увічливості чоловіків у спілкуванні з чоловіками у XVIII – XXI ст.

значуща частка*		
XVIII ст.	XIX ст.	XX – XXI ст.
9,93%	9,23%	12,44%

* розраховується за формулою порівнюваних сукупностей $P = \frac{n}{m} \cdot 100\%$,
(Гмурман, 2003, с. 19).

Таблиця Б.3

**Діахронічне варіювання англомовних стратегій увічливості
чоловіків у спілкуванні з жінками у XVIII – XXI ст.**

Частотність Стратегія	XVIII ст.		XIX ст.		XX – XXI ст.		Загальна кількість вживань	
	Абсолютне число	%	Абсолютне число	%	Абсолютне число	%	Абсолютне число	%
Часто вживані стратегії (>5,0%)								
P1	5	6,76	32	5,50	54	8,63	91	7,10
P2	4	5,41	15	2,58	34	5,43	53	4,13
P4	17	22,97	50	8,59	96	15,34	163	12,71
P7	1	1,35	36	6,19	29	4,63	66	5,15
P10	7	9,46	18	3,09	47	7,51	72	5,62
P11	3	4,05	34	5,84	9	1,44	46	3,59
P12	0	0,00	26	4,47	61	9,74	87	6,79
P13	5	6,76	40	6,87	57	9,11	102	7,96
Усього Р		56,76		43,13		61,83		
N1	5	6,76	24	4,12	18	2,88	47	3,67
N2	13	17,57	159	27,32	86	13,74	258	20,12
N3	4	5,41	8	1,37	0	0,00	12	0,94
N5	4	5,41	18	3,09	35	5,59	57	4,45
N9	1	1,35	59	10,14	5	0,80	65	5,07
Усього N		36,5		46,04		23,01		
Помірно вживані стратегії (0,5 – 5,0%)								
P3	0	0,00	2	0,34	7	1,12	9	0,70
P5	1	1,35	3	0,52	3	0,48	7	0,55
P6	0	0,00	8	1,37	6	0,96	14	1,09
P8	0	0,00	0	0,00	13	2,08	13	1,01
P15	0	0,00	10	1,72	20	3,19	30	2,34
N4	1	1,35	17	2,92	25	3,99	43	3,35
N6	1	1,35	9	1,55	14	2,24	24	1,87
N7	2	2,70	9	1,55	4	0,64	15	1,17
Рідко вживані стратегії (≤0,5 вибірки)								
P14	0	0,00	0	0,00	2	0,32	2	0,16
N8	0	0,00	2	0,34	1	0,16	3	0,23
N10	0	0,00	3	0,52	0	0,00	3	0,23
Всього	74	100,00	582	100,00	626	100,00	1282	100,00

Таблиця Б.4

Значуща частка коливань частотності англомовних стратегій увічливості чоловіків у спілкуванні з жінками у XVIII – XXI ст.

значуща частка*		
XVIII ст.	XIX ст.	XX – XXI ст.
9,40%	11,75%	10,39%

* розраховується за формулою порівнюваних сукупностей $P = \frac{n}{m} \cdot 100\%$,
(Гмурман, 2003, с. 19).